

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická
Katedra právních dějin

Rigorózní práce

Právní postavení poddaných, jejich práva a povinnosti v 16. – 18. století

Obor: Právní dějiny

Plzeň, 2016

Mgr. Blend Raji

Čestné prohlášení

„Prohlašuji, že jsem předloženou rigorózní vypracoval samostatně a že všechna použitá literatura a prameny byly řádně uvedeny. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Plzni, dne: 1. 2. 2016

.....
Mgr. Blend Raji

Obsah	
Úvod	6
1. Právní postavení poddaných a poddanské právo	8
2. Práva poddaných	17
2.1. Právo poddaných k nemovitosti	17
2.1.1. Typy poddanské nemovitosti	23
2.1.2. Obecně k nezakoupené a zakoupené nemovitosti	25
2.1.3. Nemovitost nezakoupená	29
2.1.4. Nemovitost zakoupená	30
2.2. Manželské právo majetkové	32
2.3. Dědické právo	40
2.3.1. Intestátní posloupnost	41
2.3.2. Testamentární posloupnost	50
2.4. Práva dětí	56
2.5. Práva sirotků	60
2.5.1. Právní postavení sirotků	60
2.5.2. Péče o sirotky	62

3. Omezení práv poddaných k nemovitosti	65
3.1. Odúmrť	67
3.2. Odnětí nemovitosti	74
4. Povinnosti poddaných	82
4.1. Platy	84
4.2. Naturální dávky	86
4.3. Roboty	91
4.4. Přímusy	95
4.5. Trestání poddaných za neplnění jejich povinností a jiná jejich provinění	100
4.6. Robotní patenty a zrušení roboty	103
4.6.1. Robotní patent Leopolda I.	103
4.6.2. Robotní patent císaře Karla VI. z roku 1717	105
4.6.3. Robotní patent císaře Karla VI. z roku 1738	108
4.6.4. Robotní patent Marie Terezie z roku 1775	110
4.6.5. Zrušení roboty	111
5. Soudnictví nad poddanými	114
5.1. Soudy vesnické	115
5.2. Soudy vrchnostenské	117
5.3. Soudy zemské	119
Závěr	123
Seznam literatury a pramenů	126
Resumé	130

Úvod

Smyslem této práce je představení většiny práv a povinností poddaných, přičemž je nezbytné vycházet zejména ze vztahu člověka k půdě a k jeho pánu. Poddaný člověk byl k pánu léna připoután dvojitým svazkem. Jednak zde šlo o osobní pouto, kdy poddaný každému novému pánu dominia sliboval věrnost neboli člověčenství. Tento slib byl důležitým znakem manského poměru. A za druhé zde šlo o věcné pouto, kdy za to, že držel usedlost, která náležela pánu, byl povinen platy, robotami a dalšími službami.

Poddanství je nutné chápat v širším a v užším slova smyslu. V užším slova smyslu jde o nevolnictví a v širším slova smyslu po zrušení nevolnictví přetrvávající robotu, která poddanství charakterizuje po roce 1781, kdy se zásluhou Josefa II. oslabila vazba poddaného a vrchnosti. Poddanství je důležitým historickým fenoménem doby feudální a proto je třeba stále zkoumat život poddaných, a to i v jeho právních aspektech.

Pozornost bude v práci zaměřena i na jednotlivé pojmy, které s poddanstvím úzce souvisely. Již v této úvodní části alespoň je třeba nastínit pojmy člověčenství a lán,¹ které jsou užívány v této práci; dalším pak je věnována pozornost již v konkrétních kapitolách, které souvisí s obsahem tam uvedeným.

Slib věrnosti již staří Čechové nazývali podle latinského výrazu „homagium“ česky „člověčenstvím“. Ve sledovaném období, máme tím konkrétně na mysli 16. století, se slovo člověčenství ještě rozvádí podrobněji termíny věrnost, poddanost a poslušenství. Tyto názvy

¹ K těmto pojmům velmi podrobně např. PEKARŮ, J. *Kniha o Kosti*. Praha 1998, s 210 an.

vykazují, že poměr poddaných k pánům půdy v našich zemích byl od 13. století určován názory a formami práva manského.

Lán je třeba chápat jako název, určující právní povahu poddanského statku. Právě ve 13. a 14. století se s tímto výrazem setkáváme. V pojmu lán se zračí tři významy. Předně to byl selský neboli poddanský, z dominikálu (panské půdy) odměřený statek vůbec. Dále to byl statek poddanský, propůjčený poddanému za určitých právních podmínek. V poslední řadě se jedná o termín označující přibližný velikostní typ selského statku.

Etymologicky slovo lán nebylo nic jiného než německé „lehen“, tj. česky léno. Rozuměl se tím statek neboli usedlost, postoupená do dědičného užívání od držitele velkostatku či panství. Poddanský lán neboli usedlost lénem propůjčená se ale podstatně lišila od svobodného šlechtického léna. Především v tom, že poddaný z propůjčeného statku platil roční úrok v penězích, kromě dávek v naturáliích, a bylo-li třeba i robotních povinností.

Toto výše naznačené znamenalo, že držel půdu nesvobodnou. Oproti tomu na šlechtickém svobodném lénu nelpěla pravidlem povinnost ani platu ani roboty. Držitel svobodného léna byl povinen pouze službami rytířskými, tj. dvorskými a vojenskými.

1. Právní postavení poddaných a poddanské právo

Právní postavení poddaného vyplývalo především z jeho poměru k půdě. Poddaný ve feudální společnosti představoval nejnižší lidský článek. Poddaný půdu nevladnil, pouze formálně pracoval na půdě svého pána, z čehož vrchnosti plynula feudální renta a vyplýval z toho i osobní vztah poddaného ke svému pánovi.² Poddané udržovaly v poslušnosti přímé mocenské nástroje vládnoucí vrstvy, ke kterým zejména patřil feudální stát, soudy, vězení a další.

Také i samotná církev na základě svého učení o trojím lidu přiřkla poddaným povinnost pracovat a poslouchat. Církevní učení o pokoře poddaných vůči pánům vycházelo ze dvou míst Nového zákona, a to v listu Pavla Efezským, kde se psalo: „Služebníci buďte poslušni pánů tělesných s bázni a se strachem, ve sprostnosti srdce svého, jako Krista“ a v listu Petrově: „Poddaní tedy buďte všelikému lidskému zřízení pro Pána, buďte králi jako nejvyššímu, buďte vladařům jako od něho poslaným“. Vedle toho církevní kazatelé zároveň poddané učili, že bohatý jen stěží vejde do bran nebeských, aby jen trpělivě snášeli všechny křivdy tohoto světa, že dojdou odměny v budoucím životě.³

Vztah mezi vrchností a poddanými nebyl jednostranný. Nešlo zde pouze o vztah nadřízeného k podřízenému, ale také vztah ochránce a ochraňovaného. Právě tento poměr zřetelně zachycuje akt slibování člověčenství, kde se kloubí poslušnost poddaného s povinností vrchnosti chránit své poddané v hranicích dominia.⁴ Slovo člověčenství se ještě v 16. století rozvádí podrobněji termíny – věrnost, poddanost a poslušenství. Postupem doby

² MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 187-188.

³ GRAUS, F. *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*. Praha 1957, s. 275-276.

⁴ ČECHURA, J. Rolnictvo v Čechách v pozdním středověku (Perspektivy dalšího studia). *Český časopis historický*. 1990, roč. 88, č. 4, s. 478.

se právní obsah starého človecenství začal měnit. Pravému výrazu se již nerozumělo a v 17. – 18. století došlo k překládání tohoto výrazu do němčiny slovem „Leibeigenschaft“. To však znamená otroctví, nevolnictví. Stav poddaných se tak zhoršil, neboť v úřadech a patentech mohli, třeba omylem, je označovat slovem nevolníci. Roku 1781 dovozovali čeští stavové, že v Čechách žádné nevolnictví není, nýbrž poddanství. Avšak někteří z nich výše uvedený německý termín užívali se zálibou, a to někdy i o svých městech.

Budeme-li vycházet z pramenů sledovaného období, lze říci, že již 16. století má pro zkoumání právního postavení poddaných a poddanského práva výhodu v tom, že právní předpisy jsou známy v podstatě ve své úplnosti, můžeme zkoumat jejich územní platnost a je známá i činnost právních orgánů této doby.⁵

Právní vztahy na různých panstvích, v jednotlivých vsích, a dokonce jednotlivých poddaných se lišily.⁶ Avšak ze strany druhé, v jednotlivých právech existovala celá řada shodných rysů, které byly dány jednotou politických, společenských, hospodářských a kulturních poměrů. Rozdíly vystupovaly pouze v méně závažných rysech poddanského práva.⁷

Ještě v 16. století spadala formulace předpisů poddanského práva do patrimoniální pravomoci. Každá vrchnost vydávala pro své poddané různé předpisy, jako byly instrukce, privilegia, řády, které obsahovaly majetkové, trestní, procesní právo i poddanské povinnosti. Jednotná právní úprava nebo dokonce jednotný kodex poddanského práva neexistoval. I když v 16. století nedocházelo k úpravám poddanského práva na úrovni celé země, sjednocovací

⁵ VÁLKA, J. *K otázce práva v postavení poddaných*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická. 1962, roč. 11, č. C9, s. 52.

⁶ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 188.

⁷ VÁLKA, J. *K otázce práva v postavení poddaných*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická. 1962, roč. 11, č. C9, s. 54.

vliv země na poddanské právo byl zde patrný. To se projevovalo v působení zemského práva na právo poddanské, soudní praxí zemských institucí v poddanských záležitostech a platností zemského zvykového práva, obecně platného na celém území státu.⁸

I když šlechtické právo v podobě zemských zřízení či sněmovních usnesení nezasahovalo bezprostředně do vztahu mezi feudálem a poddaným, neboť autonomie patrimonie byla jednou ze zásad stavovského státního principu, všeobecný rozvoj vzájemného styku, který byl podmíněn rozvojem peněžního hospodářství, vyžadoval celozemské úpravy řady otázek právního postavení poddaných. Zemské právo formulovalo principy vzájemného styku vrchností, při němž se však velmi často jednalo i o poddaných.⁹

Zemským právem byla např. upravena otázka pohybu poddaných. Již *Majestas Carolina* se pokusila o řešení pohybu poddaných. Na základě jejích ustanovení mělo být usnadněno stěhování poddaných zejména na královské statky a do měst a ve sporných případech uplatněn vliv královských institucí.¹⁰ Podrobné předpisy o pohybu poddaných byly stanoveny v právních knihách Tovačovské a Drnovské.

Pro hospodářské a majetkové zájmy šlechty hráli poddaní naprosto nepostradatelnou roli, jelikož obhospodařovali nejen rustikální půdu, ale i půdu dominikální, tj. část půdy, jejíž obdělávání měla šlechta zcela ve vlastní režii. Z toho důvodu bylo nezbytné, aby šlechta zabránila jejich nedovolenému odchodu a za tímto účelem byly vypracovány články 291, 292 a 293 Vladislavského zřízení zemského.¹¹

⁸ Tamtéž, s. 54-55.

⁹ Tamtéž, s. 55.

¹⁰ Tamtéž, s. 56.

¹¹ SOUKUP, L. Poddaní a jejich právní postavení v zemských zřízeních doby předbělohorské v Čechách. In: Malý, Karel - Pánek, Jaroslav (eds.). *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619)*. Praha 2001, s. 239-248.

Za přechování zběhů či za pouhé lákání zběhlých poddaných na své panství byly zemskými sněmy stanovovány vysoké pokuty. Nikdo nesměl přijmout poddaného do služby, pokud neobdržel od bývalého pána tzv. výhostný list, kterým vrchnost potvrzovala, že poddaný odešel z panství s jejich svolením. Poddaný byl pro ně zejména zdrojem feudální renty, takže pokud měly za poddaného kvalitní náhradu, která by se po něm ujala gruntu a platila rentu, pak nebránily poddanému v odchodu z panství.¹²

Např. podle Zemského zřízení z roku 1564 osoba stavovská nebo svobodná, která přijala do služby cizího poddaného bez svolení jeho vrchnosti, platila pokutu 15 kop grošů českých a později tato pokuta byla zvýšena na 25 kop grošů českých. Taktéž Obnovené zřízení zemské z roku 1627 ve svých ustanoveních ponechává pokutu v této výši nezměněnou.¹³

Po třicetileté válce roku 1650 byl vydán zvláštní císařský patent proti přechovávání a přijímání cizích poddaných bez výhostného listu. V tomto patentu se výslovně praví, že v království Českém „rozdílných vrchností a obyvatelův země lidé poddaní na gruntech jich s manželkami, dětmi, jinším jméním svým odcházejí, na jiné cizí grunty se osazují a tam od vrchností těchž cizích gruntů proti patrnému zřízení zemskému, v němž vyměřené pokuty neoslejchajíce, na velikou škodu a záhubu pravých a dědičných vrchností jich, svývolně, bez listův výhostních neb fedrovních přijímání, zdržování a přechovávání jsou. Nařizuje se tudíž přísně, aby takoví sběhlí poddaní nikde nebyli trpěni ani přechovávání, nýbrž ihned vdáni pravým vrchnostem. Kdo by proti tomu jednal, poddané z cizích gruntů, poddané z cizích gruntů buď skrze jiného k sobě vábil a odluzoval, takové bez listův výhostních, fedrovních a

¹² MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 199-200.

¹³ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. Praha 1949, s. 196.

sice dokonalého povolení pravých vrchností jich k sobě nebo jináče přijímal neb je chránil, zastával a přechovával, propadne v každém případě dvojnásobné pokutě, vyměřené Obnoveným Z řízením zemským, tak že za přijetí nebo přechovávání cizího poddaného osoba svobodná zaplatí jeho vrchnosti 50 kop gr. č...“¹⁴ Až na základě patentu Josefa II. z roku 1781, o zrušení nevolnictví, kterým bylo zrušeno administrativní připoutání poddaných k půdě, mohli poddaní odcházet i mimo hranice panství bez souhlasu vrchnosti.

Zemskými zřízeními včetně Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 byly stanoveny principy samotného výhostu, jeho provedení, ale je zde obsažena i řada základních majetkoprávních principů o prodeji gruntu, dědických nárocích, úhradě dluhů atd.¹⁵ Celozemsky byly upraveny také předpisy o pohybu neosedlého obyvatelstva, čelední řády a sirotčí správa. Do zemských zřízení a sněmovních artikulů pronikaly i předpisy upravující trh poddaných.¹⁶

Praxe zemského soudu představovala další unifikační činitel. K zemskému soudu putovala řada poddanských stížností, které se projednávaly na tzv. selských rocích.¹⁷ Zemský soud respektoval jednotlivá privilegia, poddanské řády i právní obyčeje na jednotlivých panstvích, nicméně řada sporných otázek v těchto jednotlivých právech nebyla vůbec obsažena, a z tohoto důvodu bylo nutné rozhodovat podle zemského obyčeje. Velký počet sporů, které se týkaly robot, majetku, čeledi a dalších vedl k tomu, že rozhodnutí zemského soudu se dotýkala mnoha vrchností a poddaných.

¹⁴ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. Praha 1949, s. 196-197.

¹⁵ VÁLKA, J. *K otázce práva v postavení poddaných*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická. 1962, roč. 11, č. C9, s. 56.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. Praha 1949, s. 143 an.

Lze říci, že majetkové předpisy poddaných byly na všech panstvích v podstatě shodné, dědické právo se dále řídilo institucí zákupu. Vzájemný vztah poddaných v majetkových věcech byl dán zcela jasně systémem peněžní směny a byl ovlivněn právem městským. Vztah vrchností k poddanskému gruntu, který vycházel z feudálního pozemkového vlastnictví, jednotně upravoval obyčej platný na území celé země. Stěhování poddaných a námezdní poměr na jiném panství bylo v jednotlivých vrchnostenských předpisech upraveno podle zemského zřízení. Zemský obyčej pronikal do ustanovení o monopolech na jednotlivých panstvích i do ustanovení o povinnostech.¹⁸

Odlišnosti v jednotlivých vrchnostenských předpisech (řády, instrukce, privilegia) se projevovaly v jednotlivých povinnostech, ve formální stránce předpisů, v dávkách při majetkových převodech, v systému pokut a trestů. Tyto odlišnosti, především v povinnostech poddaných, charakterizovaly sociální rozdíly, které v této době existovaly, i v rámci dílčího práva. Nelze je však směřovat s právním postavením poddaných. Právě naopak působily v postavení poddaných jako jednotící prvek.¹⁹

Autoři sledovaného období a i samotní poddaní chápali poddanské právo a vyšší soudní instance jako ochranu. O tom, že v některých případech právo a vyšší soudní instance poddané chránily, máme četné doklady. Tato ochrana měla však svůj přesně vymezený význam, nikdy nenarušila ráz feudálního práva a soudnictví. Jednalo se jen o relativní ochranu. Ochrana poddaných vyššími soudními institucemi neměla nic společného s absolutní spravedlností. Tyto soudní instituce sledovaly zájmy vrchnosti jako celku, z širšího hlediska těchto zájmů. Mezi zájmy feudálů se řadilo např. udržování poddaných v klidu, aby

¹⁸ VÁLKA, J. *K otázce práva v postavení poddaných*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická. 1962, roč. 11, č. C9, s. 56.

¹⁹ Tamtéž, s. 56 a dále k níže v textu s. 58-62.

nedocházelo k selským bouřím. Z tohoto důvodu proto bylo záměrně podporováno vědomí právní ochrany poddaných a byla dáována možnost se odvolat ze strany poddaného.

Poddanské právo a potažmo soudní instituce neusilovaly pouze o regulaci poměrů a o zabraňování přestřelkám jednotlivých vrchností. Hlavní jejich funkce spočívala v tom, že pomáhaly právní cestou prosazovat nové formy vykořisťování poddaných.

Od druhé poloviny 16. století se dostává do pohybu ekonomická struktura feudálního velkostatku, masově se rozvíjí vrchnostenská zbožní výroba a obchod. To vyžadovalo za trvajících feudálních poměrů ve výrobě omezení tržní samostatnosti a majetkových práv poddaných. Na pracovní sílu poddaných se vytvářely nebývalé nároky na půdě vrchnostenského hospodářství. Tato nová ekonomická struktura feudálního velkostatku se dostala do rozporu se starými právními předpisy a především obyčejí poddanského práva. Starý systém poddanských práv nyní začal překážet zájmům feudálního velkostatku.

Vrchnost měla ovšem ve svých rukou možnost dát svým novým požadavkům i novou „právní platformu“. V některých směrech bylo možné využít i starší právní úpravy, která byla natolik široká, aby mohla obsáhnout nové poměry. Těchto právních předpisů bylo třeba pouze opakovat, vymáhat jejich dodržování, resp. je nově interpretovat. Např. to byl případ předpisů o pohybu poddaných, které ve své starší formulaci vyhovovaly novým požadavkům. Vedle toho platnost některých starých předpisů a obyčejů musela být ze strany vrchností zrušena a vytvořena řada právních předpisů a zvyklostí nových, které byly v souladu s jejich hospodářskými požadavky. Na Moravě se tato stránka poddanského práva projevovale zejména u obyčejů, které reagovaly na nové potřeby feudálního velkostatku daleko pružněji

než psané předpisy o poddaných, zakotvených v zemských zřízeních nebo sněmovních artikulech.

Z hlediska vztahu práva k vývoji feudálního velkostatku stojí za povšimnutí některých těchto zemských obyčejů. Za právo se v této době uznávalo „využití poddaných trhem“, což představovalo oprávnění vrchnostenských výkupních i prodejních monopolů. Tento obyčej legalizoval novou organizaci trhu, jejíž podstatou byl nucený trh poddaných v rámci panství, nahrazování městské organizace trhu organizací vrchnostenskou, jejíž obětí se stávala královská města a zejména poddaní.

Velmi příznačné byly obyčeje v oblasti pracovní síly. I zde byla dosud situace, že poddaní neměli velké roboty a dokonce se rozvíjel námezdní poměr. Zvýšená potřeba pracovní síly na velkostatku se odrazila v zásadě, uplatňované v poddanském právu, „že poddaní jsou vysazeni s plnými robotami“, pokud je nemají „vykoupeny“ nějakým privilegiem. To byla cesta k prosazování „úplných robot“ podle potřeby vrchnosti. Potřeba vrchnosti se postupně stávala normou robotních povinností. Dále se začala vytvářet zásada, že poddaní byli povinni přednostně robotovat pro své vrchnosti za plat. To představovalo částečný ústupek od neomezené roboty, avšak z druhé strany se touto zásadou omezoval trh práce, a tím i výhody volné tvorby mezd, které by působily ve prospěch poddaných.

S právním postavením poddaných souvisely také předpisy, které se týkaly jejich pohybu a stěhování. Tyto předpisy nezabraňovaly jakémukoliv pohybu poddaných, ale zaváděly kontrolu nad jejich pohybem a měly zajišťovat osazení všech gruntů, potřebnou pracovní sílu ve vrchnostenském hospodářství a těžit z pohybu poddaných prostřednictvím dávek za výhost.

Právní předpisy vyjadřující změny v právním postavení poddaných byly výrazem politiky feudálního velkostatku. Tím, že vrchnost prostřednictvím práva mohla např. poddaného připoutat k půdě, požadovat jeho pracovní sílu ať již ve formě roboty nebo nucené práce, působilo na samotný vývoj ekonomické struktury. Ani v následném období 17. a 18. století, kdy se forma robotního, zbožně peněžního velkostatku plně rozvinula, nemusel být systém poddanského práva z doby 16. století v podstatě měněn.

2. Práva poddaných

2.1. Právo poddaných k nemovitosti

Právo poddaných k nemovitosti se vyskytovalo ve dvou základních podobách. První podobu nám představoval případ rozsáhlejších práv poddaného k nemovitosti, a to v případě nemovitosti zakoupené. Druhým byl pak případ užšího práva k nemovitosti, představující nemovitost nezakoupenou.

Zakoupená nemovitost poddaného v 16. a 17. století jako základní typ poddanského vztahu k půdě v této době byla mladším článkem dlouhého vývojového řetězu, jehož jádro lze spatřovat zejména v kolonizačním období. Nezakoupená nemovitost jako druhý základní typ měla některé významné analogie v dobách nástupu feudalizace.²⁰

V českém právu se obráží situace vzniku feudální třídy, přinášející zásadní zvrát v poměru někdejšího svobodného obyvatelstva k půdě. Nástup feudalizace představoval výrazné omezení práv prostého obyvatelstva. Původní kolektivní vlastnictví obce k polnostem od této doby začala násilně usurpovat vrchnost. V případě německého práva byl poměr poddaného k půdě postaven na základě individuální smlouvy, pevně určující rozsah povinností poddaného. Vznikla soustava individuálních usedlostí, dědičných a volně zcizitelných. Usedlost byla osvobozena (z počátku) od státních břemen, tím vyčleněna z přímé závislosti na panovníkovi, avšak byla zesílena závislost na vrchnosti, což vedlo v dalším období k vážným následkům pro poddaného.²¹

²⁰ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 66.

²¹ Tamtéž, s. 66-67.

Již v počátečním období stavovské monarchie počala feudalita expandovat a to se odrazilo i v poměru poddaného k půdě. Docházelo k smíšení českého a německého práva v jednotnou soustavu, kde se opět začalo objevovat omezování pohybu, nastávaly spory o odúmrtí a poddaný začal být opět podrobován státní dani. V státním zřízení stavovské monarchie se dominující složkou stala šlechta, namnoze starého původu, vzniklá za raného feudalismu a postavena na roveň panovníka. V oblasti správní organizace vznikly uzavřené územní oblasti jako hospodářské celky se stále zdokonalovanou správou. Právě v tomto období dochází k výrazným změnám v postavení poddaných, zejména jejich připoutání k půdě, omezení jejich osobní a majetkové volnosti. Toto období se projevilo vzrůstem břemen kladených na poddané, nikoliv však povahy práva k půdě.²²

Výrazným mezníkem, který se dotkl práv poddaných k nemovitostem, bylo období osvícenského absolutismu. V této době došlo k vydání řady právních předpisů, které ovlivnily vztah vrchnosti a poddaného v oblasti práv k nemovitostem, rozdělení půdy a placení poplatků.

Na některých, především komorních – státních a bývalých jezuitských panstvích proběhla po roce 1776 tzv. raabizace. Základní ideou této raabizace bylo rozparcelování dominikálních pozemků mezi poddané a nahrazení robotní povinnosti finančním vyrovnáním a pravidelnými odvody.

Na základě patentu z března roku 1777 bylo zavedení Raabovy soustavy doporučeno i soukromým vrchnostem a to na základě následujících pravidel:²³ roboty i peněžité dávky vůči vrchnostem přestaly, neboť došlo k rozdělení dominikální půdy mezi poddané za dědičný

²² Tamtéž, s. 68-70.

²³ NOVÁK, V. Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech. Časopis pro dějiny venkova 8. 1921, s. 140-141.

nájem; prvních deset let se nájem měl odvádět v penězích, a to podle čtyř tříd jakosti půdy, po uplynutí této doby se měla vrchnost a poddaní dohodnout na odvádění nájmu také v naturáliích. Tyto smlouvy měly být uzavírány vždy na dobu deseti let; vrchnost měla zavést řádné pozemkové knihy dominikální, do kterých se měly zaznamenávat všechny povinnosti, ke kterým se poddaný ve smlouvě zavázal; do tzv. protokolů změn se měla zanést každá změna na jednotlivých gruntech.

V březnu roku 1777 byla vydána instrukce, stanovující zejména postup hospodářských úřadů při zavádění nového systému a v případech liknavosti hospodářů s placením poplatků. Mimo jiné instrukce doporučovala ponechat na každém panství alespoň jeden dvůr, na kterém by si mohli špatně platící poddaní odpracovat své dluhy. Kdo by se zvláště neosvědčil, mohl být dokonce navrácen do stavu naturální roboty a pracovat na takovém dvoru. K tomuto dvoru se též měly připojovat pozemky, které byly odňaty liknavým poplatníkům.²⁴

Dalším právním předpisem, dvorským dekretem z 9. května 1778, bylo nařízeno, aby byla raabizována i panství královských privilegovaných měst.²⁵ Dekretem z roku 1781 bylo oznámeno, že stát nebude již dávat příspěvky na zavádění raabizace ani soukromým panstvím, ani statkům městských a duchovních komunit, neboť jim dle tohoto dekretu zůstávalo na vůli raabizaci provést. Tento dekret si některá města následně začala vykládat tak, že i jim, nikoliv tedy jen soukromým vrchnostem, je nadále ponecháno na vůli nový systém přijmout či nikoliv. Pro zklidnění situace a zmatků byl roku 1781 vydán Josefem II. další dekret, podle kterého měl být předcházející dekret účinný pouze tam, kde se dosud nepřikročilo k vyměřování pozemků. Zároveň zde bylo stanoveno, že kde nový systém byl

²⁴ Tamtéž, s. 141-143.

²⁵ PROCHÁZKA, J. Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách. Práce ze semináře českého práva na Karlově univerzitě v Praze, č. 10, Praha 1925, s. 15.

zcela zaveden, tam se mělo při něm zůstat, neboť získaná práva poddaných měla přednost.²⁶ Dvorským dekretem z června 1782 byla zavedena výslovně povinnost provedení Raabova systému na všech panstvích dosud neraabizovaných královských měst.²⁷

Dekretem z roku 1783 uznal Josef II. všeobecnou prospěšnost systému „robotní abolice“. Tímto právním předpisem bylo nařízeno, aby byla robotní abolice provedena, resp. učiněn alespoň pokus o její provedení, na všech komorních, bývalých jezuitských, církevních, fundačních a městských panstvích. Dekret umožňoval její modifikaci vyžadovanou místní polohou a okolnostmi. Měla být zachována tři základní pravidla: převedení roboty na peněžité platy nebo naturální dávky; rozdělení vrchnostenských pozemků podle jejich počtu a hospodářského stavu; zavedení práva pořizovat o svých pozemcích mezi živými i pro případ smrti.

Pro Moravu byl k tomu jako zvláštní komisař jmenován přímo císařem vrchní ředitel komorních statků Antonín Valentin svobodný pán Kaschnitz z Weinberku, jemuž bylo uloženo, aby tento systém na Moravě ihned také zavedl a „měl slušný zřetel“ na zvláštní místní poměry. Aboliční akta byla zasílána guberniu, kde pro duchovenské statky byla zvláštním odborem duchovní komise. Nejvyšší instancí byla pak c.k. dvorská komise o abolicí robot ve Vídni.²⁸

Např. na bývalém klášterním panství Královo Pole byla aboliční smlouva uzavřena v roce 1784 na základě výše uvedeného dekretu. Měla 19 článků, v nichž jsou povinnosti

²⁶ GRÜNBERG, K. Die Bauernbefreiung und die Auflösung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Böhmen, Mähren und Schlesien. Leipzig 1893 – 1894, Sv. 2, s. 351.

²⁷ PROCHÁZKA, J. Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách. Práce ze semináře českého práva na Karlově univerzitě v Praze, č. 10, Praha 1925, s. 17.

²⁸ TENOR, J. *Statek sv. Petra v Brně – vzájemné vztahy a hospodářské poměry vrchnosti i poddaných*. Díl II. Od roku 1758 do roku 1848. Brno: Vlastním nákladem Typos, 1937, s. 66-67.

poddaných podrobně vyjmenovány. Je podepsána rychtářem, pudmistrem a 7 dalšími rolníky (ti jsou ovšem podepsáni pouze třemi křížky).²⁹

Po smrti Josefa II. se stavové robotní abolicí vzepřeli, avšak k zastavení raabizace došlo až za vlády Františka II. na základě patentu ze září roku 1798, v kterém bylo zdůrazněno, že k platnosti smluv o robotní abolicí a dělní panských pozemků se vyžaduje potvrzení krajskými úřady. Dekretem z října roku 1812 bylo krajským úřadům zakázáno připouštět uzavírání dalších smluv o výkupu poddanských dávek.³⁰

Dalším předpisem týkající se zastavení raabizace bylo císařské nařízení na počátku 19. století,³¹ na základě kterého neměly úřady nabádat k výkupu robot, neboť urbaniální dávky, tj. i roboty, byly vlastnictvím vrchností, a které jediné mohly rozhodovat o změnách užívání svého vlastnictví. Na státních statcích, veřejných fondech a královských měst, kde roboty dosud trvala, nemělo docházet k abolicí podle zásad Josefa II. Tam kde byly smlouvy o robotní abolicí již dříve uzavřeny, měly zůstat v platnosti i nadále. Úřady a úředníci se měli ve svých rozhodnutích a opatřeních řídit předpisy a nikoliv svým míněním a názory.³²

Celkově v Čechách byla raabizace zavedena na 105 panstvích. Raabizací nově vytvořené jednotky se nazývaly „familie“ nebo „dominikální domky“ a jejich držitelé „familianti“ nebo „emfyteuti“. Ačkoliv bylo postavení hospodářů na raabizovaných statcích značně volnější, platila i pro ně jistá omezení, zejména pravidla o dělitelnosti a odnětí

²⁹ Viz http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_udalosti&load=3436, nahlíženo 2.1.2016.

³⁰ *Archiv český*. Díl XXV. Praha 1910, s. 413 a 501.

³¹ Císařské nařízení z 24. července 1821.

³² *Archiv český*. Díl XXV. Praha 1910, s. 565.

v případě špatného hospodaření, zadlužení přes dvě třetiny nebo neplacení dávek po celý rok.³³

S uvolňováním dispozičního práva docházelo někde k zakupování celých panství ze strany poddaných. Za tímto účelem se vytvářela celá družstva sedláků, kteří se o koupené pozemky dělili. Vzhledem k tomu, že z takto převáděných pozemků vznikala zpravidla jen malá hospodářství, často neschopná existence, nařídil dvorský dekret ze září 1803 nepovolovat bez závažné příčiny jakékoliv s drobením spojené zcizování dominikálních pozemků a zakázal kupování deskových statků poddanými. Podrobná pravidla pro nabývání a držbu deskových a městských statků stanovil poté dekret z června 1811.³⁴

Alespoň v krátkosti se zmiňme ještě k obecním pastvinám a jejich právní úpravě, neboť i zde došlo ke změně jejich užívání. Patentem z listopadu 1768 bylo nařízeno,³⁵ aby všechny obecní pastviny v Českém království byly používány samotnými poddanými nebo společně s vrchností. Zároveň bylo stanoveno, že počínaje 1. lednem 1769 měly být vyměřeny a každému užívajícímu přikázán příslušný díl – poddaným podle výměry jejich pozemků.

Měření mělo být provedeno ve městech magistráty a jinde vrchnostmi za přítomnosti zúčastněných osob. V následujícím dvouletém období měl pak každý proměnit svůj příděl v náležitě ošetřované louky nebo je zorat v pole a pěstovat na nich jetel a traviny. Výsledky měly být zkontrolovány státními komisaři a neposlušní a nedbalí hospodáři měli o své příděly přijít.

³³ PROCHÁZKA, J. Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách. Práce ze semináře českého práva na Karlově univerzitě v Praze, č. 10, Praha 1925, s. 33-35.

³⁴ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 379 an.

³⁵ Níže vycházím z *Archiv český*. Díl XXIV. Praha 1908, s. 396-399.

Kdo by jinému překážel ve vzdělávání pastvin, měl být přinucen k náhradě škody a vedle toho potrestán pokutou dvanácti zlatých. V případě druhého porušení čtrnáctidenní robotou a potřetí třemi měsíci vězení nebo tělesným trestem.

I po rozdělení měla zůstat část pastvin pro ovce, avšak jiný dobytek, pod trestem finanční pokuty, se zde nesměl pást.

Již roku 1770 byl vydán další pastevní patent. Na základě tohoto patentu část pastvin mohla být ponechána nejen pro pastvu ovcí ale také koňů potřebných k potahům a pro pohyb hovězího dobytka. Dle tohoto patentu právo na podíl na pastvinách bylo přiznáno též chalupníkům a podruhům. Poddaný se stával vlastníkem svého přídělů z obecní pastviny, což bylo zapisováno do pozemkových knih s dodatkem, že se jedná o podíl z občiny. Poddaný byl oprávněn svůj díl ohradit plotem, odhánět škodnou a vykácet křoviska a porosty. Naproti tomu měl povinnost v místech ohrožených zátopami vybudovat příkopové meliorace.³⁶

2.1.1. Typy poddanské nemovitosti

Poddanská nemovitost měla dvě základní podoby. Jednalo se o nemovitost zakoupenou a nezakoupenou. V Čechách a podobně na Moravě převažoval typ zakoupené nemovitosti. Typ nezakoupené nemovitosti v období 16. a 17. století nehrál zásadní úlohu. Ve skutečnosti se tento typ především objevoval jen v nedostatku hospodářů, kteří by se chtěli zakoupit, a podle možnosti se přeměňoval zákupem v běžný typ poddanské nemovitosti zakoupené. Nezakoupená jednotlivá polnost byla pouhým doplňkem rustikální půdy a často,

³⁶ ČERNÝ, V. Dělení pastvin v zemích českých v l. 1768 až 1848. *Časopis pro dějiny venkova* 11. 1924, s. 221.

pokud měla charakter volně připojené součásti určitého hospodářství, stávala se nakonec jeho integrální částí.³⁷

Pro podání celkového obrazu práv poddaných k půdě je třeba i předložit otázku sociálněprávních typů půdy. Na vrchnostenském dominiu se krystalizoval od počátku jeho utváření za raného feudalismu čtverý typ půdy. Šlo tu zejména o ekonomickou stránku hospodaření. Půdu, patřící kdysi všem svobodným příslušníkům obce, usurpoval feudál. Přitom však sám ve vlastní režii hospodařil jen na její menší části – dominikále, zatímco většinu půdy – rustikál obhospodařovali rolníci, majíce ji rozdělenou na jednotlivé usedlosti.³⁸

Vedle toho užívali společně (zbytky agendy někdejší svobodné obce) pastviny, lesy a jiné, povětšinou méně cenné půdy, jejíž celek byl občinou, kterou disponovala obec. Z půdy vyhrazené vrchnosti i z půdy rolníků se dostávalo formou daru určitých částí církvi a tak na panstvích vzniká jako další kategorie farská půda, která byla chráněna v mnoha směrech privilegiem duchovního stavu.³⁹

V dalším vývojovém období byla věc komplikována zásahy státu, jeho daňovou politikou. Rodící se absolutistická monarchie hledala nové finanční zdroje, kterými byly zejména výsledky práce poddaných. Berní základ bylo třeba stabilizovat. A protože jím byla půda, stát zajišťoval, aby se její rozsah neměnil. Rustikál i dominikál nabývaly povahy berních pojmů. Berní rulou z roku 1654 byl (alespoň teoreticky) znemožněn přechod půdy z jedné kategorie do druhé, i když ekonomicky skutečný stav neodpovídal právnímu –

³⁷ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 72-73.

³⁸ Rozdíl mezi dominikálními a rustikálními pozemky odstranil až císařský patent č. 1180 JGS ze dne 7. září 1848 o zrušení poddanství a feudálních povinností.

³⁹ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 75-76.

přímým hospodářem na rustikálu mohla být vrchnost a stejně zas na dominikálu poddaný. Obecní půda byla z daňového hlediska přiřčleněna k rustikálu, farská půda k dominikálu. Poddaný mohl mít zakoupenou nemovitost i nezakoupenou těchto typech půdy.⁴⁰

Základní typy poddanské nemovitosti doznaly určitých modifikací za některých zvláštních okolností. Zejména zde šlo o změny objektivní a změny subjektivní. Objektivní změny byly dány speciální funkcí a povahou dotyčné nemovitosti. Tak tomu bylo např., jestliže hospodář na určité usedlosti plnil jisté administrativní poslání, jakým byl rychtářský úřad nebo zvláštní povinnosti vojenské. V případě subjektivních změn, šlo o změny, které byly dány zvláštními osobními právy držitele poddanské usedlosti. V Čechách bylo zvykem propůjčovat poddanské nemovitosti příslušníkům vyšších stavů a osobám nepoddaným. Účel tohoto postupu byl několikový. Propůjčující vrchnost zajišťovala chod hospodářství zvláště na rozměrných statcích, pro něž by se těžko sehnal hospodář.⁴¹

2.1.2. Obecně k nezakoupené a zakoupené nemovitosti z pohledu některých právních historiků

Původní právo poddaných k půdě (*ius bohemicum* resp. *slavicum*, tedy české resp. slovanské právo) bylo charakteristické tím, že sedlák mohl být z půdy odsazen, sehnán, a držel ji tedy do odvolání. Až v souvislosti s kolonizací, zvláště ve 13. století, se začal objevovat i druhý typ držby, označovaný jako *ius theutonicum* (právo německé). Jeho podstatou bylo, že pán půdy uzavíral se sedláky tzv. emfyteutickou smlouvu (*hamfešt, handfest*), jejímž obsahem byl závazek pána poskytnout držbu půdy za pravidelný

⁴⁰ Tamtéž, s. 76.

⁴¹ Tamtéž, s. 76-77.

poplatek na věčné časy, tedy dědičně.⁴² Podle této své významové stránky se zákupní právo nazývalo také právem dědičným (*ius hereditarium*). Pevně stanovený roční plat na zákupním právu (*census, Zins*) se platil ve splátkách (vejruňkách) obvykle na sv. Jiří a na sv. Havla.

Na zásadní otázku, jaký obsah měly pojmy zakoupenosti a nezakoupenosti, odkdy lze o tomto dělení hovořit a v jaké míře či v jakých oblastech byla zakoupená a nezakoupená držba rozšířena, se snažilo nalézt odpověď mnoho právních historiků.

Podle Bohuslava Riegra měli zakoupení poddaní omezené, zápisem do pozemkových knih zajištěné právo zcizovací a právo dědičné. Nezakoupení byli pouze dočasnými, převážně doživotními uživateli nebo dočasnými pachtýři při vykonávání berních a urbaniálních povinností bez pozemkového zápisu.⁴³

Tento závěr se však později ukázal ne zcela přesným. Kamil Krofta upozornil,⁴⁴ že nezakoupené grunty byly někde zapisovány do zvláštních register nebo do dominikálních knih. F. Macháček zase uvedl,⁴⁵ že při nezakoupené nemovitosti se nevedly zvláštní pozemkové knihy a že nezakoupená není jen půda dominikální.⁴⁶

Mezi oběma skupinami nebylo v praxi rozdílu, pokud se týkalo povinností vůči vrchnostem a státu. V obou případech také náležel vrchnosti dozor nad řádným hospodařením – mohla zadlužený statek prodat ve prospěch věřitelů nebo hospodářových dětí. S nezakoupenými statky však mohla nakládat zcela libovolně a v případě hospodářova úmrtí jí

⁴² MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha 1999, s. 111.

⁴³ RIEGER, B. *Poměry poddanské a urbární. Drobné spisy*, Sv. 1, Praha 1914, s. 509.

⁴⁴ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 222, dále k tomu srv. u něho s. 223-226.

⁴⁵ MACHÁČEK, F. Vrchnosti a poddaní (Studie k novějším dějinám poddanství v plzeňském kraji). *Časopis společnosti přátel starožitností* 61. 1953, s. 178.

⁴⁶ Srv. též PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 119.

případly jako odúmrt'. F. Macháček rozdíl velice jednoduše vysvětluje tak, že zatímco po zakoupeném sedláku dědí jeho děti, nezakoupený syn nastupující na statek již jednou splacený si jej musí od vrchnosti znovu kupovat a musí jej vrchnosti splácet.

Naproti tomu výhodou pro hospodáře na nezakoupené usedlosti byla skutečnost, že inventární vybavení a náhradu škod způsobených živelními pohromami prováděla vrchnost, nikoliv poddaný. Sporná a dodnes ne zcela vyjasněná je otázka původu a vzniku zakoupených a nezakoupených hospodářství. Historik Josef Pekař nebo právní historik Václav Vaněček zastávali názor, že rozdíl mezi oběma právními kategoriemi je prastarého původu a kryje se v podstatě s rozdílem mezi dokonalejším tzv. právem „německým“ (emfyteutickým), tedy zákupním, a méně dokonalým právem „českým“ (nezákupním).⁴⁷

Josef Kalousek naproti tomu spojoval nezakoupenost do souvislosti s neutěšenými hospodářskými poměry po třicetileté válce, kdy v důsledku válečných ztrát, útisku vrchností a hospodářskému poklesu setrvali mnozí poddaní na svých gruntech toliko z přinucení a o zápis do pozemkových knih neměli zájem.⁴⁸ K tomu Kalouskovu hledisku se připojil i K. Krofta.

Shody se nedosáhlo ani v názoru na početnost nezakoupených hospodářství.

Josef Tlapák uzavřel, že prameny v ničem nepotvrdily Pekařovu hypotézu o návaznosti pobělohorské nezákupní držby na starší držbu půdy podle tzv. českého práva. Naopak se

⁴⁷ PEKAŘ, J. K českým dějinám agrárním ve středověku. *Český časopis historický* 7. 1901, s. 334.

⁴⁸ JOSEK, O. Kalouskův přehledný výklad o dějinách selského stavu v Čechách a jeho edice pramenů k těmto dějinám. *Agrární archiv* 3. 1916, s. 216-234.

přiklonil k názoru Kalouska, že šlo o celkem recentní kategorii, vzniklou až po třicetileté válce.⁴⁹

Období od 16. do 19. století rozdělil na tři navzájem se odlišující období, determinované měnícím se ekonomickým a politicko-sociálním postavením poddaných:

1) Před vypuknutím třicetileté války, kdy byl poddaný i v chudších končinách země schopen odvádět vedle svých běžných závazků vůči vrchnosti, církvi a státu splátky za zákup a během svého života vyplatit podíly svým sourozencům, případně jiným dědicům. S tím souvisela i snaha poddaného o výkup odúmrtí nebo vzestup odhadních cen poddanských nemovitostí.

2) Druhá etapa (od třicetileté války do přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 18. století) je charakterizována postupujícím úpadkem poddanského hospodaření spojeným s poklesem rentability. Vedle rostoucích robot a kontribucí je pro poddaného značně obtížné i splácení každoročních „vejruňků“ za zákup a jejich odvod začíná váznout. Někdy (v případě neúrod a jiných kalamit) vzalo zápisné zákupní držby zcela za své a poddaní nadále drželi hospodářství nezakoupené bez knihovních zápisů. Zájem o koupi poddanských objektů poklesl i z toho důvodu, že při nedostatku obyvatelstva na venkově byla vrchností de facto tolerována dědická posloupnost i na nezakoupených hospodářstvích. Nezákupní držba se tak stává naopak od předbělohorské doby zcela běžným a trvalým jevem.

3) Přelom 70. a 80. let 18. století představuje opětovné upevnění rozrušené instituce purkrechtu v souvislosti s uvolňováním předchozí tuhé poddanské vázanosti a s oživením na hospodářském poli.

⁴⁹ TLAPÁK, J. K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16. – 18. Století. *Právněhistorické studie* 19. 1975, s. 191-201.

2.1.3. Nemovitost nezakoupená

Právní povaha nezakoupené nemovitosti byla na rozdíl od zakoupené nemovitosti zcela jednoznačná. Šlo zde o poživací právo, často de facto dědičné, modifikované skutečností, že představovalo nejen majetkoprávní instituci, nýbrž se v něm projevovaly i prvky veřejné správy. Poměr poddaného k půdě byl totiž zároveň poměrem k feudální vrchnosti, který plnil funkci nejnižšího článku správní organizace.⁵⁰

Nezakoupenou nemovitostí vrchnost volně disponovala, což představovalo, že vrchnost mohla odejmout poddanému nemovitost zcela libovolně podle svých záměrů a vlastních potřeb a jednak mohla vrchnost zcela libovolně zvyšovat povinnosti, které vázly na nemovitosti.

Jelikož nebyl poddaný zakoupen, neměl k nemovitosti dědičné právo, i když de facto bývala nemovitost postupována dědicům. To však také záviselo na tom, zda se nevyskytovali další uchazeči o zakoupení. Jediná výhoda, která plynula pro hospodáře na nezakoupené nemovitosti, byla skutečnost, že inventární vybavení a náhrada defektů, které byly způsobeny živelnými pohromami, prováděla vrchnost, nikoliv poddaný.⁵¹

Držba celých nezakoupených statků byla v Čechách v 16. a 17. století dost výjimečná. Prakticky jediným případem byla držba zpustlé, kdysi zakoupené usedlosti. Příčinou zde byl nedostatek poptávky po gruntech, nedostatek vhodných hospodářů, obvykle pouze dočasný. Pokud vrchnost zpustlé usedlosti nevčlenila do svých dvorů, vítala, když pozemek byl vůbec

⁵⁰ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 116-117.

⁵¹ Srv. KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 225.

obděláván. Jakmile bylo zpustlé hospodářství znovu vybudováno, byla zde tendence k jeho přeměně ve formu zakoupené usedlosti.⁵²

Nezakoupené usedlosti na dominikální půdě, v zásadě nanejvýš chalupy, byly výrazem nedostatečných prostředků poddaných k zakoupení a jejich propůjčování za plat bylo opatřením v nouzi. Pokud to ale bylo jen trochu možné, vrchnost směřovala poddané k tomu, aby se zakupovali. Běžnou formou bylo propůjčení za pravidelný plat, naproti tomu méně se propůjčovala usedlost za robotu. Často takovou chalupu dostávali nemajetní řemeslníci, kdy vrchnost vedle platu jim ukládala jako povinnost určitý výkon jejich řemesla ve svůj prospěch. Někdy měly povahu nezakoupené usedlosti speciální provozovny, např. ovčiny.⁵³

2.1.4. Nemovitost zakoupená

Zakoupená nemovitost představovala takovou nemovitost, ke které měl poddaný věcné právo a poměrně rozsáhlá oprávnění dědická a dispoziční, která přesahovala požívací práva. Šlo tu zejména o rozsáhlé dispoziční právo, jako bylo zcizení nemovitosti, předkupní právo, právo zpětné koupě, směna atd. Široká oprávnění patřila poddaným i v oblasti majetkového práva rodinného, a to jak rodiny jako celku, tak mezi manžely či v poměru k dětem. S tímtož se lze setkat i v oblasti dědického práva.

V poměru k vrchnosti bylo však právo poddaných omezeno vlastnickým právem vrchnosti, jehož rozsah byl proti rozsahu běžného vlastnictví v majetkoprávním smyslu rozšířen o prvky vyplývající z postavení vrchnosti. V 16. a 17. století se zakoupená

⁵² PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 123.

⁵³ Tamtéž, s. 143.

nemovitost jevila „jako výsledek komplikovaného vývoje a mísení českého a německého práva kolonizačního období.“⁵⁴

Označení tohoto práva výrazem *zákupní* bylo kolonizačního původu, tj. podle původního zakoupení od vrchnosti. Naproti tomu v 16. a 17. století je kupování usedlosti běžnou trhovou smlouvou se závdavkem a splátkami kupní ceny. Rozsah práva k nemovitosti se často zachycoval výpočtem oprávnění.

I když podle práva představovala zakoupená nemovitost nejširší možné oprávnění poddaného, systém splátek při koupi a stejně soustava dědických podílů a často i dluhů způsobovala, že *de facto* byla nemovitost zatížena řadou závazků.

U zakoupené nemovitosti se setkáváme i s jejími zvláštními typy. Např. se jednalo o společnou usedlost na ideální díl. Od nedílu, který v poddanských poměrech převažoval, se tento zvláštní typ lišil tím, že po smrti jednoho člena nepřirůstal jeho podíl ostatním, nýbrž každá osoba při rozpadu společenství získala jen svůj číselně vyjádřený podíl. Jiným zvláštním typem bylo dočasné právo k nemovitosti – jako bylo doživotní právo hospodáře či doživotní prodej se zpětným nápadem na původního držitele. Zcela zvláštním případem bylo dočasné hospodaření na usedlosti s povinností převodu na jiný subjekt. Tak se dělo, jestliže poddaný nedostal svým závazkům a proto ji měl za příslušnou náhradu v plné ceně postoupit jiné osobě, jakmile byla schopna usedlost převzít.⁵⁵

Ještě se zmiňme o zakupování nemovitostí na dominikální půdě, které bylo způsobeno populačním vývojem, a zintenzivňovalo se od 17. století. Tak se hospodáři stávaly i osoby,

⁵⁴ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 98.

⁵⁵ Tamtéž, s. 105-107.

keré neměly rustikální půdu a pro něž dominikální části nepředstavovaly pouhý doplněk původního hospodářství.⁵⁶ Základ tvořily např. rušené vrchnostenské dvory, mimořádné možnosti poskytovaly horské oblasti. Někde vrchnost sama vystavila domek a ten poddanému prodala, jinde naopak jeho vystavěním získal poddaný oprávnění k němu.⁵⁷

Široký sociální dosah měl na dominikální půdě prodej jednotlivých polností. Zde již nešlo pouze o účast osob z rychle se množícího obyvatelstva, které žádné pozemky neměly, nýbrž i o další rozšiřování hospodářství rustikálních sedláků. Podobně jako nezakoupená rustikální půda jevila i tato dominikální zakoupená půda nepopiratelnou tendenci se stát integrální součástí základní poddanské usedlosti.⁵⁸ Tak docházelo k tomu, že část dominikálu se přeměňovala v rustikál.

2.2. Manželské právo majetkové

Manželské majetkové právo se nejvíce rýsovalo tam, kde při uzavírání sňatku bylo upravováno na základě svatební smlouvy. Zápisy o těchto smlouvách nacházíme hojně v pozemkových vesnických knihách. Na řadě panství se vedly pro svatební smlouvy i zvláštní knihy, ve kterých byl zápis o svatebních smlouvách obligatorní. Většinou šlo o zápis parafrázující podstatná ustanovení svatební smlouvy, ale také mnohdy šlo o doslovný přepis svatební smlouvy nebo byl do knihy vložen a vevázan zvláštní list se smlouvou. Někdy zápis obsahoval klausuli o nezrušitelnosti.⁵⁹

⁵⁶ PEKAŘ, J. *Knihy o Kosti*. Praha 1998, s. 90.

⁵⁷ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 140.

⁵⁸ VÁLKA, J. *Struktura feudálního velkostatku na Moravě v předbělohorské době*. Praha 1958, s. 212.

⁵⁹ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 389.

Vrchnost do svatebních smluv často zasahovala,⁶⁰ neboť ustanovení těchto smluv mohlo ohrozit řádné hospodaření nebo příjem vrchnosti. Další důvod zasahování vrchnosti do svatebních smluv vyvěral vzhledem k jejímu bezprostřednímu finančnímu zájmu ze vztahu svatební smlouvy k odúmrtnímu právu. Svatební smlouvou bylo možno omezit právo vrchnosti tam, kde neuznávala nároky vdovy podle obyčejového práva.⁶¹

Svatební smlouva představovala po formální stránce zdůraznění některých rysů obecně charakteristických pro smlouvy vůbec. Zejména tu šlo o širší účast příbuzenstva, poměrně hojnou účast svědků, mnohdy se smlouva děla před zástupci obce a výslovně byl zmiňován souhlas vrchnosti. Po obsahové stránce bylo ve smlouvě někdy výslovně stanoveno, že ustanovení svatební smlouvy nešlo změnit pozdější poslední vůlí.⁶²

Úprava manželského práva byla ovlivňována městským právem a v oblastech s německým obyvatelstvem vnitřně souvisela s právem dědickým, které zde bylo odlišné od českého práva. Šlo tu o instituci věna a obvěnění, jitřního daru a zavádění úplného majetkového společenství manželů s vyloučením jiných osob. Spolčení s manželem a dětmi naopak představovalo pronikání české koncepce rovných dílů do těchto oblastí (viz také kap. Dědické právo).⁶³

Nejvyhraněnější institucí v poddanském právu bylo obvěnění, které vylučovalo jiné majetkové zajištění manželky. Na základě svatební smlouvy a zřízením takového „věna“, tj. obvěnění, ztrácela manželka nárok na jiné zajištění. Důležitost této instituce tkvěla ve

⁶⁰ VACEK, F. Selský stav v Čechách v letech 1419-1620. *Časopis pro dějiny venkova*. 1927, roč. 15, s. 135-136.

⁶¹ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 389.

⁶² Tamtéž, s. 390.

⁶³ Tamtéž, s. 391.

výlučnosti takovéto úpravy poměrů mezi manžely. Územně se omezovala podle pozemkových knih jen na některé oblasti, zejména litoměřickou a třeboňskou.⁶⁴

Zato, že manželka přinesla určité věno do statku, získávala pro případ, že by ovdověla, vdovský nárok na určité plnění z pozůstalosti, jehož předmětem byly peníze a dobytek. Výše plnění se přibližně pohybovalo na dvojnásobku.⁶⁵ Proti této formě v celých Čechách byla rozšířena instituce jiná, obvěnění jako poskytnutí manželem manželce u příležitosti sňatku, které mělo pouze povahu nadlepení jejího zákonného dědického nároku. Tato instituce se praktikovala jen na bohatších statcích a byla tedy zároveň výrazem diferenciací společnosti na vsi. V případě malých usedlostí žena přinášela na statek při sňatku jen výbavu a ta zakládal pak její nárok na podíl z případné budoucí pozůstalosti, když přežila manžela.⁶⁶

Zvláštní význam této instituce spočíval v tom, že se manželce zlepšovalo postavení vdovy, kterou česká soustava rovných dílů co do dědických nároků stavěla na roveň s ostatními dětmi, takže při velkém počtu byl jejich díl malý. Charakteristicky povahu tohoto opatření označovalo „brání před dětmi“ či německé „Vortail“ – výhoda. Tím, že se obvěnění často poznamenávalo do pozemkových knih, mělo charakter podobný jako věnná zástava zemského práva.⁶⁷

Jelikož na základě obvěnění mohlo dojít k omezení odúmrtního práva vrchnosti, většinou se vyžadovalo jejího souhlasu. V lokalitách, kde se odúmrť brala v širokém rozsahu, představoval souhlas ze strany vrchnosti k výplatě věna jakousi milost, která byla udílána

⁶⁴ SALABA, J. Příspěvky k dějinám selského práva dědického v 17. století. *Český časopis historický*. 1906, roč. 12, s. 197.

⁶⁵ K tomu srv. MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 124 an.

⁶⁶ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 393.

⁶⁷ K zástavnímu právu viz KAPRAS, J. *K dějinám českého zástavního práva*. Praha 1903, s. 78 an.

především s přihlédnutím k dlouholetému trvání manželství. Regulace zřizování věna byla ze strany vrchnosti také prováděna na základě jejích předpisů, zejména instrukcí. Někde bylo vyplacení věna vázáno na narození dítěte.⁶⁸

Zejména v severočeské a západočeské oblasti se užívalo instituce jitřního daru. Šlo výlučně o instituci poddanského práva německého. Tato instituce představovala určité nadlepení ve formě peněz, dobytka apod.⁶⁹ V poddanském právu nešlo o formu rozšířenou, jak tomu bylo v zemském a městském právu, i když i zde nepatřila k rozšířeným institucím manželského práva.

V zemském i městském právu prodělala tato instituce během doby proměny, kdy od jakéhosi čestného daru dávaného manželem manželce po svatební noci jako uznání jejího panenství - zvláště v oblasti německé - až po věno vdovské a obvěnění. Tyto instituty se plně rozvinuly již v raném novověku. Vdovské věno a obvěnění byly přislíbeny budoucím manželem jeho manželce pro případ jeho smrti, aby byla vdova majetkově zabezpečena.

V jednotlivých právních řádech se objevuje dokonce i povinnost manžela tyto instituty zřídit. Například podle Koldínových Práv městských byl ženich povinen zřídit nevěstě svatební smlouvou obvěnění čili vdovské věno. To zůstávalo ve správě manžela a bylo ženě vyplaceno teprve po manželově smrti.⁷⁰ Ženich, který zřídil pro případ smrti své manželky vdovské věno, ji obvykle obvěnil tzv. třetinou výše, to znamená, že vdovské věno činilo

⁶⁸ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 393.

⁶⁹ Tamtéž 394-395.

⁷⁰ KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha 1962, s. 72.

dvojnásobek nevěstina věna a jednu polovinu z věna, které žena do manželství přinesla. Obvňování ale mohlo být větší nebo i menší.⁷¹

Jak bylo již uvedeno v případě poddanského práva, i zde byl jitřní dar institutem prioritně německým. Jitřní dar spočíval ve špercích, ale i v pozemcích a záleželo čistě na vůli manžela, zda své ženě tento dar dá či ne. Jitřním darem mohla manželka obvykle disponovat po jeho převzetí.⁷² K tomu, aby se mohlo hovořit o jitřním daru založeném na dobrovolnosti, musel manžel dát tento dar skutečně onoho jitra po svatební noci. Eventuálně postačil slib, že dar bude manželce poskytnut. Slib mohl manžel dát budoucí manželce i před uzavřením manželství. Na jitřní dar neměla manželka nárok, proto se hovoří také jen o daru.⁷³

Pokud manželka ale obdržela slib, že jí bude jitřní dar poskytnut, mohla splnění slibu soudně vymáhat, ale až po uzavření manželství. Nárok mohla uplatnit nejdříve prvního jitra po svatební noci nebo přesněji řečeno po uzavření manželství. V případě smrti manželky, získával jitřní dar zpět manžel, avšak jen tehdy, pokud manželka zemřela bezdětná. Vdova z nerovnorodého manželství neměla nárok na vdovský podíl, pouze a jen na jitřní dar.⁷⁴

Nejširší rozsah práv dávalo manželům úplné majetkové společenství, které se vztahovalo buď na jmění přítomné, nebo vedle toho na jmění budoucí. Tento způsob úpravy manželského majetkového práva vycházel z městského práva, kde postavení jednotlivce bylo daleko volnější než na vsi.⁷⁵

⁷¹ Srv. článek C XXXVII. Práva městská království českého a Markrabství moravského spolu s krátkou jich summou. Edice JIREČEK, J., Praha 1876.

⁷² ADAMOVÁ, K., KNOLL, V., VALEŠ, V. et al. *Polozapomenuté právní instituty*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014, s. 85.

⁷³ ROUČEK, F. *Československý obecný zákoník občanský a občanské právo*. Praha 1932, s. 1226.

⁷⁴ ADAMOVÁ, K., KNOLL, V., VALEŠ, V. et al. *Polozapomenuté právní instituty*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014, s. 85-86.

⁷⁵ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 397.

Základním cílem úplného majetkového společenství mezi manžely byla snaha vyloučit z dědění příbuzenstvo, krajním případem této tendence bylo vyloučení i vlastních dětí. Zároveň šlo o důležitý nástroj vylučující odúmrt', zejména tam kde existovala. Úplné majetkové společenství mezi manžely bylo velmi často omezeno výjimkou určité části k volné dispozici. Nejobvykleji se tak uskutečňovalo s penězi, částkami většími i menšími. Výhrada prostředků v přesně neurčené výši se týkala obvykle vybavení blízkých příbuzných, rodičů a dětí. Tímto způsobem si matka také zajišťovala podíl pro případ předemření svých dětí, neboť jinak by dědily pouze děti mezi sebou navzájem, a jen pokud by zemřely všechny, vznikal by nárok matce. Pokud práva dispozice strany nepoužily, bývalo v zápisu někdy přímo stanoveno, že příslušná částka automaticky připadne přeživšímu manželovi. Z jiných předmětů bývaly vymíňovány polnosti, dobytek a ložní prádlo.⁷⁶

Oblíbenou formou manželského majetkového společenství bylo spolčení na polovinu usedlosti nebo na podíl na ní. Tento způsob se aplikoval zejména v okolí měst, a to jak ze strany ženy vůči muži tak ze strany muže vůči ženě. Spolčení na polovinu mohlo být rozšířeno ve společenství úplné. Jelikož zápis poloviny usedlosti manžely porušoval klasické principy dědického práva, v některých případech byla nucena do této záležitosti zasáhnout vrchnost ve snaze ochránit děti.⁷⁷

Poslední formou v oblasti manželského práva majetkového, která bude níže rozebrána,⁷⁸ bylo majetkové společenství manželů s dětmi. Jelikož majetkové společenství manželů s dětmi bylo běžnou formou uspořádání poměrů rodiny v českých oblastech Čech, měla svatební smlouva vedoucí k tomuto cíli význam pouze v jiných oblastech. Tam se

⁷⁶ Tamtéž, s. 398-399.

⁷⁷ Tamtéž, s. 399. Procházka zde uvádí i jednotlivé případy zásahů vrchnosti na jednotlivých panstvích.

⁷⁸ K této problematice vycházím v textu mé práce z PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 400-404.

uplatňovalo jako spolčení manželky na rovný podíl s dětmi, vylučující jinou formu jejího majetkového zajištění (věno, jitřní dar), zužující rozsah jejího nároku, větších podle starších zvyklostí, a omezující jej na český princip rovných dílů.

V tomto směru na vesnici do zásad přejatých z městského práva pronikala zásada českého práva poddanského. Tento vývoj se odrážel zejména v samotném českém městském právu. Ustanovení C. 53 Koldínova zákoníku uvádělo takovou úpravu jako základní model, a v ustanovení C. 61. se hovořilo o jiných omezeních dříve preferované manželky, tedy o reformě v duchu zásad práva české vsi. Při přijetí ženy na rovný díl s dětmi dědil při jejím úmrtí pozůstalý manžel vše,⁷⁹ za života ženy mohl manžel disponovat s nemovitostí jen s jejím souhlasem,⁸⁰ děti nemohly žádat rozdělení pozůstalosti.⁸¹

Výše uvedená forma městského práva pronikla zpět na ves do severočeské oblasti třetinové a projevila se tam ve dvojí podobě. V řadě případů docházelo k takovému spolčení bez výhrad, v zápisu se pak hovořilo o rovném podílu nebo prostě byl konstatován fakt zápisu ženě a dětem. Vedle zápisu dětem již narozeným se zapisovalo i dětem budoucím. Velmi často však k takovému spolčení docházelo s výhradou budoucí dispozice, která samozřejmě cenu takového právního jednání stejně jako v případě úplného společenství snižovala.

Majetkové společenství s manželkou i dětmi, ačkoliv děti v něm nebyly výslovně uvedeny, představovalo spolčení s manželkou v oblasti rovných dílů. Akt zakládal sice nejdříve společenství manželů, ale jakmile se narodily děti, vstupovaly do tohoto společenství automaticky.

⁷⁹ Viz ustanovení C. 54 Koldínova zákoníku.

⁸⁰ Viz ustanovení C. 57 Koldínova zákoníku.

⁸¹ Viz ustanovení C. 57 I Koldínova zákoníku.

Významný reálný dosah mělo přijetí manžela za mocného hospodáře. Tak činily zejména vdovy, které přijímaly na zděděný statek nového manžela. V opačném případě byla žena přijímána za mocnou hospodyně. Instituce mocného hospodáře (hospodyně) měla svůj důležitý význam v tom, že se jí zajišťovalo hospodaření na usedlosti pro případ smrti manžela, tzn., že v případě smrti vstupoval zbývající manžel do všech práv k statku. Ženě se toto právo propůjčovalo jen do doby jejího případného nového provdání.

Velmi často pro majetkové poměry manželů platila odchylná úprava pro dobu do roka a dne. Jednalo se o variantu starobylého práva existujícího v celé Evropě, podle jehož zásad plné majetkové společenství nastalo až narozením dítěte, a k tomu obvykle do roka docházelo. Tato zásada se pak aplikovala i na případ, že jeden z manželů do roka umřel. Dědění všeho majetku přeživšího manžela by se pokládalo za nespravedlivé, avšak vzhledem k alespoň nedlouhému životnímu společenství se mu poskytovala určitá majetková výhoda.

Obvyklým způsobem bylo tedy stanovení jistého omezeného plnění do roka a dne a úplné společenství po roce a dni, které se běžně provádělo přijetím za mocného hospodáře nebo hospodyně. Zdůraznění spolčení s dětmi ukazovalo, že tu šlo o českou dědickou soustavu rovných dílů. Nejčastěji si strany navzájem stanovily, že zemře-li jedna z nich do roka a dne, dostala druhá z pozůstalosti určitou částku. Předmětem plnění mohly být i jiné věci, např. dobytek, řemeslnické nářadí, šatstvo apod.

2.3. Dědické právo

Lze říci, že dědické právo poddaných bylo velmi variabilní. Dědicové, kteří nezůstávali na usedlosti, dostávali podíl z její hodnoty. Podíly byly zatíženy zvláštními dluhy obmyšlených, např. pokutou za trestný čin nebo náhradou za způsobenou škodu. Pro vznik nároku na podíl se uplatňovaly některé zvláštní zásady. Pro osoby, které vstupovaly do rodinného nedílu, platil požadavek přínosu určitých hodnot tomuto majetkovému společenství. To se týkalo manželů, u dětí tento nárok na podíl vznikl automaticky narozením. Manžel, který nic nepřinesl, neměl nárok na podíl.⁸²

Další zásada, vyplývající z praxe, byla, že dědický podíl se nevyplatil tomu z dětí – sourozenců, který si nezaložil samostatnou domácnost, nýbrž zůstal na otcovské usedlosti, který nyní patřil někomu ze sourozenců nebo jiné osobě. Tento podíl zde zůstal zapsán jako pohledávka. Jelikož dědický podíl sloužil zejména k zajištění živobytí dědice původní pozůstalosti, nyní stal se po jeho smrti sám novou pozůstalostí, nepřirůstal bývalým spoludědicům, nýbrž nárok na něj získával ten, kdo skutečně vyživoval dědice původní pozůstalosti. Někdy se přihlíželo i k tomu, kdo vypravil zemřelému pohřeb.⁸³

Dědický podíl ve sledovaném období se projevoval v různých modifikacích. První oblast nám tvořily modifikace dědického podílu povahy dobrovolné a druhou oblast modifikace dědického podílu charakteru nedobrovolného.

V prvním případě zde šlo o individuální úpravu dědického podílu na základě posledního pořízení, tj. závěti, jehož maximální hranice byla závislá na vůli vrchnosti.

⁸² PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 453-454.

⁸³ Tamtéž, s. 455.

V druhém případě šlo o úpravu podílu dědickou dohodou. Zde je nutné od dědické dohody odlišovat případy, kdy došlo k pouhému hospodářskému oddělení dědiců od sebe navzájem, nikoliv k modifikaci podílu.

Daleko významnější byly modifikace dědického podílů povahy nedobrovolné, které přesahovaly rámec vlastního dědického práva, neboť se v nich obrážely základy společenského zřízení, vztah vrchností a poddaných. Nejdůležitějším případem těchto nedobrovolných modifikací dědického podílu bylo právo odúmrtní.⁸⁴

2.3.1. Intestátní posloupnost

Pokud nebylo právo poddaných omezeno vrchnostenskou odúmrtní nebo pokud nedošlo k modifikaci dědění pořízením na případ smrti, řídilo se určování dědických podílů pozůstalých poddanských osob na základě určitých pevných obyčejových pravidel.

V Čechách se zřetelně projeví tři oblasti, ve kterých se dědický podíl řešil navzájem velmi odchylně. Především se tu projevoval vliv městského práva a podle hranice oblasti norimberské a magdeburské se Čechy rozpadaly z hlediska poddanského práva v českou oblast rovných dílů a oblast vdovské třetiny. Třetí oblast někdejšího městského práva chebského, i když nejméně výrazná, preferovala mužské pohlaví.⁸⁵

V případě *českého systému rovných dílů* z pozůstalosti dostávala žena i děti po stejném dílu. Přírozeným důsledkem zásady rovných dílů byl přírůstek dědického podílu v případě úmrtí jednoho z dětí zbylým dětem i matce společně. Princip rovných dílů však již

⁸⁴ Tamtéž, 456-457.

⁸⁵ HAAS, A. Právní oblasti českých měst. *Časopis společnosti přátel starožitností*. 1952, roč. 60, s. 23.

neplatil pro další generaci: děti dětí dostávaly podíly vždy jen podle svých rodičů. Z formální stránky byla někdy matka v soupisu dědiců uváděna na prvním, někdy na posledním místě. Sirotci šli někdy podle stáří, někdy chlapeci před děvčaty. To však nic neměnilo na zásadě rovných dílů.

Princip rovných dílů se územně uplatňoval v centru Čech, s výlučností téměř absolutní.⁸⁶Tato zásada poté začala pronikat i do dalších dvou výše zmíněných oblastí. Podle zásady rovných dílů šlo v převážné většině o díly skutečně stejné, a kde došlo k nějakým předchozím plněním, vyrovnávaly se později takové rozdíly. Zásada rovných dílů co do svého obecného charakteru byla typickým projevem staré tradiční nedílnosti: při rušení nedílného společenství se všem jeho bývalým členům dostávalo stejně. Společenství života se projevovalo i společenstvím při smrti hospodáře. Obdobně si razilo cestu i majetkové společenství s dětmi z prvního manželství v případě uzavírání dalšího sňatku.

Severočeský systém vdovské třetiny, představoval systém, kde základním rysem dědického práva německých obyvatel v severních Čechách bylo, že vdova dostávala z pozůstalosti třetinu a o dvě třetiny se dělily děti rovným dílem.

Vdovská třetina zahrnovala tento podíl z věcí nemovitých i movitých. Někdy se třetina z movitostí vypočítávala odděleně. Velmi často se třetina odevzdávala při druhém sňatku novému manželovi. Třetina bývala spojována s výměnkem. Podle zvyku byla třetina manželem manželovi zajišťována poslední vůlí. Právo třetiny bylo přeneseno i na vdovce.⁸⁷

⁸⁶ TLAPÁK, J. Purkrecht a odúmrt' na tloskovském panství v době předbělohorské. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 2*. Praha 1958, s. 50.

⁸⁷ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 484.

Vedle vdoviny třetiny se děti dělily o zbývající dvě třetiny rovným dílem. Jasně to vyjadřovala skutečnost, že rovnými díly si mezi sebou berou i zbytek matčiny třetiny po její smrti, anebo pokud již dědictví přímo nebylo vyplaceno stejnými částkami, docházelo dodatečně k jejich doplnění. Pokud vzniklo nedílové spolčení dětí z prvního a druhého manželství, byly i v severočeském systému podíly obojích dětí stejné. Jinak platila zásada, že matčinu třetinu dědily její pokrevní děti.⁸⁸

Faktická výše podílů dětí byla závislá na jejich počtu. V krajním případě jediné dítě dostávalo celé dvě třetiny. To odpovídalo stejnému postupu jako v městském právu.⁸⁹ K modifikaci ve prospěch dětí docházelo především při dělení dobytka, kdy nebylo možné jeho reálné rozdělení podle ideálních poměrů daných vdovskou třetinou a dětskými dvěma třetinami.

Územně byl tento systém vdovské třetiny plně koncentrován na německé obyvatelstvo severočeské oblasti. Proti tomu mezi českým obyvatelstvem tam žijícím existovalo neobyčejně mnoho výjimek. Řada příslušníků české národnosti se v této oblasti také spravovala zásadou třetiny.

Naopak do oblasti českých krajů pronikl systém třetiny v rámci oblasti původního magdeburského městského práva zcela ojediněle. Je však nutné také konstatovat, že vdovská třetina nebyla prvkem magdeburského práva, ačkoliv severočeské městské právo bylo

⁸⁸ Tamtéž, s. 485.

⁸⁹ HAAS, A. Omezení odúmrti a vdovská třetina v českém právu městském. *Právněhistorické studie 17*. 1973, s. 199-218.

z magdeburského práva vyvozeno. Vdovská třetina představovala zvláštní dědický systém oblasti míšeňské a sudetské části českých zemí.⁹⁰

Specifikem tohoto systému bylo, že se nevyskytoval v čistě ryzi podobě, nýbrž vždy navíc s určitými prvky dědického práva sasko-ostfálského, v pozdější jeho podobě magdeburského.⁹¹ Tam platila zásada spojování dvou různých majetkových mas formou věna a budoucího zajištění ženy formou obvěnění.

Z movitostí se pro případ smrti manželovi vdově zajišťovala tzv. „Gerade“, přitom nešlo o vydělení určité číselně vyjádřené kvóty jako při třetině, nýbrž o konkrétní předměty určité povahy jako bylo šatstvo, šperky či prádlo. Proti tomu třetina byla paušálním dílem, avšak mnohde bývala doplňována právě saskou geradou, zejména v městském právu v českých zemích.⁹²

Na rozdíl od systému rovných dílů a vdovské třetiny představovaly západní Čechy oblast, kde se uplatňoval *system preferování mužských potomků*. Tento systém se zde ale neuplatňoval v celé územní šíři a samotný tento princip se tu představoval ve formě vývojem již velmi značně porušené. Někdejší tento jednoznačný princip přednostního práva mužských potomků na dědictví lze v celé jeho ryzosti vyčíst právě jen z privilegií měst a městeček, kde byl rušen.

⁹⁰ K jeho územnímu rozšíření viz SCHRÖDER, R. *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*. Band II. Leipzig a Berlin-Leipzig 1919-1922, s. 812 a HEUSLER, A. *Institutionen des deutschen Privatrechts*. Band II. Leipzig 1886, s. 353.

⁹¹ HEUSLER, A. *Institutionen des deutschen Privatrechts*. Band II. Leipzig 1886, s. 357 an.

⁹² K tomu podrobně HAAS, A. „Ženský nábytek“ v magdeburské oblasti českého městského práva. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. IX C 7. 1960, s. 141-150.

Poměr podílů příslušníků obou pohlaví představoval v zachovaných pramenech obraz značně různorodý. To samo o sobě bylo již důkazem rozkladu tohoto principu, tedy značného vývoje od stavu původního. Výrazným dokladem této zásady bylo dělení vdovina podílu pouze mezi syny. Klasickým řešením byl dvojnásobný podíl mužských potomků oproti podílu matky a sester. Jinak synové dostávali vyšší částky různě vysoké. K jistému zlepšení postavení dcer docházelo tam, kde i jim napadaly podíly zemřelých sourozenců, nebo kde byly s vyloučením bratří navzájem dědičkami.⁹³

Dědický podíl vdovy byl upravován různorodým způsobem. Patrně základním typem zde byla úprava, že se vdovský díl rovnal dceřinému a synovský díl jej značně převyšoval. Kde byly mezi pozůstalými dětmi jen dcery, dělila se pozůstalost ve shodě s touto zásadou na stejné díly. Pozemkové knihy zachycují především druhý typ, který mohl být pozdějším vývojovým stádiem prvního typu, v němž vdovský díl se rovnal synovskému a dceřinný byl menší. Tam kde nebylo dcer, byly synovské podíly nejednou proti tomu značně vyšší než vdovský.⁹⁴

Původ systému preferování mužských potomků nelze stanovit zcela přesně. Podle Procházky prastarý princip dědičnosti výlučně mužské mohl tu být nikoliv této prapůvodní provence, nýbrž až vlivem lenní soustavy, v níž vojenské povinnosti vylučovaly posloupnost žen. Odchylná právní organizace na Chebsku a Loketsku by tuto možnost podporovala. Výskyt stejného postupu i v jiných oblastech při obdobných institucích, např. Vybavení dětí, zde však mluví pro to, že spíše šlo o obecný princip, vlastní archaickému právu. Preferování synů však ve skutečnosti nemuselo jít tak daleko, jak by se ze samotné

⁹³ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 490-491.

⁹⁴ Tamtéž, s. 491.

zásady dalo usuzovat. Pokud totiž snížení podílu bylo vyrovnáno poskytnutím výbavy, mohl se rozdíl více méně, ne-li úplně vyrovnat.⁹⁵

V 17 století proniká zásada rovných dílů výrazně již do obou ostatních oblastí. Lze říci, že tu především asi působil vliv městského práva, kde Koldínův zákoník zavádí tento způsob českého dědického práva proti starší míšeňsko-sudetské třetině. Toto pronikání bylo patrné v praxi: docházelo především k dobrovolným rezignacím na třetinový podíl ze strany samotné vdovy, a potom se zejména třetina rušila formou poslední vůle, kdy otec rodiny určoval stejné díly všem pozůstalým. Tento postup byl plně ve shodě s rozmáhajícím se spolčováním manželky a dětí.

Bez recipování českého vzoru rovných dílů mohlo k uskutečnění této zásady dojít vývojem výměnku. Třetina byla poskytnutím tak velkým, že vdovu výměnkem nebylo zapotřebí zajišťovat. Patrně k tomu docházelo tak, že nejdříve se počal výměnek, jak to dokazují četné doklady, poskytovat vedle třetiny. Později takové význačné nadlepšení vdově bylo kritizováno a v pramenech se objevuje výměnek sám, aniž by se hovořilo o nějakém dalším poskytnutí peněz. Tak také docházelo k tomu, že v jednotlivých případech bylo řečeno, že vdova dostává jen rovný díl jako ostatní děti, neboť jí byl poskytnut výměnek, nebo zase se třetina ruší s poukazem na to, že je jí doživotní výživa zajištěna u usedlosti. Přirozeným základem celého tohoto vývoje byla sama praxe výměnku, kterou si při odchodu na odpočinek vyhrazoval otec rodiny pro sebe a svou ženu.⁹⁶

Z jiných cest vedoucích k zániku třetinové soustavy se vyskytovala např. zásada vzájemných dědických nápadů dětí mezi sebou s vynecháním matky. Mimořádný význam

⁹⁵ Tamtéž, s. 492.

⁹⁶ Tamtéž, s. 494-495.

měla pak konečně ingerence vrchnosti ve prospěch rovných dílů. Důvodem jejího zasahování byla snaha o rovnoměrnější uspořádání podílů s ohledem na prosperitu usedlosti. Tak vrchnost rušila poslední vůli, která byla v rozporu s tímto jejím zájmem, nebo docela obecně stanovila zásadu vedle třetiny jako podpůrnou pro případ předlužení nemovitosti.⁹⁷ Přesnější všeobecné předpisy k této problematice byly vydávány státem až na sklonku 18. století.⁹⁸

Z jednotlivých osob, které přijímaly dědický podíl, byl v případě vdovy základní rozdíl mezi českým právem, kde dostávala stejnou majetkovou hodnotu jako děti, a práva německého (oblast severočeská a západočeská) kde vdova dostávala třetinu. Zvláštní poslušnost jmění oddělené ženy na způsob městského práva poddanské právo neznalo.⁹⁹ Proti věnu ve vlastním slova smyslu, které vylučovalo jiné zajištění manželky, bylo věno české oblasti rovných dílů a většinou i jitřní dar německých krajů pouhým přilepšením podílu vdovy, který jí patřil podle obyčejového práva. Taktéž zřízení úplného nebo částečného majetkového společenství zlepšovalo majetkové postavení pozůstalé ženy. Naopak v oblasti vdovské třetiny majetkové společenství vedoucí k rovnému dílu zlepšovalo pozici dětí. V případě úmrtí v prvním roce manželství mnohdy byla stanovena jiná pravidla dědění.¹⁰⁰

Postavení vdov odchylně od právních obyčejů upravovaly vrchnostenské instrukce. Tak se objevovala třetina, poskytovaná vdově či vdovci bez vlastních dětí.¹⁰¹ Např. podle valdštyňské dědické instrukce se po smrti ženy připisovaly movitosti manželovi a nemovitosti

⁹⁷ Tamtéž, s. 495.

⁹⁸ Do té doby na základě jednotlivých instrukcí. K tomu blíže PROCHÁZKA, V. *Příspěvky k dějinám pozemkového práva na území ČSR do r. 1848*. Praha 1959, s. 53.

⁹⁹ K tomu srv. ustanovení Koldínova zákoníku F. 52.

¹⁰⁰ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 474.

¹⁰¹ „Vdova mající děti neb bratry a sestry, neb která by žádných dětí, bratrův a sester neměla, a zase se vdáti chtěla, manželé svému třetí díl jmění svého, a více věnovati nemůže.“ Čl. 1 Komorní dědické instrukce (1651-1700). *Archiv Český*. Díl XXIII., Praha 1906, s. 276.

dětem.¹⁰² Podle vlašimské instrukce dostala macecha spolu s dětmi podíl jen ze základního jmění.¹⁰³

Až do obnoveného zřízení zemského z roku 1627 v zemském právu platilo, že nedělili ascendenti – předkové.¹⁰⁴ Avšak v poddanském právu většinou zásada, že „nápad“ nemůže jít vzestupně, neplatila, neboť tu nešlo o statky s vojenskou službou jako v případě šlechty. Proto tam, kde již neexistovala vrchnostenská odúmrť nebo kde se vyskytovala pouze v omezené podobě, byly nároky zejména matky běžné. Pozůstávalo-li vedle matky dítě, dělilo se s ní o „nápad“ podle zásady rovných dílů. Při společenství s dětmi z druhého manželství šel tento „nápad“ i na pozůstalého otčíma. Tam, kde se matka s otčímem majetkově spojila, přešel „nápad“ jen na sourozence mezi sebou.¹⁰⁵

Pokud šlo o vzdálenost ascendentního nároku, vyhrazovala ji komorní dědická instrukce jen otci a matce,¹⁰⁶ podle dalšího ustanovení měli po odděleném synovi vedle jeho ženy a vrchnosti třetinu.¹⁰⁷ Tam kde vrchnost brala širokou odúmrť podílovou formou, dostávala vdova po dítěti jen část jeho pozůstalosti. Vrchnost mohla poskytnout hodnoty po dítěti i vzdálenějšímu příbuznému, např. strýci.¹⁰⁸

¹⁰² Viz čl. 8 a 9 valdštynské dědické instrukce.

¹⁰³ Viz článek 25 vlašimské dědické instrukce.

¹⁰⁴ RAUSCHER, R. *Dědické právo podle českého práva zemského*. Bratislava 1922, s. 13.

¹⁰⁵ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 475.

¹⁰⁶ Čl. 12 Komorní dědické instrukce (1651-1700). *Archiv Český*. Díl XXIII., Praha 1906, s. 277.

¹⁰⁷ „Pokudžby který poddaný o statku otcovském a mateřském dílný prostředkem smrti z tohoto světa sešel, a nemaje žádných dětí ani bratří a sester, též dětí jich, po sobě toliko manželku a vlastní matku svou neb otce v živobyti zůstavil: tehdy manželka (ač by věnem opatřena nebyla, z statku jeho na tři díly rozděleno býti má podle nejmilostivější, dávné a svaté paměti císaře Rudolfa v letu 1584 proslé resolucí) při nejmenším jednoho, otec neb mateř aneb oba společně druhého dílu užije, a k třetímu důchod JMCé právo míti bude. Pakliby manželky ani přátel jejích k dědictví přípuštěno nebylo, a rodičové neb jeden z nich toliko v živobytu zůstával, tedy třetí díl téhož statku jim propuštěn, a ostatní dva díly do důchodu obráceny býti mají. Nápodobně když rodičové neb jeden z nich s dětmi, totiž bratry a sestrami, zůstanou, z jmění umrdlého na rodiče díl třetí, a ostatní dva na děti, tj. bratra a sestry z světa sešlými v živobytu se nacházející k rozdělení přicházejí.“ Čl. 5 Komorní dědické instrukce (1651-1700). *Archiv Český*. Díl XXIII., Praha 1906, s. 276-277.

¹⁰⁸ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 476.

V případě podílů dětí zahrnovala vlašimská instrukce vedle vlastního podílu z pozůstalosti i nárok na uspořádání svatby a vybavení pro vlastní hospodářství, které se většinou do dílu nezapočítávaly.¹⁰⁹ S výjimkou západočeské oblasti, kde mužští potomci byli preferováni a dostávali dvojnásobek nebo jiný větší díl, byly díly dětí rovné. Podle komorní dědické instrukce dědily děti přednostně v linii po meči,¹¹⁰ a dle dalších ustanovení děti nevybyté a nedílné.¹¹¹

Samotnou nemovitost obvykle dědil nejmladší syn, avšak vrchnost ve svém zájmu mohla svým působením toto pravidlo změnit.¹¹² Za panování Josefa II. dědil nemovitost nejstarší syn.¹¹³ Avšak je třeba vzít na vědomí, že výše uvedená pravidla neplatila absolutně, neboť ve skutečnosti rozhodovala konkrétní hospodářská situace. Tam kde se otec dožil většího věku, starší děti vybavil, a na statek dosedly děti mladší, resp. nejmladší syn. Kde však zemřel předčasně, dědil nemovitost nejstarší syn nebo některý ze starších, jakožto nejdospělejší.¹¹⁴

Pro děti, pocházející ze dvou manželství zůstavitele, platily v zásadě dva systémy. Tam, kde nebyly spojeny (obvykle to bylo v případě nového sňatku muže, kde nová žena přinesla velký přínos nebo s ní muž za řadu let značně rozmnožil hospodářství) byly podíly dvou skupin dětí nestejně, úměrně majetkovým poměrům obou rodin. Někde pro tuto situaci

¹⁰⁹ Čl. 2 vlašimské dědické instrukce.

¹¹⁰ „A pokudžby se přitrefilo, že by se po z světa sešlém děti po přeslici, a ne po meči, tj. jednobříšni sice, avšak dvou otcův zůstali, statek umrlého rovným dílem na vlastní toliko po meči, aneb v nepřítomnosti těch a jinších pravých nápadníkův, po sražení věna neb dílu vdově náležejícího, na důchod JMCské, a ne na děti po přeslici přicházeti, neb oni po otcí svém nápadu očekávají; nic méně jedni i druhý, jestli hned první při vdání mateře dílem opatření nejsou, v jmění mateřském, odkudžkoliv na ni přicházejícím, rovných dílů dosahují.“ Čl. 7 Komorní dědické instrukce (1651-1700). *Archiv Český*. Díl XXIII., Praha 1906, s. 277.

¹¹¹ „Sice kde děti po z světa sešlém otcí zůstanou, předkem nevybytí synové a dcery po něm dědí“. „Pakli by žádných nevybytých synův a dcer aneb dětí jejich; nápodobně po bratru dílném a sestře dílné na bratra dílného a sestru dílnou, kteřížby na panství JMCské osedlé byli a tu se nacházeli, nápad jíti má.“ Čl. 9 a 10 Komorní dědické instrukce (1651-1700). *Archiv Český*. Díl XXIII., Praha 1906, s. 277.

¹¹² KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 220.

¹¹³ SALABA, J. Bylo v českých zemích poddanství či nevolnictví? *Časopis pro právní a státní vědu*. Brno 1926, roč. 9, s. 196.

¹¹⁴ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 478.

platila zvláštní pravidla či jednotlivá konkrétní opatření. Někdy také podíl dítěte z prvního manželství určovala vrchnost podle svého uvážení. Druhý systém spočíval v tom, že došlo k vytvoření spolku s dětmi s prvního manželství. Pak podíly všech dětí byly stejné a zároveň jim přirůstal i zisk ze zvýšené ceny později prodávaného statku. Avšak i v tomto případě mohla nastat nerovnost dílů v rámci dětí postavených na roveň rozhodnutím vrchnosti.¹¹⁵

2.3.2. Testamentární posloupnost

Právo učinit závěť,¹¹⁶ bylo významným právem poddaných. Výrazné uplatňování tohoto práva je patrné z pozemkových knih, kde v některých, zápisy posledních pořízení tvoří převažující jejich část obsahu. Právo na pořízení závěti existovalo i na dominikální půdě.¹¹⁷ Poddaní mohli pořizovat závěť na komorních panstvích.¹¹⁸ Vedle starobylého práva na poslední pořízení, které museli nejednou poddaní prosazovat vůči vrchnosti, se mnohdy zavádělo nové oprávnění a jako takové se stávalo i předmětem zápisu do pozemkových knih.

Rozsah tohoto oprávnění byl různý. Pořizovat závěť bylo dovoleno za života nebo na smrtelné loži, o movitostech či nemovitostech, nejbližším příbuzným či cizím osobám, jak z téhož panství tak i panství jiného, mnohdy ale pouze za předpokladu, že se dotýčný obmyslený na panství, kde zdědil statek, přestěhoval nebo jej osadil tamním příslušníkem.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 478-479.

¹¹⁶ Též označována jako kšaft, pořízení, poručení, nařízení. Dokonce i termínem odkaz, nikoliv však ve vlastním slova smyslu, nýbrž poslední vůli.

¹¹⁷ PROCHÁZKA, V. Dominikál. Poddanské nemovitosti na dominikální půdě v Čechách v letech 1650-1700. *Právněhistorické studie* 5. 1959, s. 118.

¹¹⁸ „Ačkoliv těm lidem poddaným, kteří v forštu sedí, ano i některým městečkám JMCské slavné a svaté paměti kšaftovati a přátelům jich nejbližším, jenžby na panství osedlí byli neb osaditi se chtěli, statky jich dělití [dědití] nejmilostivěji povoleno jest...“ Čl. 16 Komorní dědické instrukce (1651-1700). *Archiv Český*. Díl XXIII., Praha 1906, s. 278.

Různá byla také pravidla o možnostech dělení statku, někdy osvobození od odúmrti, zahrnovalo i právo vůbec volně zcizovat.¹¹⁹

U závětí se ve velmi značné míře projevovalo zasahování vrchnosti, která i právo poddaným již udělené alespoň kontrolovala u jednotlivých konkrétních případů a upravovala je podle svých vlastních zájmů.¹²⁰ Nejrozšířenější formou zde byla nutnost souhlasu k pořízení závěti, také i k odkazu záduší.¹²¹

Všeobecné povolení vyžadoval např. čl. 12 kapitulní dědické instrukce, odvolávající se na ustanovení E. 2. Kolínova zákoníku, kde se uváděly neplnoprávné osoby v rámci městské rodiny, potřebující k takovému aktu souhlasu. Např. čl. 12 křivoklátské instrukce nařizoval prověření závěti. V pozemkových knihách se tato podmínka v zápisech stanovila někdy i pro futuro. Pokud poddaný stanovený postup nedodržel, závěť pozbyla platnosti. Vrchnost však mohla učinit výjimku a takovou závěť povolit. Někde již učiněná závěť se předkládala vrchnosti a ta ji schvalovala. Jinde se, pravděpodobně v souvislosti se stejným postupem, určovalo náhradní řešení pro případ, že by vrchnost neschválila obmyšlení vzdálenějších příbuzných. Žádající osoba uvedla zvláštní důvody, pro něž chce povolení. Učiněná závěť bývala povolována též s ohledem na to, jak osoba, která měla být obmyšlena, přispěla ke zkvalitnění usedlosti.¹²²

¹¹⁹ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 117-119.

¹²⁰ GRÜNBERG, K. *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlichbäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlezien*. Band I. Leipzig 1893, s. 65.

¹²¹ „Kdyby který poddaný nemaje dědicův žádných a nevěda, že by pozůstalost JMCské připadnouti měla, že by odkaz k kostelu neb záduší jednomu neb více učiniti chtěl: takový každý, než by co podobného před sebe vzal, při panu hejtmanu téhož panství se ohlásiti, a pan hejtman jak by po vyšetření versirujících cirkumstancí a povážení mnohobytnosti jeho, tak aby důchod tudy nehynul a pia legata dokonce zastavené nebyly, vynašel, na JMCské komoru českou to přednésti povinen bude Jináče který by poddaný nemaje od JMCské komory české sobě povoleno, vždy některému záduší na stenčení důchodův něco aneb na povolení dané více odkázal, týž jeho odkaz žádné platnosti a za dostatný postačovati nemá, nýbrž při další JMCské komory české resolučí, jak by v tom naříditi chtíti ráčila, zůstávati bude.“ Čl. 17 Komorní dědické instrukce (1651-1700). *Archiv Český*. Díl XXIII., Praha 1906, s. 278-279.

¹²² PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 498.

Vrchnost zasahovala do úpravy majetkových poměrů daných na základě závěti především při předlužení nebo velkém zadlužení statku.¹²³ Svě zájmy mohla také vrchnost uplatnit při rozhodování dědických sporů mezi poddanými. Výraznou podmínkou bylo, aby mohl poddaný učinit závěť, řádné plnění povinností poddaného vůči vrchnosti.

Závěť se pořizovala písemnou nebo ústní formou. Především ústní forma byla nejvíce užívána. V zásadě se tak činilo před rychtářem a konšely, a to tak, že zůstavitel buď sám předně předstoupil, nebo si je přivolal k sobě. Velmi často se pořizovala závěť před osobami jak úředními, tak jinými, zejména příbuznými.

Např. privilegium Kojčínů od Jana z Rožmberka z r. 1528 jmenovalo vedle úředníka nebo písaře dva konšely nebo dva sousedy a určovalo v podstatě jako jejich povinnost: „...Pakli by kdo kšaft z mužského i ženského pohlaví činiti chtěl, má býti ouředník aneb písař náš Helfenburský nynější aneb budoucí a dva konšelé anebo sousedé z Koyčzina přítomni, a to pro urovnání budoucích zmatkův aneb soudův všelijakých. Kterýžto ouředník aneb písař Helfenburský a ti dva konšelé anebo sousedé Koyčzinští, když by kolivěk od kterého obyvatele Kojčinského, muže neb ženy, požádání byli, zvláště na smrtebné posteli, aby k němu jeli aneb přišli, že kšaft a pořizení činiti chce: mají a povinni jsou tak učiniti, a k jednomu každému člověku bez prodlení jeti a dáti se najíti, nyní i v časích budoucích“.¹²⁴

¹²³ VACEK, F. Selský stav v Čechách v letech 1419-1620. *Časopis pro dějiny venkova*. 1927, roč. 15, s. 255.

¹²⁴ Privilegium vsi Kojčínů na panství Helfenburském od Jana z Rožmberka z r. 1528. *Archiv Český*. Díl XXII., Praha 1905, s. 87.

Zůstavitel mohl pořídit závěť také písemnou formou. Závěť byla ukládána do obecní truhlice. Při zápisu do knihy se někdy písemnost závěti poznamenávala výslovně. Písemnou formu předpokládaly i některé vrchnostenské instrukce.¹²⁵

V případě pokrevních příbuzných testamentární úprava dědického práva poddaných v podstatě sledovala obyčejové právo. Proto nebyla neobvyklá závěť ve prospěch jediného dítěte či v prospěch zetě-manžela jediné dcery. Ve prospěch vzdálenějších příbuzných se činila závěť jen v nedostatku bližších. V poslední vůli byla velmi často výslovně vyřknuta zásada rovných dílů, která se pak projevovala při jejich reálném braní. Tato zásada se uplatňovala i v závětích, pokud ustanovovaly o výbavách dětí. Někdy šla závěť tak daleko, že za rovnou hlavu se počítali všichni pozůstalí příslušníci rodiny bez ohledu na jejich vzájemná rodinná pouta.¹²⁶

Vyskytovaly se i případy, kde rovný díl si vedle potomků vyhrazoval i sám zůstavitel. Toto opatření, které bylo v rozporu s normální povahou posledního pořízení jako opatření na případ smrti, mělo svůj původ asi v tom, že někdy takto rozdělená pozůstalost, se začala v ročních dávkách splácet ještě za života zůstavitele.¹²⁷

Neformální význam měla zásada rovných dílů, prosazovaná testamentární formou, v oblasti severních Čech, kde takto začal být vytlačován do pozadí tamní princip vdovské třetiny principem vlastním dědickému českému právu. Obdobně jako v oblasti českých rovných dílů se testamentární úprava přidržovala obyčejové úpravy, i v severočeské oblasti se hojně testovalo v soulahu s tamním obyčejem vdovské třetiny a v západočeské oblasti v soulahu se zásadou preferování mužských potomků.

¹²⁵ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 502.

¹²⁶ Tamtéž, s. 502-503.

¹²⁷ Tamtéž, s. 503.

Vedle dodržování zvykových pravidel dědického práva se testamentem provádělo množství jejich různých modifikací. Tak jako v šlechtickém právu určoval otec, čeho se kterému z potomků dostane,¹²⁸ obdobně tomu bylo i u poddaných. Zejména to bylo aktuální tam, kde šlo o dědice již vybytého, nebo si hospodář vyhradil dispozici částí nemovitosti.¹²⁹

Formálním zásahem zůstavitele do budoucího dědického řízení bylo pouhé stanovení ceny statku. Byl to důsledek skutečnosti, že v poslední vůli zůstavitel zejména stanovil najisto závazky své i jiných osob na usedlosti. Tímto určením vyloučil rychtáře a konšely z jejich jinak obvyklého „šacování“ a tím také byly předurčeny jednotlivé dědické díly, které se vypočítaly podle platných obyčejových zásad.

Skutečné konstitutivní novum v dědických vztazích představovalo ustanovení dědice usedlosti, zatímco ostatní dostávali své zákonné díly v penězích. Často bylo spojeno v jedno i s určením ceny. To se projevovalo i v případě, kdy stanovený dědic usedlost převzít nemohl. Určená cena platila pak i pro jiného hospodáře. Někdy bývalo hospodářství převáděno na zůstavitelovu ženu.

Vedle určení hospodáře ve většině případů byla obsahem posledního pořízení i dispozice o dílech ostatních dědiců. Někdy se dílů obdaření dědici formálně usedlosti zřekli. Někdy dostala statek dcera se zetěm a syn byl vybavován. Také někdy docházelo k dělení pozůstalosti v zásadě podle běžných obyčejů a otcovská dispozice se vztahovala jen na dobytek a jiné předměty, které reálně nešlo rozdělit, aby tak to odpovídalo ideálním aritmetickým dílům. Poslední vůle mohla taktéž povolovat určitá opatření, aniž je nařizovala.

¹²⁸ RAUSCHER, R. *Dědické právo podle českého práva zemského*. Bratislava 1922, s. 64.

¹²⁹ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 503. Dále k níže uvedenému textu viz s. 504-508.

Např. po postoupení třetiny statku při ženitbě syna mu dávala možnost dokoupit statek do poloviny.

Závěť velmi často obsahovala ustanovení o vdově. Vdovu šlo zajistit určitým obnosem a usedlost dostávalo dítě, nebo pro případ jejího provdání se vydávala zvláštní dispozice, ať v tom směru, že se zajišťoval pevněji díl dětí, nebo že to znamenalo zmenšení jejího vlastního dílu a rozšíření dílu dětského. Závěť mohla obsahovat i zvláštní nařízení pro případ, že mezi matkou a dětmi došlo k neshodě, na způsob výměnkových opatření.

Poslední pořízení obsahovala také substituční ustanovení, tj. určení pořadí, v jakém měli dědicové nastupovat po sobě. Vzhledem k povaze poddanského hospodářství zde bylo základním případem prozatímní postoupení jinému staršímu příbuznému. Obvykle tak matka nebo starší sourozenec měli hospodařit po určitou dobu a usedlost předat mladšímu příbuznému, dítěti či sourozenci, kdy dospěl.

V případě nepokrevních osob testamentární úprava dědického práva poddaných byla složitá. Těsné rodinné společenství nedovolovalo poddaným postoupit statek jiné osobě než nejbližším příbuzným. Ve prospěch cizích osob bylo podle soudobého obyčeje možné odkázat nanejvýš nevelkou sumu. Testamentární posloupnost cizích osob byla proto možná pouze v určitých mimořádných situacích, zejména při nedostatku přirozených dědiců.

Statek se tak např. postupoval schovance. Jelikož zde šlo o případnou ztrátu nároku vrchnosti na odúmrt', bylo zapotřebí jejího souhlasu. Obdobně se povolovalo testovat ve prospěch osob, které se staraly o starého člověka do konce jeho smrti. Někdy jako dědička nastupovala též církev a také i vrchnost.

2.4. Práva dětí

Mezi práva dětí poddaných patřilo zejména právo dítěte na podíl z majetku rodiny a vybavení dítěte.¹³⁰

V případě rodinného majetku nárok dítěte, které dosáhlo plnoletosti a uzavřelo sňatek nebo započalo s vlastním hospodařením a opouštělo tak staré společenství, spočíval v dvojnásobném plnění. Prvním bylo poskytnutí výbavy k tomuto oddělenému hospodaření, a pokud k němu docházelo uzavřením sňatku, i uspořádáním svatební hostiny.

Druhým byl nárok na podíl na rodinném jmění, který mohl být uspokojen poskytnutím určité přiměřené hodnoty – odbytného. V případě, že bylo značně menší než pozůstalostní podíly dětí dosud neoddělených, docházelo ke kolaci a doplnění původního odbytného. Pakliže odstupné přesahovalo tento pozdější podíl, pokládalo se odbytné za konečné a přeplacené dítě zpět ale nedoplácelo.

Vybavení dítěte zahrnovalo jednak uspořádání svatby, jednak vlastní vybavení.¹³¹ Pro povinnost uspořádat svatbu a poskytnout výbavu byla základním rysem skutečnost, že byly povinnostmi mimo odbytné nebo budoucí dědický podíl. Důvody byly různé. U uspořádání svatby patrně šlo o prastarý akt sakrální povahy. Výbavné mělo svůj počátek v tom, že při vázanosti majetku, zejména nemovitého, se dítěti do nového života poskytovala určitá podpora. Při pozdějším uvolnění starých pravidel pro obchod s nemovitostmi sice někdejší

¹³⁰ V této kapitole vycházím zejména z PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 404-416.

¹³¹ Řadu příkladů vybavení dítěte uvádí OLIVA, O. O podílech při prodeji gruntů a některých vrchnostenských příjmech ke konci XVI. a v 1. pol. XVII. století. ČDV 10, 1923, s. 165.

překážka padla, avšak nutnost zachovat hospodářství jako celek vyživující rodinu na jedné straně a na straně druhé nedostatek prezentních platebních prostředků vedly k zachování odděleného chápání této instituce v poměru k dědickému podílu.

Poskytnutí těchto plnění se chápalo jako povinnost. V souvislosti s tím, že statek byl přirozenou materiální základnou takového poskytnutí, přecházela povinnost k uspořádání svatby a vybavení běžně na statek, byla na něm radikována, takže vázala nejen po linii osobní, představující rodiče, nýbrž i po linii věcné, představující usedlost, někdy však jen subsidiárně, pokud neplnil rodič.

Někde se vybavení započítávalo na dědický díl, avšak se jednalo o případy, kde šlo o malý majetek nebo kde se uplatňovalo novější chápání tohoto plnění.

Po formální stránce šlo provést určení rozsahu svatební hostiny a výbavy i v poslední vůli. Po stránce ekonomické byla důležitá okolnost, že mnohdy se stanovilo splácení těchto zvláštních povinností mimo pořad běžných gruntovních peněz. To znamenalo, že se pro zužitkování na trhu uvolnilo najednou více prostředků, ovšem za cenu možného omezení držitele gruntu, který musel nenadále plnit v krátké době více finančních závazků. Zvlášť významné bylo i to, že často výbavu nešlo přesně odlišovat od darů rodičů dětem.

V pozemkových knihách se buď jen obecně pro nárok na uspořádání svatby a výbavu požadovalo setrvání na statcích, nebo a to častěji, se prováděla konkrétní opatření. Velikost těchto nároků se tak stanovovala v určitém pevném omezeném rozsahu, často v poloviční výši, někdy se přesně předepisovala, na kterého ze sourozenců a jak tyto věci přejdou.

Uspořádání svatby se v pozemkových knihách nejčastěji označovalo jako výprava, případně výprava svatební, dále veselí, nebo veselí svatební, veselka, výdavky, výchysta a ve srovnání s dnešní dobou velmi málo svatba. Jak bylo již výše naznačeno, svou povahou patřilo uspořádání svatby k prastarým povinnostem sakrální povahy, a proto nebylo poskytováno na vrub budoucího dědického podílu.

Nejčastěji se vázala povinnost k uspořádání svatby na statek, který jí byl zbaven tehdy, když ke sňatku nedošlo, ať již z důvodu úmrtí nebo vůbec proto, že dítě zůstalo svobodné. Šlo jí učinit poslední vůli. Tato povinnost se ojediněle také dělila mezi držitele usedlosti a matku dítěte. Běžně se poskytovaly prostředky ve stejné míře chlapcům i děvčatům. Ze samotné skutečnosti poskytování prostředků na svatební hostinu dětem obojího pohlaví ukazovalo, že se na její přípravě nepodílela jen strana nevěsty, jak se stalo později zvykem.

Pokud nebyl rozsah uspořádání svatební hostiny určen konkrétně, dělo se tak s odvoláním na běžnou a možností usedlosti přiměřenou velikost. Na to poukazují termíny – výprava slušná či výprava poctivá nebo výprava, jakž náleží nebo fráze – podle možnosti, či podle své možnosti nebo podle mocnosti.

Pakliže se rozsah svatební hostiny určil konkrétně, bylo nejčastějším způsobem udání počtu stolů. Obvyklým počtem byl jeden až čtyři, ponejvíce dva. Zcela výjimečně se vyskytovalo šest stolů. Druhým způsobem určení rozsahu byl výpočet materiálu, z něhož se svatba připravila. Mezi materiál patřily různé druhy mouky, maso nebo zvířata vůbec, pivo a koření.

Místo uspořádání svatby bylo možné poskytnout i náhradní plnění, nejobvykleji peníze. Zřídka se místo peněz vyskytovalo plnění jiné, dobytek nebo docela i nemovitost.

Vybavení se poskytovalo synovi mimo jeho díl a to ve dvou základních situacích a to když se ženil nebo zakládal vlastní hospodářství, zejména řemeslo. Avšak vyskytovaly se i případy započítávání vybavení dědického podílu. Vybavení se nedělo vždy stejným způsobem pro všechny děti. Někdy bylo vybavení větší než výbavné děvčat. Charakteristicky se odlišovaly předměty předávané synům a dcerám. Základním předmětem výbavného synů byly všeobecně peníze, jako doplněk vybavení v penězích se mohlo objevit obilí. Dalším důležitým předmětem výbavy syna byl dobytek, který představoval nejdůležitější součást inventáře nemovitosti. Také bylo možné alternativní plnění buď v dobytku, nebo penězích. Někdy se přímo určovalo náhradní plnění v penězích, zejména tam, kde na usedlosti nebyl dostatečný počet dobytka. Na rozdíl výbavy dcery byl předmětem výbavy syna daleko méně oblečení. Bylo možné poskytnout jako výbavu syna i nemovitost, obvykle se jednalo o pole menšího rozměru, louku nebo půdu horší kvality, avšak často jen doživotně nebo s předkupním právem pro držitele hlavního gruntu.

Také v případě vybavení dcery se poskytovalo mimo dědický díl, ale i zde taktéž se setkáváme s případy započítávání výbavy do dědického dílu. Ve většině případů bylo vybavení splatné při uzavření sňatku, ojediněle existují i případy, kde byla stanovena lhůta roku a dne. Výbava byla na statku připravena předem. Předmětem výbavy dcery bylo především šatstvo, a to vedle osobního především ložní prádlo, které dle ustálených zvyků měla mít každá nevěsta. Za šaty jako ekvivalent mohly být poskytnuty peníze. Kde byl větší statek, připojovaly se další předměty, zejména dobytek a peníze. Druhým primárním předmětem výbavy dcery byl dobytek, který pro zemědělské hospodářství představoval

nejcennější součástí inventáře usedlosti. Za dobytek bylo možné poskytnout jako náhradní plnění peníze. Výjimečně předmětem výbavy dcery byly nemovitosti. Šlo zde o pole nebo chalupu na statku, zde v konkrétním případě s právem držitele hlavní nemovitosti na zpětný nápad při úmrtí obdařených manželů.

2.5. Práva sirotků

2.5.1. Postavení sirotků

Příkaz křesťanského učení pečovat o sirotky byl od počátku feudalismu z hlediska sirotků dvousečnou zbraní v rukou vrchnosti. Na straně jedné sice vrchnost zajišťovala jejich majetek a práva, na straně druhé uměla tohoto svého poslání využít ve vlastní prospěch. V době utuženého poddanství vedla potřeba pracovních sil k vystupňování zájmu vrchnosti o sirotky a tím pro ně souvisela i řada nepříznivých opatření.¹³²

Velmi aktivně v sirotčích záležitostech vystupovala obec jako celek poddaných, zejména pokud otec nezanechal poslední vůli.¹³³ Zásah ze strany vrchnosti do těchto záležitostí však nabýval na intenzitě. Vrchnost začala vydávat o sirotčích věcech řadu předpisů. V těchto předpisech se nařizovala evidence sirotků, sirotčí agenda se svěřovala vrchnostenskému úřadu či do rukou rychtáře a konšelů, nařizovaly se výroční počty sirotčích peněz. Velmi bohaté byly předpisy o režimu sirotčích truhlic.¹³⁴ Hojně se vyskytovaly předpisy o tom, kdo má mít od nich klíče.¹³⁵

¹³² PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 417-418.

¹³³ MATĚJEK, F. Význam sirotčích knih pro poznání života poddaných v předbělohorském období. In: Fukal, Rudolf – Kopecký, Milan (eds.). *Sborník Rodné zemi*. Brno 1958, s. 66-67.

¹³⁴ Např. čl. 12 Komorní dědické instrukce (1651-1700). *Archiv Český*. Díl XXIII., Praha 1906, s. 277.

¹³⁵ Např. čl. 13 Komorní dědické instrukce (1651-1700). *Archiv Český*. Díl XXIII., Praha 1906, s. 278.

Mezi další patřily předpisy o inventarizaci sirotčího jmění v pozůstalosti. Vrchnost také kontrolovala odměnu za práci, aby sirotek nebyl poškozen.¹³⁶ Vedle toho ovšem ke svému vlastnímu prospěchu omezovala odchod sirotka na řemeslo a vykonávala nátlak na ženitbu tak, aby zůstal panství zachován jako hospodář. Pro sirotky byli také určováni poručníci a jejich ustavení zapisováno většinou do knih. Ojediněle byla poručníkem sirotka samotná vrchnost. Poručenství bylo většinou bezplatné. Poručník míval široké pravomoci, nejednou volně nakládal sirotčí nemovitostí.¹³⁷

Sirotčí nemovitosti představovaly největší majetkový prospěch sirotkům, který jim vyplýval z bezvýjimečného zajištění otcovské nemovitosti pro dobu dospělosti. Dalším majetek představovaly peníze. Při dělení pozůstalosti byla výše sirotčího podílu určena příslušnou peněžitou částkou, která se v rámci ročních splátek gruntovních peněz ukládala převážně do sirotčí pokladny, která byla spravována obcí nebo vrchnostenským úřadem. Vedle peněžitých podílů na pozůstalosti zůstávaly sirotkům vyhrazeny především různé kusy ošacení.¹³⁸ Tyto věci pak mohly být někde uloženy, např. u rychtáře. Zajištění šatstva však nehrálo velkou roli, neboť často šlo o malé děti a vybavení jejich domácnosti při dospělosti a uzavření sňatku se dělo až po letech buď formou výbavy, která byla výhodnější, neboť se nezapočítávala do dědického podílu.

Daleko větší význam mělo pro sirotky zachování dobytka z otcovské usedlosti, neboť dobytek představoval nejdůležitější součást inventáře statku. Nejběžnější formou použití sirotčího dobytka byl jeho nájem. Sirotčí dobytek se dával do nájmu až do dospělosti dětí cizím osobám za pravidelné roční nájemné. Výše nájemného se lišila podle doby i místa.

¹³⁶ Např. čl. 27 Komorní dědické instrukce (1651-1700). *Archiv Český*. Díl XXIII., Praha 1906, s. 280-281.

¹³⁷ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 420.

¹³⁸ MATĚJEK, F. Význam sirotčích knih pro poznání života poddaných v předbělohorském období. In: Fukal, Rudolf – Kopecký, Milan (eds.). *Sborník Rodné zemi*. Brno 1958, s. 70.

Hospodářsky se tak plnily dvě důležité funkce. Jednak se sirotkovi zajistil dobytek pro jeho budoucí vlastní hospodářství a nadto se nájemným zvyšoval jeho dědický podíl, na straně druhé, se dobytka využilo pro intenzivnější hospodářství jiná, která by ho z jinakých zdrojů nemohla získat.¹³⁹

Pokud prodávaný sirotčí statek potřeboval zvýšenou práci nového hospodáře, mohlo se mu dostat úlevy tím, že na několik let dostal sirotčí dobytek, bez povinnosti platit nájemné. Po uplynutí doby se pak teprve dotyčné kusy pronajaly. Zejména byla důležitá opatření, která směřovala k zajištění největšího zisku sirotkům. Např. jeden kus dobytka mohl být v pronájmu více osob, volek se vyměňoval za krávu, aby zajistil větší příjem, starší kráva se prodala, aby se koupila nová jalovice apod.¹⁴⁰

2.5.2. Péče o sirotky

V případě dětí, které ztratily rodiče, šlo nejen o zachování jejich majetkových práv, nýbrž také i o úpravu forem péče o ně až do doby než se mohly živit vlastní prací. Tato péče byla poskytována malým sirotkům, u dospělých sirotků většinou daných do služby vrchnosti popř. sedláků, se zájem práva koncentroval na jejich dědické podíly a výbavné.¹⁴¹

Povinnost vychovávat sirotky měl zejména nový držitel statku. Pokud tak nechtěl činit nebo pokud dítě žilo mimo jeho usedlost, musel na něj vynakládat pravidelný plat. Výjimečně o sirotky pečoval odstupující výměnkář a teprve po jeho smrti přecházeli povinnosti na hospodáře. Zvláště se dbalo o sirotky, které byli tak nemohoucí, že museli být živeni na statku po celý jejich život. Podíl takového sirotka, který opustil usedlost, přecházel tam, kde mu byla

¹³⁹ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 429.

¹⁴⁰ Tamtéž, 429.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 430.

poskytována výživa. Někdy si sirotka vyžádali k výchování samotní příbuzní, což bylo projevem příbuzenských vztahů jejich citů, někdy osoby cizí, což mohlo být projevem momentální či budoucí potřeby péče sirotka o ně vzhledem k jejich stáří nebo zdravotnímu stavu.¹⁴²

Povinnost vychovávat sirotka byla běžně časově určena jejich dospělostí,¹⁴³ resp. dosažením možnosti samostatně se žít.¹⁴⁴ V některých zápisech byl přímo vytčen počet let, a to tak, že se určily zbývající ještě roky, nebo věk sirotků, kdy měla výchova přestat, obvykle dvanáct let.

Většinou náklad výchovy sirotků nešel k tíži jejich dědického podílu. Dle tradičního vesnického obyčeje byla tato výchova především mravní povinností. Avšak velmi hojně se výchova sirotků vykonávala za majetkovou protihodnotu, jejíž poskytnutí znamenalo zmenšení majetkových práv sirotků proti stavu v momentu převzetí pozůstalosti. Na rozsahu pozůstalosti se neměnilo nic jen tehdy, kdy majetková výhoda vychovatele záležela v hospodářském zisku mimo majetek sirotků, např. jestliže měl vychovávat za půjčené sirotčí peníze, když se povoloval odklad v plnění ročních splátek, když náklad výchovy šel ze zabaveného podílu uprchlé matky. Podíl sirotka šel vychovateli přislíbit podmíněně pro případ, že by sirotek zemřel.¹⁴⁵

Nejčastějším ale způsobem bylo, že se vychovateli odevzdávaly peníze. Přitom mohlo jít o celkovou sumu zaplacenou jednou provždy, většinou se však povoloval určitý peníz

¹⁴² Tamtéž, s. 432.

¹⁴³ V pozemkových knihách se setkáváme s termíny „do zrostu“, „do let náležitých“, „do let rozumných“ apod. K tomu podrobněji PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 432.

¹⁴⁴ Možnost obživy bývala naznačována frází buď obecně stylizovanou o službě, nebo obrazně o vydělávání chleba. Viz tamtéž, s. 432.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 433-434.

z roční splátky. Méně často se na výchovu poskytovaly reálné předměty. Někdy byla podpora na náklad výchovy omezena účelově v tom smyslu, že poskytnutých prostředků šlo užít jedině pro určité předem vymezené poslání. Tak se vynakládaly určité reálné předměty i peníze na zakoupení ošacení a na vyučení řemeslu.¹⁴⁶

V oblasti péče o sirotky dosáhlo vesnické právo v 16. – 17. století poměrně značné propracovanosti. I zde dosáhl vývoj různého stupně. V malých vsích si ponechávala většinou dozor nad správou péče o sirotky vrchnost. Péče o záležitosti sirotků spočívala zejména na fojtském úřadu. Do této oblasti patřilo vedení sirotčích knih, opatrování peněz a majetku sirotků či pátrání po zběhnutých sirotcích.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 434-435.

3. Omezení práv poddaných k nemovitosti

Feudální právní řád omezoval poddaného dvěma způsoby. Jednak v rámci osobního svazku, kterým byla dána osobní závislost poddaného, jednak řadou oprávnění vrchnosti vůči nemovitosti, na které poddaný hospodařil. Z těchto obou způsobů omezení poddaného, které vytvářely podstatu poddanství, zahrnovalo osobní závislost na vrchnosti povinnost věrnosti, omezení svobodného uzavření manželství a volby povolání, jakož i omezení procesní způsobilosti.¹⁴⁷

Ještě v první polovině 16. století nenastaly žádné závažnější změny v postavení poddaných. Teprve po Bílé hoře, kdy dochází k utužování poddanství, začaly vystupovat výrazně do popředí všechny typické rysy feudálního zřízení, neboť vrchnost začala disponovat zdokonaleným aparátem, který dosud nikdy neměla. Vrchnost ve feudálním státě představovala nejnižší článek státní správy a zároveň se stala zákonodárným, soudním i administrativním orgánem veřejného aparátu. Její moc nad poddanými byla bezprostřední. Vrchnost spravovala věci poddaných, stanovovala obecné přepisy, měla nad poddanými soudní pravomoc.¹⁴⁸

Podle článku M 32 Zemského zřízení z roku 1549 a článku 19 Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 právně vznikl poddanský svazek narozením dítěte na teritoriu určitého panství a děti do devíti let zůstávaly i při propuštění poddanými původní

¹⁴⁷ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 177-179.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 179-180.

vrchnosti.¹⁴⁹ V období utuženého poddanství, kdy docházelo ke všeobecnému zesilování osobní závislosti, bylo charakteristické připoutávání i neusedlého obyvatelstva.¹⁵⁰

Formálním projevem osobního poddanství byl slib člověčenství, který svým původem pocházel z lenního práva, postupem času se však za utužování poddanství stal výrazem zejména této stupňované závislosti.¹⁵¹

Osoba, která byla v poddanském svazku a hospodařila na usedlosti nebo vstupovala do poddanství a přebírala usedlost, zavazovala se tím zároveň k povinnosti řádně na usedlosti hospodařit. Z jednotlivých vrchnostenských instrukcí vyplývá, že za řádné vedení hospodářství se považovala např. povinnost udržovat hospodářské budovy, mlynáři neměli nechávat běžet naprázdno mlýny, povinnost nesekat lesy, čistit strouhy, chovat plný stav dobytka, řádně sít atd.¹⁵²

Vrchnost si nezajišťovala pouze řádný chod individuálního hospodářství, nýbrž i řádný chod hospodářství celé vsi. Tato snaha se projevovala v nuceném obsazování neobhospodařovaných usedlostí z místních lidí a donucením. Evidence obyvatelstva, která byla prováděna systematicky, dovolovala tak zjišťovat možnosti přebývajících synů, poddruhů apod. Někdy se donucení dělo za zlehčení podmínek, např. dočasným zmírněním rozsahu povinností, dodáním dřeva, dobytka. Některé vrchnostenské instrukce přikazovaly osazovat pusté usedlosti, některé hovořily o povinnosti neobhospodařících synů převzít takové

¹⁴⁹ VANĚČEK, V. Selské poddanství ve starém českém právu. *Český lid* 3. 1948, s. 152.

¹⁵⁰ URFUS, V. Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. až 18. století. *Právněhistorické studie* 2. 1956, s. 223.

¹⁵¹ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 103.

¹⁵² PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 189-190.

statky. Jelikož provoz vyžadoval hospodaření manželského páru, stanovovala se v této souvislosti povinnost ženitby.¹⁵³

Obsazováním statků se mnohdy dostávalo do rukou jednoho poddaného celkové hospodářství značně veliké, to bylo patrné zejména po třicetileté válce. Vrchnost prováděla úpravu rozsahu usedlostí přímými zásahy, aby hospodářství byla co nejvíce prosperující. Rozhodovaly tak hospodářské zájmy vrchnosti, které nepřihlížely k právům poddaných.

3.1.Odúmrť

Podobně byli poddaní omezeni i v případě dědičnosti. Dědičnost nebyla rovněž neomezená. Někde se vztahovala podle výslovného ustanovení původní smlouvy pouze na přímé nájemcovy potomky, jinde i na jeho pobočné příbuzenstvo. Pokud nebylo oprávněných dědiců, uprázdněný statek propadl vrchnosti jako jeho odúmrť.

O toto právo na odúmrť vznikl na konci 14. století významný spor mezi pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna, pražským arcibiskupem, a učeným mistrem Vojtěchem Raňkovým z Ježova. Poté co se stal Jan z Jenštejna arcibiskupem, zjistil na arcibiskupských statcích obyčej, že majetek tam osedlých sedláků, kteří zemřeli bez dětí, byl zabavován do arcibiskupské komory jako odúmrť. Přibližně kolem roku 1386 proto zakázal svým úředníkům brát tuto odúmrť a nařídil, aby sedláci na arcibiskupských statcích mohli činit poslední pořízení (závěť) o svých statcích, a i kdyby toho neučinili a zemřeli bez dětí, aby statky připadly vedlejším příbuzným.¹⁵⁴

¹⁵³ Tamtéž, s. 193-194.

¹⁵⁴ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 50.

Proti tomuto postupu se ohradil mistr Vojtěch Raňkův z Ježova, který zvláštním traktátem dokazoval právo vrchnosti na odúmrt'. Na jeho traktát odpověděli polemickými traktáty jak arcibiskup Jan z Jenštejna, tak jeho generální vikář Kuneš z Třebovle. V těchto traktátech oba popírají právo vrchnosti na odúmrt' zejména důvody z Písma svatého, z práva kanonického a z církevních učitelů. V arcibiskupově traktátu se nachází zajímavé tvrzení, v tom, že braní odúmrti nebylo v Čechách starým zvykem, že větší a lepší část pánů a vrchností v Čechách nebrala odúmrti, a pokud někteří takto činili, činili tak proti právu. Naproti tomu Vojtěch Raňka z Ježova tvrdil, že braní odúmrtí nabylo dlouhým a dávným zvykem právní platnosti, a když později také mistr Jan Hus se ozval zvláštním spisem proti právu vrchnosti na odúmrt', které vůbec popíral, bylo mu řečeno, že se „málo lidí nalézá, kteří by tak úplně se otmrtí a nápadův varovali“. Odúmrtní privilegium olomouckého biskupa Lacka z roku 1406 pak výslovně uvádí, že na Moravě vrchnosti mají obyčej bráti v odúmrt' jak nemovitý tak i movitý majetek po zemřelém poddaném, pokud po sobě nezanechal manželských dětí, anebo jeho děti s ním již nežily ve společné domácnosti.¹⁵⁵

Lze tedy konstatovat, že braní odúmrti nastávalo někde již bezdětnou smrtí poddaného, jinde teprve vymřením příbuzných ve vedlejší linii, a ač snad nebylo obecným zvykem, bylo u nás tehdy velmi rozšířeno. Je také pravdou, že ve 14. a počátkem 15. století některé vrchnosti v Čechách i na Moravě se tohoto práva zříkaly dobrovolně. Např. již roku 1398 ves Štěpánov u Třeboně dostala od své vrchnosti písemné osvobození od odúmrti, roku 1400 městečko Kralovice na panství plaského kláštera. Pražský arcibiskup Zbyněk roku 1406 udělil poddaným na arcibiskupském statku Kojetíně na Moravě privilegium, kterým se vzdal svého práva na odúmrt' a přiznal jim právo prodávat své statky, darovat a odkazovat. Téhož roku podobnou výsadu svým poddaným udělil olomoucký biskup Lacek v městečku

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 50-51.

Modřicích, roku 1411 vladyka Jan Leskovec poddaným svých devíti vesnic, roku 1412 litomyšlský biskup Jan dvaceti pěti vesnicím svého panství a strahovský klášter čtyřem vesnicím.¹⁵⁶

Pro námi sledované období, zejména pro 16. a 17. století, je nutné konstatovat, že v případě odúmrtního práva se mnohde vytvořila praxe zcela různá, a že nejednou na tomtéž panství platilo několik odúmrtních systémů. Podobně různé poměry panovaly i na dominikální půdě a docela i na usedlostech nezakoupených. Toto výše uvedené bylo důsledkem velmi různorodého vývoje jednotlivých oblastí.¹⁵⁷

Celkově je možno rozlišit širší odúmrtní právo, které úplně nebo téměř vylučovalo dědění, a užší odúmrtní právo, v němž se dědické právo uplatňovalo v různém rozsahu, zejména pak v závislosti na dovoleném rozsahu testovacího práva a úpravách svatebními smlouvami. Zvláštní skupinu tvořily podílové odúmrti, především v případě bezdětných osob.

Širší odúmrtní právo

Velký rozsah odúmrtního práva vrchnosti byl dán zejména na základě některých starodávných principů dědického práva. Na prvním místě z těchto principů stál princip dědění mužských potomků. Tato zásada, která byla uplatňována v celém evropském právu a zejména v právu šlechtickém, se projevovala i u poddaných.

Dalším případem bylo přejímání dědického dílu po dětech vybytých. Ačkoliv podle klasických zásad dědického práva se hodnota pozůstalosti měla dělit jen mezi zbylé potomky,

¹⁵⁶ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 51.

¹⁵⁷ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 201-202.

vrchnost rozpočítávala celkovou hodnotu podle počtu všech dětí vůbec a díly, které připadaly na vybyté, převáděla na sebe. Stará zásada, že vybavený a oddělený příslušník společenství neměl už vůči tomuto společenství co pohledávat, zde byla využita novým způsobem ve prospěch vrchnosti.¹⁵⁸

Poměrně malý rozsah dědického práva a tudíž značný rozsah odúmrti představovalo omezení dědické posloupnosti jen na rodiče a děti. Ještě omezenější dědické právo bylo důsledkem principu, že dědit lze toliko v linii sestupné. Proto také braní odúmrti po sourozencích bylo velmi hojné. Avšak i zde existovaly časté výjimky, kdy vrchnost odúmrt' připouštěla z „milosti“.¹⁵⁹

Užší odúmrtní právo

Širší rozsah dědického práva a tudíž omezenější odúmrt' vznikala prolomením principů, které jsme uvedly v předcházející podkapitole. Jeden směr, jímž se tak dělo, představovalo prodloužení nápadu v sestupné linii na další její stupně nebo uplatnění nápadu i v linii vzestupné.¹⁶⁰

Druhý směr představoval rozšíření dědického práva na vedlejší linie, především na sourozence. Základním typem úpravy bylo pak rozšíření nároku i na vybyté sourozence, pokud sídlili na panství,¹⁶¹ na další příbuzné, pokud šlo o příbuzné na bývalé lesní půdě, tedy na půdě nově vykloučené.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 189-208.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 209.

¹⁶¹ K tomu srv. např. Rudolfův list z roku 1584. *Archiv Český*. Díl XXIX., Praha 1913, s. 91. Další prameny uvádí PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 210.

Rozsah odúmrti byl dán především i rozsahem testamentárního práva a samozřejmě řadou platných zásad v oblasti dědění na základě obyčeje.

Podílové odúmrtí právo

Zvláštním typem podílové odúmrti byla vdovská odúmrt'. Její podstata záležela v tom, že vdova nebo vdovec bez potomků dostávali jen část pozůstalosti, která byla určena aritmetickým podílem.

Prvním základním typem byla vdovská třetina, která zřejmě těsně souvisela se shodnou výměrou podílu vdovy i při existenci dětí v severočeské oblasti. Tam, kde dětí nebylo, dostávala jejich podíl vrchnost. Třetina neplatila ale pouze v severočeské oblasti, nýbrž přesahovala do oblastí rovných dílů. Naopak do vlastní oblasti třetiny pronikal i vliv české soustavy. Druhým základním typem podílové vdovské odúmrti byla vdovská polovina, kdy se o pozůstalost dělila stejným dílem vdova a vrchnost. Na rozdíl od prvního základního typu se polovina aplikovala ojediněle i na vdovce v případě úmrtí ženy.¹⁶²

Rušení a rozšiřování odúmrtí

Pro vývoj odúmrti bylo zejména důležité její rušení. Lze říci, že k rušení práva na odúmrt' vrchnostmi docházelo ve třech etapách: kolem roku 1400 (zejména kláštery), mezi polovinou 15. století a Bílou horou a poté po skončení třicetileté války.¹⁶³ Poslední dvě jmenované etapy byly prokazatelným výsledkem reálných hospodářských úvah, kdy vrchnost

¹⁶² Tamtéž, s. 211-213.

¹⁶³ SALABA, J. Bylo v českých zemích poddanství či nevolnictví? *Časopis pro právní a státní vědu*. Brno 1926, roč. 9, s. 195.

sledovala buď náhradní zisk (vykoupení) nebo zvětšení zájmu na hospodaření. Vedle možnosti zisku vrchnosti jednorázovým zaplacením nebo soustavným placením za zrušení působila na zrušování dále i příležitost vrchnosti poskytnout takto náhradu za půdu zabranou na rybníky a především možnost obházet odúmrt' postoupením usedlosti za života, vyplývající už ze samotné podstaty práva poddaných k usedlosti a využívána při postupech mezi příbuznými.¹⁶⁴

Důsledky odúmrti pro poddanské hospodářství byly vyjádřeny již roku 1497 Vilémem z Pernštejna: „Skrze takové odúmrtí lidé ouzkost velikou na svých statcích trpěli jsou, nejsúce jimi bezpečni, a tudy i purgrechtové hynúti musili, že lidé na nich sediece, kteříž dětí neměli, ne velmi se o statek svůj starali, aby jim jeho přibývalo, strachující se odúmrti, a tak gruntové hynuli jsou, poněvadž žádný bez dětí statkem svým bezpečen nebyl.“¹⁶⁵

Po Bílé hoře vrchnosti často poddaným vykoupené právo odňaly z titulu propadnutí práv, avšak někde postupem doby byla tato práva znovu poddaným navracena, někdy s novou povinností. V polovině 18. století se v podstatě setkáváme již s neexistencí odúmrti. V druhé polovině 18. století a v 19. století musela být odúmrt' výslovně vymíněna na základě smluv a napadlý statek byla vrchnost povinna ihned propůjčit dále, avšak již bez nároku na další odúmrtí právo.¹⁶⁶

¹⁶⁴ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 219-220.

¹⁶⁵ Text převzat z PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 203.

¹⁶⁶ SALABA, J. Bylo v českých zemích poddanství či nevolnictví? *Časopis pro právní a státní vědu*. Brno 1926, roč. 9, s. 204.

Rušení odúmrti se provádělo zaplacením určité finanční částky jednou navždy nebo za pravidelnou peněžní či naturální dávku, někdy vrchnost zrušila odúmrt' bez náhrady. Neplacení odúmrtního poplatku mohlo mít za následek zabrání.¹⁶⁷

Základním odúmrtním případem byla smrt určité osoby, a lišilo se podle rozsahu odúmrtního práva. V principu zde šlo o fakt, že neexistovala jiná oprávněná osoba k dědění. Většinou se ovšem tato skutečnost výslovně neuváděla, jen se zapisovalo samo úmrtí („Umřela, náleží J.M. pánu“). Někdy se odúmrtní právo vytýkalo, ač bylo samozřejmé („...pakliby dříve vybrání těch 250Bß táž Ludmila prostředkem smrti z tohoto světa sešla, tehdy to zůstání J.V.H. Milosti náležeti bude...“).¹⁶⁸

Mocenské postavení vrchnosti a možnost mimoekonomického přinucení poddaného vedly k tomu, typicky po dobu utuženého poddanství, že vrchnost sobě na prospěch tyto tituly samovolně rozšiřovala i na některé jiné případy. Zejména vrchnost např. nečekala na úmrtí a zabírala majetek nezvěstné osoby („Poněvadž se o žádným nápadníku nic neví, takový peníze vrchnosti do devolutí připadají“). Někdy se dělo po několika letech, takže smrt byla pravděpodobná („... po řemesle kovářském zavandroval, ode 30 let o něm věděti nemůže, dílu jeho na vrchnost připadá“). Jako odúmrt' brala vrchnost majetek, pokud se nehlásil dědic („...poněvadž se o to žádný více neohlašuje...“). Důležité rozšíření odúmrti znamenalo její vykonávání při nejasnostech poměrů („...kterážto i s podílem jeho blíže dotčeným, komu náležeti bude, do milostivého nařízení vrchnosti zůstávati má...“).¹⁶⁹

¹⁶⁷ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 204.

¹⁶⁸ Viz tamtéž, s. 204-205.

¹⁶⁹ Viz tamtéž, s. 205. Tam uvedeny i jednotlivé prameny.

Vedle těchto případů, které měl alespoň zdání feudální legality, se vyskytovaly případy záměrného rozšiřování odúmrtního práva ve prospěch vrchnosti.¹⁷⁰ Tak upravoval rozsah odúmrti vytýkajíc např., že určitá osoba dostala některé jiné majetkové kusy nebo když si vyhrazovala rozhodování o proplacení nebo neproplacení výbavného.

Opačným případem než rozšiřování výkonu odúmrti nad okruh daný právem bylo její poskytnutí přes existenci titulu pro vzetí nebo zvýšení příslušejícího dědického podílu „z milosti“. V tomto případě vrchnost upouštěla od odúmrti na žádost příbuzného, anebo na žádost osoby, která vlastníka dědické pohledávky, jež by se jinak stala odúmrtí, opatrovala u sebe až do smrti.¹⁷¹

3.2.Odnětí nemovitosti

Odnímání bez zvláštního právního titulu za náhradu

Odnímání bez zvláštního právního titulu se uskutečňovalo bez náhrady, pokud šlo o držbu, která poskytovala jen poživací právo rolníkům, kteří nebyli zakoupeni. Pokud rolníci byli zakoupeni, uskutečňovalo se odnímání půdy za náhradu. Odnímání představovalo nejběžnější mimoekonomické přinucení, plynoucí z nerovnoměrného postavení stran, z nichž jedna byla zároveň nositelem soudní a správní pravomoci, neboť vlastnické právo vrchností zahrnovalo nejen vztah majetkoprávní, nýbrž i řadu oprávnění, která vyplývala ze skutečnosti, že vrchnost plnila zároveň funkci nejnižšího článku státního aparátu. Tuto moc využívala vrchnost k vlastnímu prospěchu a násilné odnímání půdy představovalo nejtypičtější formu.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 206.

¹⁷¹ Tamtéž.

K odnímání docházelo všude tam, kde vrchnost potřebovala půdu poddaných pro své hospodářské účely.¹⁷²

Zabrání

Představovalo druhou kategorii odnímání nemovitostí, resp. pohledávek na nich váznoucích. Patřily sem taxativně vypočtené případy, které sama vrchnost stanovila jako legální kauzy tohoto násilného zákroku a určovala, za jakých podmínek propadá poddaný svým majetkem.

Zabrání se provádělo dvojím způsobem: buď došlo k zabrání celé usedlosti, nebo jen pohledávky na nemovitosti. Zábor usedlosti se v podstatě týkal pouze nemovitého majetku, movité věci se ponechávaly stranou. Zabráni neznamenal jen zisk aktivit, nýbrž i vstup vrchnosti do právního postavení svého předchůdce, tj. ručila za závazky nemovitosti.¹⁷³

V rámci vrchnostenského trestního práva vytvořila vrchnostenská jurisdikce několik základních zabíracích titulů. Jedním z těchto zabíracích titulů bylo odnětí pro špatné hospodaření, které bylo prováděno formou nuceného prodeje nebo vlastního zabrání z pouhého důvodu neplacení platů.¹⁷⁴ Nejrozšířenějším titulem bylo zabrání pro opuštění panství. Dalším titulem bylo smilstvo a cizoložství, spáchání jiného těžšího trestného činu a nedodržování správních předpisů.

¹⁷² PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 215.

¹⁷³ Tamtéž, s. 216.

¹⁷⁴ PROCHÁZKA, V. Zabráni majetku pro opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C-8, 1961, s. 191-192.

Nucený prodej pro špatné hospodaření

Základní podobou tohoto prostředku, kterým si vrchnost zajišťovala plynulý příjem, byl nucený prodej usedlosti samotným poddaným. Toto opatření je známé již z dob panování Karla IV. a v 16. a 17. století je zakotveno ve vrchnostenských instrukcích.¹⁷⁵ Nucený prodej měl některé mírnější formy, které dotyčného poddaného nepostihovaly tak přísně. Zejména to platilo v případě nuceného převodu statku na nejbližší příbuzné, např. syna nebo bratra. Obdobným zmírněním pro hospodáře byl zvyk předchozího napomenutí.

Nucený prodej z úřední iniciativy se uskutečňoval na popud rychtáře a konšelů, kteří zodpovídali za řádné hospodaření všech obyvatel vsi a kteří také sami tento prodej prováděli. Podobně jako v případě prodeje samotným hospodářem se i zde vyskytovalo předchozí napomenutí. Prodej bylo možno o určitou dobu oddálit dohodou. Zvláštním případem byla nucená směna, především v podobě přechodu na menší usedlost, která představovala výrazné poškození rolníka, neboť výnos menší usedlosti byl několikanásobně nižší. Dalším zvláštním případem úředního prodeje byl prodej z iniciativy hospodáře. V tomto případě nešlo o nucený prodej v právním smyslu, neboť vrchnost poddaného k němu nenutila. V podstatě šlo o zdravotní či sociální nutnost, která vedla poddaného k tomu, že při neúnosnosti břemen dal přednost rezignaci na statek. Zejména šlo o nedostatek zdraví, nemoc, nemožnost pracovat apod.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Zakotvení tohoto opatření v jednotlivých instrukcích předkládá ve svém díle V. Procházka. PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 219.

¹⁷⁶ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 221-222.

Zabrání pro neplnění platů

Odnětí statku pro neplacení platů – pravidelných dávek, mělo původ již v kolonizační praxi. Tehdy se neplacením pravidelných dávek ztrácelo výhodné právo zákupu. Řada dokladů tohoto postupu je známá z 15. století. Odnětí usedlosti pro neplacení spadalo do skupiny titulů, které představovalo nedodržení základních ustanovení dohody a šlo vlastně o neplnění částek na celkovou sumu kupní ceny. Jako mírnější forma se vedle toho vyskytovalo dočasné převzetí držby, které bylo formou nucení k plnění, a které se rušilo, jakmile se plnění docílilo.¹⁷⁷

Zabrání pro opuštění panství

Největšího významu ze zabíracích titulů mělo zabránění usedlosti pro opuštění panství, kdy vlastně došlo ke zběhnutí poddaného. Na rovni s útekem poddaného stála pouhá nezvěstnost, neboť nepřítomnost se kvalifikovala automaticky jako útek. Útěku se jako titul také rovnalo i zabránění pro neuznání poddanství přes narození na panství, které podle zemského práva bylo automaticky důvodem poddanství.¹⁷⁸

I v tomto případě zabíracího titulu existovaly zmírněné formy. Mezi případy zmírněného způsobu zabránění patřilo zejména zabránění odložené. Tak se především dělo v nedostatku dalších uchazečů, kdy materiální zájem nutil vrchnost, aby se snažila získat poddaného zpět. Z tohoto důvodu poddaným zůstal grunt po určitou dobu rezervován nebo byl poddaný nejprve napomínán k návratu, jindy se poskytovala lhůta. S poddaným se často o jeho návratu vyjednávalo. Dokonce krátce trvající zběhnutí a návrat poddaného nepřivozoval

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 224-225.

¹⁷⁸ Tamtéž, 226.

změnu v právních poměrech a nehodnotilo se ani jako opuštění panství. Další zmírněnou formou bylo odpuštění zabrání z milosti. Důvodem tohoto postupu bylo ideové poslání – získání oddaného pro katolickou víru.¹⁷⁹

Zabrání pro nemravný život

Tento titul zabrání poddanské nemovitosti z důvodu smilstva nebo cizoložství vycházel ze zásad křesťanské mravnosti, které však vrchnost využívala ke svému obohacení. Vrchnost tu rozšířené aplikaci napomáhala regulací sňatků a odpíráním povolení k jejich uzavření si vytvářela podmínky pro to, aby tyto zákazy byly přestupovány a tak měla důvod k záboru. Příslušná ustanovení o této formě zabrání se nachází v celé řadě vrchnostenských instrukcí. Např. článek 23 jindřichohradecké instrukce nařizoval jednou za čtvrt roku a článek 10 zbirovské instrukce za čtyři týdny zjišťovat tělesný stav žen, aby se zavčas poznalo těhotenství a titul k zabrání pravděpodobně neztratil pozdějším potratem.¹⁸⁰

Jednotlivé pozemkové knihy smilstvo či cizoložství označovaly různými termíny jako špatné chování, zmrhání, dopuštění se či jiná ostřejší výraziva. Užívána byla i obrazná rčení („...která fěrtoch propálila...“) nebo i jiná rčení („...jest se zapomenuvši se nad přikázáním Božím a svou poctivostí, zkurvila a hanbu světskou trpěti měla...“). Méně často byl zaznamenáván v knihách přestupek na straně muže.¹⁸¹

Ohromný rozsah aplikace tohoto zabírajícího titulu vedl k nutnosti zmírňování jeho provádění. To mělo značný sociální dosah, neboť jinak zábor postihl zejména nemanželskou

¹⁷⁹ Tamtéž 228-229.

¹⁸⁰ V poz. 4 uvádí Procházka další vrchnostenské instrukce, které zakotvovaly tuto formu záboru. Viz PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 230.

¹⁸¹ Procházka uvádí celou řadu dalších rčení. Viz tamtéž, s. 231.

matku, které narozením dítěte vznikaly nové náklady, a k tomu navíc by bývala postižena omezením materiálních prostředků. Proto skutečné provedení záboru nejednou záleželo na dobré vůli vrchnosti. Např. dle některých vrchnostenských instrukcí pokud se postižená osoba později chovala bez závad, měla možnost znovu získat podíl. Některé vrchnostenské instrukce přímo požadovaly schvalování záboru vrchností v každém případě. Zabráni bylo také omezováno na přímluvu, v případě vdané ženy na přímluvu jejího manžela. Na některých panstvích zabráni pro nemravný život se vůbec neaplikovalo.¹⁸²

Zabráni pro závažný trestní čin

Se závažnějšími trestními činy jako titulem zabráni majetku se setkáváme, až na nepatrné výjimky,¹⁸³ výlučně v pozemkových knihách. Ze skutkových podstat trestného činu se tu objevují vražda, krádež, vloupání, žhářství, vzbouření, podvod, zakázaná náboženská příslušnost, pych, přechovávání zlodějů a nevěstek. Avšak ve velkém množství případů není trestný čin blíže určen. V knihách se hovoří pak o zlém chování, zlém účinku či zprotivení a vedle zabavení majetku se vyskytuje i pokuta, nebo trest smrti jako trest hlavní.¹⁸⁴

I při tomto titulu zabráni majetku se vyskytovaly případy mírnějšího postupu. Např. pokud pachatel se napravil, mohl žádat navrácení majetku, který mu byl zabaven. Především se dělo z milosti vrchnosti nebo na přímluvu. Zmírnění představovalo vybrání pokuty namísto zabráni všeho.¹⁸⁵

¹⁸² Tamtéž, s. 232.

¹⁸³ O tomto postupu hovoří pouze článek 38 doksanské vrchnostenské instrukce v případě vraždy. Viz tamtéž, s. 233.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 233-234.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 234.

Zabrání pro jiné zvláštní zakázané jednání

Zde šlo o dva tituly. Prvním bylo uzavření sňatku bez svolení vrchnosti, která tak přišla o sňateční dávku. Ta ovšem byla nepatrná proti tomu, co vrchnost získala zabráním, a tak tento titul byl vítanou příležitostí k obohacení vrchnosti. Tento postup je známý i v dřívějším období než námi uváděném.¹⁸⁶ Známé jsou případy, kdy vrchnost ze svého práva ustoupila a z milosti nárok přiznala, mnohdy na přimluvu. Druhým titulem bylo nezapsání koupené nemovitosti do pozemkových knih. Tento případ byl podobný předcházejícímu, neboť i zde šlo o vyhnutí se povinnosti poplatku za zápis, který opět co do prospěchu vrchnosti byl zabráním mnohokrát převyššen. Pravděpodobně zde však šlo o snahu vrchnosti zajistit si všeobecnou kontrolu nad obchodem s nemovitostmi. Bezprostřední finanční zájem ze strany vrchnosti zde nebyl, neboť převodní poplatky dostávali úředníci, nikoliv samotná vrchnost. Opět zde v tomto případě existovaly zmírněné formy, jako bylo např. zapsání v nepříslušné knize či nedostatek dispozice při odchodu pro víru.¹⁸⁷

Odnětí za náhradu pro potřeby vrchnosti

Tento druh odnímání nebyl příliš rozsáhlý. Problematika tohoto odnímání souvisela u nás především s vývojem rybníkářství a zakládání rybníků a zakládáním vrchnostenských dvorů. K odnímání docházelo ještě pro určité zvláštní účely. Takovými účely bylo např. rozšiřování bažantnic, štěpnic či pastvin, získání hájů nebo pouze místa pro postavení zdi.¹⁸⁸

¹⁸⁶ K tomu blíže viz VACEK F. Selský stav v Čechách v letech 1419-1620. *Časopis pro dějiny venkova*. 1927, roč. 15, s. 134.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 236.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 237-239.

Náhrada za odňatou nemovitost vyplývala zejména ze snahy vrchnosti o zachování poddaného jako poplatníka.¹⁸⁹ Zisk vytvořením nového podniku neměl představovat zánik starého příjmu. Důvod náhrady nebyl ekonomický ale právní. Svým charakterem odpovídal tento postup skutečnosti, že na základě nálezu zemského soudu z roku 1491 a sněmovního usnesení z roku 1499, které byly poté převzaty do článku 297 Vladislavského zemského zřízení, poddaný donucený k prodeji nemovitosti přestával být poddaným. Podle běžných právních zásad přejímala vrchnost také odnímaný statek se vším zatížením.¹⁹⁰

Nejčastěji se nemovitost odnímal formou koupě. Peněžité prostředky umožňovaly poddanému poměrně snadný nákup na rustikálu i dominikálu a nebylo tak jeho postavení tíživé. Pokud však měl na usedlosti málo vyplaceno, tím méně dostal od vrchnosti, a tudíž jeho postavení se značně zhoršilo, neboť hospodaření i na nesplacené usedlosti bylo pro poddaného celkem výhodnější. Splacení vrchností se často provádělo ve formě kompenzačního plnění z jiné nemovitosti, na níž měla vrchnost pohledávku, to však mohlo znamenat výrazné zpomalení platby a tak poškození poddaného.¹⁹¹

¹⁸⁹ PETRÁŇ, J. Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské. *Československý časopis historický*. 1957, s. 28.

¹⁹⁰ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 239-240.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 240-241.

4. Povinnosti poddaných

Námi sledované období bylo obdobím základních změn v rámci ukládaných povinností poddaným. V 16. století a zejména v jeho první polovině nelze připoutávání k půdě a zvyšování povinností poddaných pokládat za souměrné.¹⁹² Zatížení poddaných v této době nebylo vyšší než v předhusitské době. Oproti nezvyšování základních urbaniálních povinností však zaznamenáváme jistou tendenci k zavádění mimořádných povinností.¹⁹³ Ani v druhé polovině 16. století a až do Bílé hory 1620 vzrůst povinností poddaných v Čechách není zaznamenán.¹⁹⁴

S výraznými změnami v povinnostech poddaných se setkáváme v pobělohorském období. Tato doba, představující výrazný pokles počtu obyvatelstva a vzestup vlastního vrchnostenského hospodaření, vedla k rozšiřování robot.¹⁹⁵ Ručení rychtářů a uvalené vazby a pokuty, které byly známé již z předcházejícího období, nabývaly na ostrosti a je patrné, že vymáhání povinností bylo přísné.¹⁹⁶

Tísňovou situaci poddaných, která byla způsobena i kontribučním tlakem, nemohlo vyřešit ani občasné odpouštění dluhů, i fakt, že stavové převzali část daňového zatížení.¹⁹⁷ Základní otázkou období utuženého poddanství v oblasti povinností byla otázka jejich zvyšování. Protože převažující část půdy byla zakoupena, je patrné, že v 16. století a zejména v jeho první polovině, kdy, jak se zdá, poddaní měli ještě dosti sil se bránit, se se zvyšováním

¹⁹² GRÜNBERG, K. *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlichbäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlezien*. Band I. Leipzig 1893, s. 101-102.

¹⁹³ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 256.

¹⁹⁴ Až na některá menší dominia. K tomu blíže KŘIVKA, J. Litomyšlský velkostatek za Perštejnů. *Rozpravy ČSAV*. 1959, roč. 69, sv. 7, s. 58.

¹⁹⁵ PLACHT, O. *Lidnatost a společenské skladba českého státu v 16.-18. století*. Praha 1957, s. 118.

¹⁹⁶ TOEGEL, M. Zbíhání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století. *Sborník historický*. 1960, roč. 7, s. 206.

¹⁹⁷ Kamerální a částečně i vojenskou daň, 1667 díl porcí – 1706 „extraordinarium militare“. Viz PEKAŘ, J. *České katastry 1654-1789*. 2. vydání. Praha 1932, s. 36 a s. 59-40.

povinností nesetkáváme,¹⁹⁸ jak tomu bylo již v jeho druhé polovině a ve století následujícím, i přes to, že zákup ve své klasické podobě měl ustálit rozměr povinností. Utužování poddanství však toto pravidlo porušovalo.

Základem zvýšení povinností zde byly nově zaváděné vedlejší povinnosti.¹⁹⁹ Šlo o mimořádné povinnosti a roboty, které se pokládají za nejtemnější stránku vývoje postavení poddaných.²⁰⁰ U mimořádných robot šlo i o práce nepolní, mnohdy související s rozšiřováním vrchnostenského hospodaření. Nové povinnosti se formálně vázaly na určitá poskytnutí i ze strany vrchnosti, především za odúmrť a pastvy.²⁰¹

Za určitých situací docházelo ke snížení povinností, obvykle však ke snížení dočasnému, které bylo vyvoláno faktickou nezbytností nebo snahou o zjištění pozdějších větších příjmů. K nejvíce frekventovaným takovým případům bylo převzetí usedlosti novým hospodářem, a to v různém rozsahu a třeba i jen podmíněně. Důvodem tu bylo právě jeho získání, kde se nabízelo dost uchazečů, a vrchnost k takové úlevě nebyla nucena. Někdy úlevu poskytovala sama obec.²⁰²

Zcela běžně docházelo ke snížení povinností, když usedlost nevyhovovala obvyklým podmínkám. Např. byla pustá, vyhořelá, pobořená či jinak byl na ní ztížen provoz nebo byla zatížena dluhy. Se zmírněním břemen při takovýchto mimořádných okolnostech počítaly i některé instrukce,²⁰³ i některá opatření komory.²⁰⁴

¹⁹⁸ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 106.

¹⁹⁹ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 228.

²⁰⁰ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 256.

²⁰¹ VÁLKA, J. *Struktura feudálního velkostatku na Moravě v předbělohorské době*. Praha 1958, s. 211.

²⁰² PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 268.

²⁰³ Čl. 160 Komorní instrukce. Viz tamtéž, s. 269.

²⁰⁴ „Komora [...] k nynější nemožnosti poddaných, svoluje, abyste od týchž lidí poddaných, pokudž nemohou od sebe povinné summy zcela a zouplna odvésti, na snesitelné termíny, což při vaší diskreci se zůstavuje“ přijímali při držení soudův.“ *Archiv Český*. Díl XXIII., Praha 1906, s. 122.

4.1. Platy

Jako ostatní povinnosti tak i stálé platy měly pro vrchnost význam především tím, že právě pro svou stálost byly při stanovení hodnoty panství kapitalizovány dvojnásobně.²⁰⁵ Jako běžné označení se pro ně užíval výraz „úrok“, výjimečně se objevuje i výraz „summa“. Platy se platily ve dvou termínech. Poddanský plat se vztahoval k celé nemovitosti. Změna platu v jiné plnění, zejména naturální byla možná, ale nepatřila k obvyklostem. Insolvence poddaných vedla k zápisům platů na usedlosti jako knihovních dluhů. Různost výše platů z nemovitostí přibližně stejných byla dána především růzností doby, kdy k ustanovení platu došlo.²⁰⁶

O zvyšování platů nám podávají důležité informace pozemkové knihy. Obvykle se tak stávalo při změně držitele, někde i při rozpadávání usedlostí na díly.²⁰⁷ Ke snižování platu docházelo při zvláštních podmínkách, např. při neúrodě. Dočasné osvobození se objevovalo při zpustnutí nemovitosti, trvalým snížením platu byla např. přesnější klasifikace půdy, např. při zaplavení pozemku. Jiného charakteru bylo prominutí starých platů, nezaplacených předchozím hospodářem, k získání dobrého nového hospodáře. Na dominikálu osvobozovala vrchnost přímo některé subjekty, např. své úředníky, církevní instituce nebo obec.²⁰⁸

V pozemkových knihách se setkáváme s principem obligatornosti zápisu, který byl motivován zájmem vrchnosti na evidenci všech nemovitostí a snahou o získání poplatku.

²⁰⁵ VÁLKA, J. *Struktura feudálního velkostatku na Moravě v předbělohorské době*. Praha 1958, s. 209.

²⁰⁶ MATĚJEK, F. Poddaný a vrchnostenská půda na Moravě před Bílou Horou. *Slezský sborník*. Opava 1962, roč. 60, s. 34.

²⁰⁷ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 273.

²⁰⁸ PROCHÁZKA, V. Dominikál. Poddanské nemovitosti na dominikální půdě v Čechách v letech 1650-1700. *Právněhistorické studie*. 1952, č. 5, s. 119.

Někdy se v pozemkových knihách setkáváme s poznámkou, že zápis se stal s poručení vrchnosti. Někde se jednalo o pouhý příkaz, který nebyl sankcionován, jinde se neuposlechnutí pokutovalo.²⁰⁹

S principem obligatornosti zápisu úzce souvisel princip legality, znamenající, že zápisy měly být provedeny na základě prozkoumaných podmínek. Z počátku tato zásada byla málo propracována a zápisy se prováděly na základě ústního svědectví. K nejvýznamnějším ústním svědectvím se řadilo svědectví rychtářů, konšelů či jiných důvěryhodných osob. Svědkové svá svědectví často stvrzovali přísahou. V některých případech stačila i výpověď samotné strany, učiněná též pod přísahou. K nejvýznamnějším podkladům pro zápis se řadily poslední vůle, dědická narovnání, potvrzení o přijetí peněz, osvědčení vrchnosti nebo hejtmana.²¹⁰

Princip legality upevnil dvorský dekret z 27. dubna 1772, který zakázal provádění tajných knihovních zápisů v pozemkových knihách. Na základě dvorského dekretu z 3. srpna 1786, měly být na každém zápise na grunty podepsány strany, o jejichž práva šlo, dále dva svědci a knihvedoucí. Listina, na jejímž podkladě měl být proveden vklad nebo výmaz některého práva musela být navíc předtím přečtena při obvyklém soudu.²¹¹ Tuto praxi potvrdilo roku 1796 i pražské gubernium, kdy konstatovalo, že „žádná písemnost k vložení přijíti moci nebude, dokud nebude přednesena při obyčejovém právním zasednutí a za způsobitou uznána“.²¹²

²⁰⁹ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 35 an.

²¹⁰ ČERNÝ, V. *Hospodářské instrukce (Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15. – 19. století)*. Praha 1930, s. 67.

²¹¹ *Archiv Český*. Díl XXV., Praha 1910, s. 136.

²¹² VOLF, M. *Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí*. Zprávy českého zemského archivu 8. 1939, s. 82.

4.2. Naturální dávky

Vedle platů byli poddaní zatíženi různými naturálními dárkami, které byly hlavně brány z plodin vypěstovaných poddanými na jejich polích a dále dárkami některých druhů zvířectva a jejich produktů. Naturální dávky tkvěly samotnou svou povahou v někdejším naturálním hospodářství. Výše naturálních povinností byla relativně velmi stálá.²¹³ Jelikož postupem doby produktivita zemědělství mírně stoupala, představovaly naturální dávky, zejména v dobrých, úrodných letech zatížení pro poddané poměrně malé.²¹⁴ Mezi naturální dávky patřily celý dobytek, nebo pouze maso, slepice, v podstatě veškeré typy drůbeže, vosk, bečky se solí, vejce, obilí, sýr atd.

Např. z počátku 16. století vsi,²¹⁵ které náležely olomoucké kapitule, odváděly kuřata a to o sv. Václavu po 2-4 z lánu a jednak o vánocích. V některých vsích přistupovala ještě jedna dávka o velikonocích, popřípadě na sv. Ducha. Např. ve vsi Čechovicích na Plumovsku měla naturální dávka ještě jiný charakter. Zde se odevzdávalo 24 slepic za odúmrt'. Některé vsi nedávaly ani kuřata ani slepice ale vejce. Jejich výše většinou činila 12 kusů až kopy z lánu. Vejce se také objevovaly jako náhrada za robotu. Tak tomu bylo např. ve Vsisku na Olomoucku.

I když se objevovala zřídka, existovala naturální dávka v husách a také jen v některých vsích se dával sýr – jeden až dva z lánu. Jeho velikost byla obvykle určena cenou jednoho gramu. K poctovým dárkám náležely též dávky telete nebo plece hovězího nebo vepřového masa.

²¹³ VÁLKA, J. *Struktura feudálního velkostatku na Moravě v předbělohorské době*. Praha 1958, s. 211-212.

²¹⁴ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 243.

²¹⁵ Níže v textu byly vzaty příklady odvodu naturálních dávek na jednotlivých moravských panstvích viz MATĚJEK, F. *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě*. Praha 1959, s. 272-278.

Dle půhonu z roku 1511 kopu vajec a čtyři slepice odváděl poddaný v Krčmani olomouckému purkrabímu a deset poddaných z Lovčic na Kyjovsku odvádělo podle deskového zápisu z téhož roku 11 slepic, 105 vajec, 14 měřic žita a 20 měřic ovsu. Na šternberském panství kolem roku 1515 z naturálních dávek se odváděly slepice, vejce a oves, které zatěžovaly poddané ze 4 vesnic. Přitom dávky slepic a vajec ve třech vsích byly odváděny podle lánového principu – slepice 4-12 kusů, vajec 16, 24 a 48 kusů. Ve čtvrté vsi dávali poddaní slepice a oves ti, kteří měli koně po dvou slepicích.

Na mírovském panství ve vsích, kde bylo provedeno dělení lánové, dávali poddaní 1 až 3 a půl slepice z půllánu, kde místo lánů se polnosti dělily na nivy, odváděli jako v některých vsích na jiných panstvích z dělných koní – po jedné slepici z každého čtvrtého koně. Dávka vajec byla 12 až 32 kusů z půllánu a 16 až 18 z nivy. Na tomto statku byly odváděny i naturální dávky v obilí, které se dávalo ve snopech, a to pšenice po dvou kopách, žita po dvou až čtyřech kopách, ovsu po dvou až šesti kopách, tedy velmi značné dávky.

Na rozsáhlém helfenštejnském panství jako nejčastější naturální dávka se objevovaly slepice a vejce. Slepice se odváděly v 31 vsích, a to v počtu čtyř až dvaceti z lánu, což představovalo množství jednak značně vysoké a velmi různorodě odstupňované. Podobné odstupňování lze spatřovat i v dávkách vajec: 20 – 2 kopy z lánu. Z obilních dávek zde šlo zejména o dávku ovsu, která činila z půllánu čtyři až deset měřic. Žito na helfenštejnském panství dávaly ve třech obcích po dvou až čtyřech měřicích z půllánu. V Hlinsku se dávala i pšenice a to jedna měrice z půllánu. V Oseku se dával i chmel, avšak již v třicátých letech 16. století byla tato naturální dávka převedena na plat po jednom grejcaru z usedlosti. V Malých Prosenicích dávalo 14 poddaných místo obilních dávek po dvou kýtách masa.

Obdobné dávkové poměry zaznamenáváme i na hranickém panství. Nejčastější dávku zde rovněž tvořily slepice. Tato dávka byla nestejně vysoká z lánu v různých vsích tohoto panství, a mimo to v některých vsích se do úhrnného počtu odvedených slepic zahrnovala dávka za dřevo k palivu a ke stavení, jež poddaní dostávali od hranické vrchnosti. Dávka vajec se odváděla ve třinácti vsích, 16 až 20 vajec z půllánu. Dávka sýrů, po jednom kuse z usedlosti v ceně jednoho grejcaru, a dávka čtyř kusů hovězích nebo vepřových plecí, dávána dříve hromadně ve čtyřech vsích, byla v této době již převedena na platy. Z obilnin se dával především oves, a to jednak úroční, kterému byla podrobena řada vsí, po jedné až dvou měřic z usedlosti a jednak tzv. drevní za poskytování dřeva. Žito odváděly na tomto panství pouze dvě vsi v množství stejném jako ovsa. Ve vsi Dubu se nadto dával ještě chmel, a to z půllánu v hodnotě dvou grejcarů.

Vejce, slepice a sýry byly hlavními druhy naturálních dávek i na brtnické panství. Dávce vajec byly podrobeny téměř všechny obce a dávalo se jich 12 až 46 z lánu, slepic pak po dvou až šesti. Ve čtyřech vsích se mimo to dávala kuřata, někde zvaná polesní, za dovolení brát dříví k topivu. Ve vsi Malém se dávalo ještě po jednom kuřeti z usedlosti za povolení pastvy v lese. I dávka sýra po jednom kuse tkvěla na poddaných v sedmi obcích. Zvláštní dávkou na tomto panství byla dávka desátého jehněte v Uhřinovicích.

Na špilberském statku dle urbáře z roku 1548 dávala naturální dávku jen část vsi Hrušovan, a to ještě jen ti poddaní, kteří užívali polí od dvora, dávali po dvou až třech slepicích a 16 až 24 vejcích. Někteří poddaní dávali vedle toho po jedné až třech slepicích

z vlastních polích. Obec Hrušovany Měnín odváděly také oves a žito. V Měníně po šestnácti měřicích z lánu, v Hrušovanech podsedci velkou dávku, představující dvanáct a půl měřice.

Z téhož roku dávkové poměry zaznamenává urbář i moravskotřebovského panství. Poddaní zde celkem odváděli slepice, vejce, oves, plece, a k tomu ve dvou vsích kroupy z pohanky. Z největšího počtu vsí se dávali slepice. Ze samotného záznamu v urbáři většinou však nelze zjistit kolik se jich dávalo z lánu, neboť se zde dávka často vázala na úroční plat. Pouze u sedmi obcí lze stanovit, že tam dávali nejčastěji po jedné z lánu, jen ve dvou po čtyřech. Byly však i vsi, kde byli jen někteří usedlíci zavázáni dávkou slepic. Dávka vajec postihovala jen devět vsí, aniž opět lze vždy zjistit její velikost na lán. Vejce dávaly především vsi, jejichž pole nebyla vyměřena. Méně než polovina vsí na tomto panství dávala oves. Jeho rozvržení na usedlosti ukazuje značnou nespravedlnost, neboť nejčastěji se ho dávalo stejné množství z velkých i malých usedlostí. Jen ve dvou vsích lze zjistit jeho rovnoměrnější rozdělení podle výměry a to v obci Útěchov – jeden a půl korce na lán, a v obci Boršov – jeden korec na lán. V některých vsích se mimo to odváděl tzv. lesní oves za dovození pastvy, případně braní dřeva z lesa. Víc než polovina vsí byla postižena dávkou plecí jak hovězích tak vepřových. Někde se jednalo o dávku velmi tíživou – jedna plec z lánu, jinde méně tíživou – např. v městečku Křenové dávaly se dohromady tři kusy. Dávkové poměry byly v jednotlivých vsích různé. Tři vsi nebyly zatíženy žádnou dávkou, dvě dávaly jenom pohankové kroupy, dvě odváděly vejce, devět vsí mělo dávat dvojí druh dávek – slepice a vejce, popř. slepice a oves a patnáct obcí dávalo tři druhy dávek – slepice, oves a plece.

Podle důchodních rejster z roku 1550 také na bystrickém statku dávka slepic byla nejčastější dávkou poddaných – v devíti ze třinácti obcí. Někde to byla obvyklá dávka úroční, zde zvaná činžovní, jinde k ní přistupovala ještě další dávka, jednak za odúmrtí a jednak za

jistá oprávnění poskytnutá vrchností poddaným jako bylo např. dovolení pastvy v lese v obci Chomýži. Konečně se touto dávkou vykupovaly některé robotní povinnosti, jako byla nap. Účast na lovu. Také dávka vajec byla častou naturální dávkou tamních poddaných, a to ve formě úroční dávky, nejčastěji odváděné jako všude o velikonocích. Pouze v obci Bílavsko dávali poddaní vejce ještě o vánocích. Vedle toho se vejci v obci Libosváry vykupovala odúmrtí. Čtyři obce zatěžovala dosti značná dávka plecí, rozvržená zcela nespravedlivě na usedlosti bez ohledu na jejich velikost. Zvláště tíživá byla v Lukově, kde ji museli dávat dvakrát ročně. Starého data a dosti řídká jinde se tu objevuje ve třech vsích dávka chmele. I na bystřickém panství byly dávky stanoveny pevně a není vidět zatím tendence je vykupovat. Ze zápisu rejster nedá se určit jejich výše na usedlostní typ.

Zvláštní postavení mezi poddanskými dávkami měly dávky, které odváděli poddaní z některých obcí tišnovského kláštera – šlo o obce Březina, Drásov, Svatoslav, dále z rajhradského kláštera – šlo o vsi Domášov, Hluboké, Přibyslavice a Ostrovačice k zámku Veverí podle soupisu pořízeného koncem patnáctého století. Týkaly se rovněž vajec, slepic a ovsa. Vsi je odváděly tak, že některá dávala tu, jiná onu dávku, a jen ve dvou ze zmíněných vsí se dávaly všechny zmíněné dávky. Odváděly je vždy úhrnně celé vsi. Z těchto obcí se mimo to ke hradu vybíraly i některé platy. Taktéž oslavanský a zábrdovický klášter byl povinen jistým platem ke hradu. Dokonce i vzdálený třebíčský klášter sem zasílal plat, leč však jen do té doby, než se dostal do zástav světské šlechty. Z většího počtu vsí než ke hradu Veverí dávali slepice, vejce, oves, pšenici, žito, též vosk a kýty masa poddaní z různých vsí na znojemský hrad, a to jednak z několika přilehlých celých vsí, jednak jednotlivci z celé řady vzdálených vsí, např. z Hartvíkovic na Náměšťsku nad Oslavou. Podobně jako ke hradu Veverí, posílali na znojemský hrad obilí i přilehlé kláštery v Louce a na hradišti sv. Hypolita.

Existovaly také náhradní plnění, a to buď v penězích (jak bylo na výše uvedených příkladech předvedeno) místo vykrmování vepřů nebo jinými naturáliemi, např. poskytování ovsu místo vození vápence. Ve vinařských oblastech je to pak víno. Zvláštním typem naturální dávky byly i speciální provozy, např. rybáři dávali ryby ze svého úlovku.²¹⁶ Totéž platilo i o některých rychtách, kde se na nich po způsobu železných krav ve prospěch církve vyskytoval podobný dobytek ve prospěch vrchnosti.²¹⁷

4.3. Roboty

V rámci celkového vývoje poddanských poměrů robotní zátížení poddaných vzrůstalo s nástupem velkostatku.²¹⁸ V první polovině robota nebyla ještě značná, u většiny celoláníků se jednalo o dvanáct dní v roce. Robota byla většinou úkolového charakteru. Placení za robotu a poskytování stravy bylo spíše výjimkou, avšak vyskytovaly se případy placení robot v normální výši nádenické práce.²¹⁹

Nejobtížnější robotou byly tzv. daleké fůry ven z panství. Přes malý náklad, který vezly, byl potah vydán více nebezpečí úrazu, nehledě k většímu výdaji na výživu čeledína i dobytka. Např. na Kostelecku se připomínají v době černínské nejčastěji fůry do Prahy a fůry na Šmideberk,²²⁰ což bylo černínské panství ve Slezsku pod Krkonošemi, kam se vyváželo velké množství pšenice pro šmideberský pivovar. Nejvíce v zimě, na saních. Saně však musely být jen málo zatíženy, neboť se jednalo o jízdu po horských, sněhem často zavátých cestách. Vozy pohybující se po našich starých silnicích byly většinou zapřažené dvěma až třemi páry

²¹⁶ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 271.

²¹⁷ TLAPÁK, J. O sociální a hospodářské skladbě na panství českodubském v druhé pol. 16. století. *Sborník Severočeského muzea v Liberci*. 1959, s. 111.

²¹⁸ MATĚJEK, F. *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlým územím Slezska a Polska*. Praha 1959, s. 309.

²¹⁹ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 235-238.

²²⁰ PEKARŮ, J. *Knihy o Kosti*. Praha 1998, s. 242.

potahů. Několik fůr do Prahy z tohoto důvodu zaměstnávalo větší počet robotních poddaných. Vrchnost na takovouto jízdu poddaným přispívala určitým finančním obnosem. Např. na fůru jedním zlatým a třiceti krejcarey. Dále se starala o ulehčení v robotách týden před cestou a týden po cestě. Roku 1720 hrabě František Josef Černín nařídil, aby se v tomto odměňování jednalo podle patentu z roku 1717, tj. aby se na daleké fůry dalo po míře ovsa pro každého koně a po sedmi krejcarech denně pacholkovi. Královský patent byl tak, jak je vidět, za starou zvyklostí na Kostelecku.

Nejcharakterističtějším rysem pro utužování poddanství bylo zvyšování robot. Robotní patent z roku 1680 paradoxně mnohde přivodil zvýšení robot na stanovenou maximální výměru tam, kde obyčejové byly roboty nižší. Do jisté míry se negativně projevil i patent z roku 1717 a teprve až patent z roku 1738 znamenal skutečně aspoň částečně zamýšlenou nápravu.²²¹ Ke zlepšení postavení poddaných vedla jistá specifikace robot.²²² Ke snižování roboty docházelo také při přetížení povinnostmi, pro stavbu budovy, či špatnou kvalitu polí. K osvobození od roboty docházelo u rychtářů, krčmářů nebo řemeslníků.²²³

V období utuženého poddanství zaváděním i jiných pracovních robot se rozšiřovalo břemeno robotní povinnosti. Pozemkové knihy ukazují na speciální pracovní povinnosti řemeslníků a vznik povinnosti za půjčení dílčí polnosti. V dobových materiálech je doložena i jedna změna jedné povinnosti za druhou. Některé z těchto povinností měly povahu placených prací. Mezi zvláštními povinnostmi se objevují opravy cest a hradeb. Velice časté byly roboty lovecké. Setkáváme se také s robotami lesními. Mezi méně obvyklé povinnosti bylo sbírání

²²¹ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 238-240.

²²² K tomu blíže VÁLKA, J. *Struktura feudálního velkostatku na Moravě v předbělohorské době*. Praha 1958, s. 258-260.

²²³ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 276-277.

žaludů, nádenické práce na stavbě, předení koudele nebo stříhání ovcí.²²⁴ Charakteristickou robotou, která se proměnila ve stárou, byla např. povinnost mlynářů řezat na svých pilách prkna pro vrchnost.²²⁵

Specifické roboty byly spojeny i s jistou odměnou, nebo úhradou vedlejších výloh poddaným. Obvyklá byla též odměna z třinácté až šestnácté měřice z vymláceného obilí pro mlatce. Při žních obdrželi ženci za mimořádné roboty chleba a pivo, stejně jako při pracích u vzdálených dvorů. Pokud bylo plnění těchto zvyklostí zanedbáváno, není divu, že to bylo ze strany poddaných pocíťováno jako příkoří. Je jisté, že tyto nové druhy robot vyvolaly oživení vrchnostenského podnikání.

Např. na náměštském panství provozovali Verdenberkové bělidla.²²⁶ Poddaní byli nuceni u této vrchnosti prát a bělit plátna.²²⁷ K sídlům vrchnosti vázala poddané i povinnost hlídek a také práce s údržbou a opravami sídla.

Ve sledovaném období se setkáváme s povinnostmi poddaných i vůči jiným subjektům. Zatížení poddaných státem je v době předbělohorské velmi malé, většina povinností je odváděna vrchností.²²⁸ Bílá hora nám pak představuje změnu, kdy se zatížení poddaných vůči státu výrazně zvýšilo. Břemeno státní daně bylo tak velké, že i vrchnosti samy byly do něho částečně zapojeny.²²⁹ O daních bylo ojediněle stanoveno v instrukcích, ani v pozemkových knihách uvedení berně nebylo hojné, někdy se však o ní ustanovovalo pro futuro. Častější bývalo uvedení dluhů z daní a daňového přetížení jako důvodu prodeje.

²²⁴ Tamtéž, s. 277-278.

²²⁵ REICHERT, J. Spor mezi vrchností panem Dominikem svobodným pánem Ugartem, a poddaným městem jeho Velkým Meziříčím s počátku XVIII. století. *Časopis Matice moravské* 29. 1905, s. 375.

²²⁶ DVORSKÝ, F. *Vlastivěda moravská, Náměštský okres*. Brno 1908, s. 87-88.

²²⁷ MAINUŠ, F. *Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století*. Ostrava 1959, s. 22-23.

²²⁸ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 267 an.

²²⁹ PEKAŘ, J. *České katastry 1654-1789*. 2. vydání. Praha 1932, s. 59 an.

Ojediněle přinášejí pozemkové knihy materiál pro placení daně státu z dominikální půdy propůjčené poddaným.²³⁰

Další povinnosti směřovaly vůči církvi a především církevní hospodaření bylo upravováno některými instrukcemi. Za husitského revolučního hnutí byly odstraněny nejtíživější mimořádné povinnosti.²³¹ Církevní desátek se vybíral jak na panstvích katolických tak i utrakvistických a představoval plnění archaické, pravidelné a poměrně neměnné. Mimo oblast povinností jako takových patřily k příjmům far poplatky za různé náboženské úkony a pokuty.²³² Velmi podrobně pozemkové knihy informují o povinnostech poddaných vůči církvi v případě tzv. železných krav,²³³ tj. dobytka propůjčeného poddanému církevním úřadem nebo poddaným tomuto úřadu věnovaného s povinností dávat určitý poplatek a nahradit uhynulý dobytek.

Desátek byl nejen na různých vrchnostenských panstvích rozličný ale i uvnitř jednotlivých panství.²³⁴ Zdá se, že nerovnost souvisela nejen se starými obvody fary, ale i se starými hranicemi gruntovních panství. Např. na kosteleckém panství lze stanovit několik typů desátkových. Ve vsi Osek se platilo např. po dvou korcích ovsu a po třech větelích žita a pšenice. Z půllánu polovic atd. Staré vsi kostelecké skupiny oseké platily podobně, jenže místo dvojnásobného korce ovsu odváděly po korci ovsu a korci ječmene z lánu.

V Dolním Bousově, Rohatsku a Trní se platilo podobně jako ve vsích starokosteleckých. V Horním Bousově a Vochvišťovicích byl stejný princip, ale sazba nižší, a

²³⁰ PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 279.

²³¹ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 267.

²³² PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 280-281; MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 267.

²³³ K této problematice velmi podrobně ADAMOVÁ, K. Tak zvaná věčná (železná) zvířata a jejich funkce v hospodářském zajištění církevních institucí se zaměřením na české země (14. – 19. století). *Acta Universitatis Carolinae, Iuridica* 1–2, 1972, s. 127-155.

²³⁴ K této v textu níže uváděné problematice vycházím z PEKAŘ, J. *Kniha o Kosti*. Praha 1998, s. 234-235.

místo ječmene skoro výhradně oves. Vsi rychty Vesecké se platil desátek v penězích, avšak různě. Ve Vesci, Nepřívěci a Stéblovicích po dvou zlatých a dvaceti krejcarech z lánu. Vsi farnosti libošovické platily desátek o polovinu méně. Libošovice a Lhota Rytířova platila přesně po šesti lánech. Dobšice platily za pět lánů, Meziluží ze dvou a čtvrtiny lánu a Malá Lhota bez lažaňského sedláka za tři lány.

Osady, které odváděly faráři obilí in natura, odváděly tím více, čím více se zvyšovala cena obilí. Roku 1748 platilo v Sobotce desátek dvanáct měšťanů. Polovina se platila v penězích, polovina in natura. Do roku 1754 v podstatě vsi celého panství odváděly desátek soboteckému děkanovi. V seznamu chyběly obce Přepěře a Obruby, které příslušely svou farou do Všebořska. Dále Lhota Zelenská, která byla přičleněna k Libáni, Lavice, Leština a drobnochalupnické vsi výše zmíněné. Desátek vsí dílu osenického vybíral farář osenický, kromě obce Bystřice u Libáně. Avšak ještě roku 1748 přijímal sobotecký děkan plat lánového desátku z Osenic a za dva lány z Veselice.

Celkově dostával děkan roku 1748 desátek z Kostelecka přes 86 korců pšenice, 133 korců žita, 81 korců ječmene a 204 korců ovsu a přes 74 zlatých desátku v penězích.

4.4.Přímusy

Zátěž na poddané nepředstavovaly jen roboty. Vrchnostenské hospodaření bylo z velké části založeno na poddanské spotřebě jím vyprodukovaných výrobků a bylo pojištěno jejich nucenými odběry – tzv. přímusy. Zejména se jednalo o pivo, víno, pálenku, tabák,

drůbež, ryby, sýry, ojedinele dřevo nebo chmel. Např. na třebovském panství museli poddaní užívat služeb pouze panského sklenáře.²³⁵

Právo nutit poddané, aby odebírali pouze panské pivo, víno a kořalku si v 17. století osobovala v podstatě většina vrchností. Podrobná ustanovení o tom obsahuje např. vrchnostenský řád Jaroslava Bořity z Martinic, který byl vydán roku 1602 a poté znovu roku 1638. Zde se přísně pod těžkými pokutami nařizovalo, aby žádný šenkýř nebo krčmář na jeho statcích bez panského svolení nebral vín ani piv cizích pšeničných ani ječných, také vždy aby žádný z jeho poddaných „na cizí grunty na pití“ nechodil, neboť prý piva panská „hodná“ jsou. A jelikož prý také v panské vinopalně „ustavičně dobrý a hodně pálený čistotně se pálí a v slušnosti vůbec prodává a vystavuje, tak že tu jeden každý dostatek páleného vždycky najítí a za mírné peníze dostati může“, zapovídá se přísně, aby ho žádný sám pokoutně nepálil a na gruntech panských neprodával, aby nikdo jinam mimo panskou vinopalnu“ na pálený nechodil, je nekupoval a cizího páleného nepil, u sebe neměl a nechoval, mnohem pak méněji odjinud na grunty pánovy je nenosil a lidem poddaným neprodával“.²³⁶

Názor doby na tyto věci je velmi dobře patrný ze smlouvy, kterou sjednala roku 1641 vrchnost frýdeckého panství s městem Frýdkem. Touto smlouvou se urovnával spor vrchnosti s měšťany města Frýdku, který vznikl tak, že frýdečtí měšťané chtěli své pivo „vystavovati“ nejen ve vesnicích, které ležely v míli od města, jak jim dovolovalo jejich privilegium, nýbrž na celém panství. Smlouvou bylo stanoveno, že poddaní šestnácti vesnic směli do budoucna brát pivo pouze z frýdeckého pivovaru, v ostatních vesnicích a všude jinde na celém panství se smělo „vystavovati“ pouze pivo panské, a přísně bylo nařízeno „aby ty vsi, které Jeho hraběcí Milosti náleží, pivo hraběcí, a ve všech městu k šenku náležejících pivo městské

²³⁵ KORKISCH, G. *Der Bauernaufstand auf der Mährisch Trübau-Türnauer Herrschaft 1706-1713. Ein Beitrag zur Geschichte des nordmährischen Bauernthums*. Bohemia 11. 1970, s. 274.

²³⁶ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 210-211.

šenkovali, na soudy, veselí, křtiny, hromady, krmáše a k jakékoli potřebě, kdy by kolivěk kdo pivo potřeboval, že by každý buď osedlý neb neosedlý tu pivo bral, kde a ku kterému právu pivem náleží“.

„Kdyby také se trefilo, že by Ouředníci na soudy dvě vsi do jedné obeslali, tehda má se zachovati, aby vsi spolu nemíchali, než ty spolu stahovali, které spolu k jednomu pivovaru náleží; byl-li by soud na zámku, tehda při tom soudě pivo, kteří ku kterému pivovaru náleží, píti mají, ani poddaným z jednoho i druhého pivovaru bráněno býti nemá, aby, když do města přijdou, se tam napíti aneb při krmáších, soudách, svatbách, křtinách, úvodninách aneb kdyby do vsi sic přišel, tam se napíti jim volno býti nemělo“.

Na některých vrchnostenských panstvích bylo poddaným nejen předepisováno, které víno nebo pivo smějí pít, nýbrž jim byla přímo ukládána povinnost odebrat určité množství panského piva, vína nebo kořalky. Roku 1631 dostali poddaní vsi Lubné u Kvasnic na Moravě od vrchnosti slib „poněvadž od starodávna vína panského každoročně po jedné bečce z povinnosti jsou šenkovali, protož že i budoucně u více potažení býti nemají.“ Roku 1639 poddaní moravských vesnic Chrudichrom, Mlatkova a Skalice žalovali, že „jsou předešle...nikdy k brání páleného, tak jako za nynějších let, totiž do vsi Skalice na čtvrt leta po dvaceti mázích, do vsi Mlatkova tolikéž a do vsi Chrudichrom po 30 mázích nuceni a potahování nebyli“.

Kromě nápojů i v nakupování potřebných potravin byli poddaní omezováni od vrchností. Např. vrchnostenský řád Jaroslava z Matinic z roku 1602 a podruhé vydaný roku 1638 nařizoval poddaným, aby nikde jinde na cizích gruntech nenakupovali sůl pod pokutou jejího odebrání a dvou kop míšeňských. Dále bylo zde zakázáno, aby hospodyně chodily na

cizí grunty pro bílý i režný chléb a prodávaly ho na hraběcích gruntech. Chléb měly kupovat pouze u domácích pekařů. Pokud by se některé hospodyně proti tomuto nařízení provinila, měl jí být všechen chleba pobraán a předán chudým lidem do špitálu a dále měla být potrestána jedním dnem vězení.

Dovoz cizí soli bylo zakazováno i na jiných panstvích, např. na arcibiskupském červenořečickém panství, na novozámeckém panství apod. Jelikož vrchnosti měly tak ve svých rukou výhradní dodávání soli poddaným, zneužívaly tohoto postavení ke zdražování soli. Zdražení soli bylo již tak vysoké, že bylo nutné zvláštními císařskými patenty stanovit, kolik směly požadovat od poddaných za sůl. Tyto patenty byly vydány již roku 1706 a jejich ustanovení poté obnoveno robotním patentem z roku 1738.

Robotním patentem z roku 1680 se vrchnostem přímo zakazovalo vnucovat poddaným hospodářské výrobky a plodiny, jako bylo pivo, kořalka, sýr, máslo, ryby, dobytek, drůbež, zejména kdyby byly zkažené, za vysokou cenu nebo je nutit aby tyto věci zase prodávali se škodou. Avšak k tomuto zákazu je zde připojeno omezení. Vrchnostem se přiznávalo právo čepovat víno a pivo podle dosavadních zvyklostí a netrpění dováženého cizího vína a piva na svá panství. Zároveň se povolovalo dodávat hospodářské plodiny od vrchnosti poddaným tam, kde bylo v obyčeji na základě starých smluv, byvši zavedeno se souhlasem poddaných.

Toto nařízení robotního patentu, které původně platilo pouze pro Čechy, bylo roku 1712 na základě zvláštního patentu rozšířeno i na Moravu. Ve zvláštním patentu se psalo, že „prý se na Moravě skoro obecně ujal nechvalný zlořád, že vrchnosti vnucují poddaným rozličné hospodářské předměty a plodiny, které buď samy na svých panstvích vyrobily, nebo odjinud skoupily, jako obilí, pivo, víno, dobytek, ryby, máslo, vlnu, drůbež a jiné věci, a to

namnoze za neslušnou cenu. Poddaní pak musí takové předměty, zhusta zkažené, ač jich často ani nemohou užítí, ani je dále prodati, koupiti za ustanovenou cenu a vrchnosti zaplatiti. Proto vydán pro Moravu zákaz, obsažený již v českém robotním patentu z r. 1680, i s omezením svrchu uvedeným.“

Obojího zákazu pravděpodobně nebylo dost dbáno, neboť i v robotních patentech z r. 1717 a 1738 se výše uvedené opakuje stejnými ustanoveními. Navíc patent z roku 1738 zakazuje ještě další: „Poněvadž prý až posaváde na mnohach místech častějic se znamenalo, že poddaní zvláště hospodářským sloužícím svoje svršky, koně a jiný dobytek v malé ceně, ano i takměř darmo odprodati přinuceni a tudy utlačeni byli, nařizuje se přísně vrchnostem i sloužícím jejich poddaným co jich jest, nechati, a to nejinak než podle přirozené slušnosti a práv, beze všeho zkrácení a fortele...na se přivísti“.

Avšak všechny výše uvedené zákazy neučinily konec těmto praktikám vrchnosti vůči poddaným, neboť ještě z doby Marie Terezie byla o těchto praktikách neklamná svědectví. Povinnost odebírat poddanými nápoje vyrobené vrchností byla zrušena až za Josefa II. nařízením z roku 1784, a opět roku 1787. Na základě těchto prepisů bylo zakázáno vrchnostem vnucovat poddaným nápoje na prodej a každému přiznáno právo prodávat nebo čepovat víno a mošt vlastní výroby. Císařským nařízením z roku 1788 bylo pak prohlášeno, že sice nájemci panských hospod, kteří se smlouvou dobrovolně zavázali buď odebrat ročně jisté množství panského nápoje, nebo šenkovat jej výhradně, byli povinni dostát tomuto závazku, ale jinak, že je hostinským i každému poddanému „svobodno nápoj buď na panství anebo kromě panství od koho chtějí v dědičných zemích sobě objednávatí“.

O rok později bylo toto nařízení doplněno rozhodnutím, že u krčmářů na dědičných hospodách povinnost odebírat panské pivo přestává bez jakékoliv náhrady. Avšak toto osvobození poddaných od povinností pít pouze nápoje vrchností se neudrželo. Požadavku stavů, po smrti Josefa II., aby jim bylo opět přiznáno výhradní právo vařit pivo a pálenku a prodávat je poddaným nebylo sice vyhověno, avšak ve skutečnosti si mnohé vrchnosti dovedly v tehdejší době toto právo uhájit, aniž by vláda toto dokázala potírat.

Se zákazem vnucovat poddaným nápoje bylo roku 1784 zakázáno vrchnostem nutit poddané ke koupi potravin na prodej, a prohlášeno, že každému je povoleno prodávat potraviny vlastní výroby v jakoukoliv roční dobu za jakoukoliv cenu. V případě soli bylo za Marie Terezie roku 1750 a poté za Josefa II. roku 1783, 1787 a 1788 stanoveno, že poddaní nejsou již povinni kupovat sůl pro svou potřebu z vrchnostenských solnic.

Opakem přímusů byl pak nucený prodej zemědělských produktů poddaných vrchnosti. Zejména se jednalo o prodej obilí, ale také např. na výkup příze měli vrchnosti monopol.²³⁷ Výkupní cena byla často předmětem sporů mezi poddanými a vrchností.

4.5. Trestání poddaných za neplnění jejich povinností a jiná jejich provinění

Za neplnění robotních povinností či odmítnutí dávek a dalších záležitostí výše uvedených byly stanovovány vysoké peněžité pokuty. Jednotný zvyk neexistoval, ale podobnost lze spatřovat. Hranicí byla čistě subjektivní míra přiměřenosti. Dluhy se vymáhaly nejen v hotovosti ale i pomocí exekuce. Do obce mohl být umístěn i určitý počet vojáků, nebo

²³⁷ MAINUŠ, F. *Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století*. Ostrava 1959, s. 30-31.

byl poddaným svěřen k vyživování panský dobytek. U vymáhání dluhů vrchnostenské úředníky příliš nezajímala vina jednotlivých osob, tresty postihly obec jako celek.

Zřetelné stopy peněžních pokut zaznamenáváme ve vrchnostenských řádech. Např. roku 1633 vydal pro panství červenořečické „artikulové soudní“ pražský arcibiskup Arnošt Harrach. Pokuty, které zde byly stanoveny na rozličné přestupky poddaných, jsou velmi přísné. Vysokými peněžními pokutami, se mělo trestat nejen všelijaké zanedbání poddanských povinností ale i porušení různorodých předpisů, které vydala vrchnost. Např. je zde stanoveno, že kdo by si vzal do služeb cizího sirotka bez vědomí vrchnosti nebo by ho zadal k manželství na cizí grunty, měla mu být udělena pokuta 50 kop míšenských. Stejnou pokutu obdrželi rychtáři nebo konšelé, kteří by přechovávali nebo mezi sebou trpěli poddané jiných pánů. Další množství přestupků bylo stíháno pokutami 2-6 grošů českých.²³⁸

Na některé přestupky byly stanoveny i těžké tělesné tresty. O poddaném, který by ve stanovený čas řádně neodvedl povinných platů, bylo nařízeno, že „do vězení dán bude a odtud nebude puštěn, až ten plat položí, a by pak i položil, tehdy vězením nejméně tejdén pro neposlušnost trestán bude a k tomu 5 kop gr. pokuty dáti musí.“

Zvláště krutě měli být trestáni poddaní, kteří by se dopustili pychu v panských lesích a vodách. Dle ustanovení „soudních artikulů“ bylo stanoveno, že „Lesy panské se vám pod hrdlem zapovídají, abyste v nich žádný nesekali a jich prázdni byli...Jestliže by kdo pak svývolně se vytrhl...a že by přece v panských lesích sekal, tehdy za každé dřevo, které by se toliko na krokev hoditi mohlo, po 1 kopě míš. Pokuty položiti povinen bude. A hejnež, kterýž by to přehlídal a neoznámil, bude na hrdle ku příkladu jiným zlodějům trestán“. Další

²³⁸ U jednotlivých dále níže v textu uvedených vrchnostenských řádů vycházím z KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 192-194.

ustanovení nařizovalo, že „Rybníků, řek, potoků Jeho Velebné Knížecí Milosti všelijak abyste prázdni byli, v nich nelovili, buďto ryb neb raků, jakýmikoli nástrojmi, udicemi neb oubmysly...Kdož by pak v rybnících, řekách a potocích postižen byl, ten bude ku příkladu jiným zlodějům na hrdle trestán.“ Stejný tres byl stanoven na každého, kdo by provozoval myslivost „s ručnicemi, kušemi a všelijakými nástroji“.

S četnými doklady podobně krutého trestání poddaných se setkáváme i v jiných vrchnostenských rádech. Např. vrchnostenský řád, který byl vydán na panství valdštejnských okolo let 1651-1654 ustanovil, že každý, kdo by se provinil nevážností nebo neposlušností proti vrchnosti a jejím úřadům měl být potrestán na hrdle i statku. Jmenovitě zde bylo nařízeno, „kdo by koliv po jednom napomenutí rychtáře na dílo (t. j. robotu) kde a kdy poručeno bude, se nepostavil aneb dělníka hodného nevyslal, mimo moci boží a slušné vejmluvy, ten každý hospodář buď v železích dělati aneb za každý promeškaný den téhoden u vězení seděti musí.“

V dalším vrchnostenském řádu jindřichohradeckého panství, který byl vydán okolo roku 1660, jsou opět stanoveny pro poddané kruté tresty. Píše se zde: „Co se rybníkův, potokův, lesův a gruntův vrchnosti dotejče, ty se ovšem skutečně zapovídají, aby v nich žádněj žádné škody nečinil. Pakli by který v rybnících a potocích postižen a usvědčen byl, ten má oči stratiti. A v lese sekal-li by kdo bez povolení a jaké včely v lesích panských by vyloupal, ten na hrdle trestán býti má.“

4.6. Robotní patenty

Robotní patenty nám představovaly právní předpisy, které byly vydávány panovníkem a upravovaly v 17. a 18. století robotní zatížení a postavení poddaných. První robotní patent vydal Leopold I. roku 1680, který byl pak zaveden i pro Moravu roku 1713. Další robotní patenty byly vydané Karlem VI. roku 1717 a roku 1738. Poslední robotní patent vydala Marie Terezie roku 1775.

4.6.1. Robotní patent Leopolda I.

Je třeba předem říci, že po třicetileté válce došlo ke značnému snížení vesnického obyvatelstva, řada vesnic se vylidnila úplně a v dalších zůstal pouhý zlomek původního obyvatelstva. Přesto bylo nadále nutno zastat nejenom práci na polích ze strany poddaných, kteří představovali levnou pracovní sílu, ale také zisk vzešlý z poddanské roboty znamenal pro vrchnost jediný jistý zdroj příjmu. Tím docházelo k tak výraznému utužení poddaných, což samozřejmě vedlo k jejich nespokojenosti.

Roku 1679, kdy se z Vídně do Prahy uchýlil císařský dvůr před morovou nákazou, začali poddaní sepisovat a předávat petice, ve kterých císaře žádali o nápravu a pomoc. Již samotný fakt, že petice císařská kancelář převzala, stačil sedlákům k tomu, že začali odmítat robotovat. I když proti rebelujícím sedlákům roku 1680 poslal Leopold I. vojsko a sedláky potlačil, bylo mu jasné, že stížnosti v mnoha ohledech ze strany sedláků byly oprávněné. To ho vedlo právě k vydání císařského patentu, který omezoval vrchnost v objemu roboty, kterou mohla svým poddaným ukládat.

Leopold I. v patentu káral poddané – měšťany i sedláky, že se vzbouřili proti svým vrchnostem a postavili se na odpor i proti vojsku. Připomněl zde, že vůdcové povstání byli

potrestání, a že další odbojné poddané stíhat nechce. Na ochranu poslušných poddaných před přílišnými požadavky vrchnosti mimo jiné nařídil, aby od sedláků nevybírala více daní, než schválil sněm, stanovil maximální míru robotních povinností, zakazoval vrchnostem nutit poddané ke koupi panského zboží (potravin) za vyšší než obvyklé ceny a odnímat sedlákům jejich statky v dědičné držbě, zejména pokud měli děti. Vrchnosti také na základě robotního patentu neměly nad míru trestat poddané, aby nezničili jejich zdraví nebo schopnost obživy atd.²³⁹

Na základě tohoto patentu, který byl vydán pro České království dne 28. června 1680, se nesmělo v neděli a ve svátek vůbec robotovat. Patent dále také prikazoval poddaným dodržovat instanční postup při podávání stížností a rušil poddanská privilegia z období před stavovským povstáním, pokud nebyla od té doby vrchností potvrzena. Krajským hejtmanům nařizoval, aby i s pomocí vojska zamezili srocování poddaných, což bylo již zakázáno Obnoveným zřízením zemským.

Patent byl oficiálně vydán v jazyce německém, český text existoval pouze v opisech. Je sestaven z 11 bodů,²⁴⁰ kde je nařízeno vrchnostem, aby kontribuční zátěž nepřenášely na poddané. Dále následuje článek o maximální výměře robot. Patentem byly omezeny vrchnostenské přímusy (čl.3), zabírání poddanského dědictví (čl. 4), daleké fůry (čl. 5), gruntovní platy (čl. 6), trestání poddaných (čl.7), ručení za platy úředníků (čl. 8), daleké roboty (čl.9). Bylo apelováno na vrchnost, aby zachovávaly mírnost v přístupu k poddaným (čl. 10). Byl stanoven okruh působnosti robotního patentu a jmenovány instituce pověřené dohledem nad jeho dodržováním (čl. 11).

²³⁹ ADAMOVIČ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práv v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 156.

²⁴⁰ Úplné české znění viz *Minulost našeho státu v dokumentech*. Praha 1971, s. 154-158.

Tam kde robota nebyla přesně vytčena, nesměla trvat déle než tři dny týdně. Avšak v akutních případech jako byla doba žní, senoseče, strhání rybníků, jakož v nepředvídatelných nebezpečích museli poddaní museli robotovat bez jakýkoliv omezení, zcela dle vůle vrchnosti. Při tzv. dalekých fůrách měla vrchnost povinnost dát poddaným stravu a hradit výdaje a strávené dny při dalekých fůrách odpočítat od roboty. Pokud vrchnost přikoupila nové pozemky, nesměla se na ně robota rozšiřovat.²⁴¹

Na Moravě byl patent Leopolda I. zaveden až na základě nejvyššího rozhodnutí z 26. května 1713. Také na Moravě tam, kde robota nebyla pevně stanovena, byla omezena pouze na tři dny v týdnu, vyjímajíc případy neodkladné práce, a měla trvat od východu až do západu slunce, avšak tak, že k polednímu odpočinku byly stanoveny dvě hodiny.²⁴²

Robotním patentem bylo, jak výše již bylo naznačeno, současně zakázáno, aby se poddaní bouřili proti své vrchnosti, přičemž se zákaz odvolával na známá ustanovení šlechtického práva, která ještě vycházela z nálezů Daliborova. V praxi tento patent nepřinesl zlepšení postavení poddaných, a dokonce zhoršení tam kde doposud byla pracovní povinnost poddaných nižší.²⁴³

4.6.2. Robotní patent císaře Karla VI. z roku 1717

Jelikož velmi často nebyly dodržovány předpisy robotního patentu Leopolda I., přistoupil císař Karel VI. k vydání nového robotního patentu roku 1717. Robotní patent ze dne 22. února 1717 platící také i pro Moravu,²⁴⁴ byl vydán na popud pražského místodržitelství, které poslalo dne 12. září 1716 panovníkovi do Vídně zprávu o potlačení selských bouří na Českomoravské vrchovině, konkrétně na panství Haberkém a v městečkách

²⁴¹ *Ottův slovník naučný*. Dvacátý první díl. Praha: J. Otto, 1904. s. 865–867.

²⁴² Tamtéž.

²⁴³ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 173.

²⁴⁴ Na Moravě publikován 2. září 1717.

Senožatech a Křivsoudově. Již v září roku 1716 vydal Karel VI. reskript, kterým nařídil vrchnostem dílčí omezení jejich požadavků vůči poddaným a souhlasil s tím, aby místodržitelství připravilo nový robotní patent.²⁴⁵

Patent ve své úvodní části připomínal a potvrzoval patent z roku 1680. Zdůraznil zákaz srocování poddaných, který byl zakotvený již v Obnoveném zřízení zemském z roku 1627,²⁴⁶ jehož porušení bylo přísně trestáno na těle i hrdle. Patent přinesl ustanovení o různých druzích robot, a zejména upravoval úřední postup při stížnostech poddaných na vlastní vrchnost, a o ústně nebo písemně maximálně dvěma osobami. Základní instancí se tu stávali krajští hejtmané a zemské úřady.²⁴⁷

Ustanovení tohoto patentu, která se týkala přímo roboty, se většinou shodovala s předcházejícím robotním patentem. Byly zde připojeny jen některé dodatky a vysvětlivky. U článku, který stanovoval maximální třídní robotu, se připomínalo, že platí nejen na „poddané potahem, alébrž i také hmotnou rukovní prací robotující“ a dodávalo se, že robota má trvat od východu do západu slunce s dvouhodinovou přestávkou. Další přídavek nařizoval, že poddaným, kteří by některý týden strávili v robotě více než tři dny, má to oč více pracovali být sraženo z řádné roboty v týdnu následujícím. Takto tento robotní patent nepřímo připouštěl překračování stanovené maximální roboty.²⁴⁸

Proti poddaným se přímo obracelo ustanovení, k tomu se pojící, jímž se vrchnosti přiznávalo právo, aby „oni ty hodiny, ku kterýmž se jeden neb druhý poddaný v těch třech dní

²⁴⁵ ADAMOVIČ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práv v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 156.

²⁴⁶ Čl. S 13 OZZ.

²⁴⁷ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 173-174; ADAMOVIČ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práv v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 156.

²⁴⁸ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 240. Dále níže v textu k tomuto patentu vycházím z tamtéž, s. 240-242.

pozdě najíti dal, zase napotom in natura v týž míře, jak se v skutečnosti vykonávati mají, v týmž měsíci vynahradili“.

Omezení, podle něhož vyměřená maximální třídní robota neměla platit na ty, kdo posud podle starých urbářů, smluv a zvyklostí jinak a méně robotovali, doplněno je větou, že i tam „kde jisté vyměřené roboty ustanovené jsou, totiž kde poddaní skrz jistý čas v týhodni, měsíci neb roce robotovati povinni jsou, při takové až do nyní trvající navyklosti se slušně pozůstávají, a takový vyměřený a ustanovený roboty tak respektu a co se tkne vrchnosti, jak poddaných, dle staré obvyklosti neb námluv konané a držané býti mají“.

Tím se tak vlastně dostávalo sankce i robotám, které převyšovaly maximum stanovené patentem, pokud na jejich oporu bylo možné se dovolávat ze starých smluv a zvyklostí. Z jiné vsuvky v témže článku patentu z roku 1717 vysvítá, že nic nebylo na závalu ani v tom, že na některých místech „poddaní v čas žních, sena sekání a jiných potřebných hospodářských věcí a pracech po dvou osobách vedle starobylého a nepřetržitého způsobu robotují“.

Taktéž článek o fůrách přešel do nového patentu v podstatě beze změny, pouze s dodatkem, který nařizoval „když takové fůry přes noc na cestě zůstati musejí, že od vrchnosti na jednoho koně mírka ovsu a na pacholka sedm krejcarův denně dle zapravení mejtovních a maštalních outrat pasírované býti mají“.

Vedle těchto článků, které vlastně přešly z původního patentu do patentu r. 1717, se tu objevuje článek nový, který pojednával o některých zvláštních robotách. V tomto článku se praví: „Co se sbírky chmele, lískových ořechů, kmína, hub a takových věcí dotýče, nemají poddaní proti přirozené nemožnosti k zbirce takových zboží a svrškův, zvláště kdyžby se neurodily, a tak k větší částce, nežli by se in loco territorii aneb okršlku téhož panství neb gruntu vrchnostlivého nacházely, sine compensatione robottarum aneb bez náhrady robotní

přidržení býti. Co se platu za takové zboží dotýče, takový (když by naddotčené zboží a svršky in natura, tj. samé od sebe a tak zrostlé, se dáti odvésti mohlo) nikterak žádán býti nemá; leč by to dle starých urbur a námluv vyměřeno bylo, tak při tom pozůstaveno býti má.“

Ačkoliv tímto článkem patent straní poddaným, zakazuje je obtěžovat sbíráním oněch věcí „proti přirozené nemožnosti“, samo ukládání takových namnoze dost obtížných prací poddaným nezapovídá.

Patent z roku 1717 v některých podrobnostech přinesl určité novoty, z nichž některé vyhovovaly více poddaným, jiné více vrchnostem, avšak základní ustanovení patentu z roku 1680 o robotě nezměnil a také z nich neodstranil jejich původní neurčitost a pružnost. Ani tento patent tudíž nepřinesl žádoucí nápravy poměrů a byl vystřídán dalším patentem z roku 1738.

4.6.3. Robotní patent císaře Karla VI. z roku 1738

Další robotní patent Karla VI. byl připraven českou dvorskou kanceláří na přímý pokyn Karla VI. Informace o častém špatném zacházení vrchností s poddanými se stále častěji dostávaly k ústředním orgánům do Vídně. V roce 1731 upoutal pozornost nejvyšších úředníků případ zavraždění rytíře Zahrádky z Eulenfelsu na panství Pavlov u Rynárce jeho služebníky a poddanými s pomocí manželky, které měl panovník udělit milost.²⁴⁹

V lednu 1736 česká dvorská kancelář předala panovníkovi obecně pojatou zprávu o neutěšených sociálních poměrech poddaných v českých zemích a navrhl, aby dvě zvláštní komise prošetřily, jaké povinnosti jsou ukládány poddaným na vybraných panstvích v Čechách a na Moravě. Následujícího roku předložila česká dvorská kancelář návrh nového

²⁴⁹ ADAMOVIČ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práv v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 156-157.

robotního patentu s důvodovou zprávou. Osnova tohoto návrhu byla beze změny schválena dne 27. ledna 1738. Jednalo se o obsáhlý, čtyřicet článků čítající podrobný soupis robotních povinností poddaných při zemědělských i dalších pracech, ale též i příkazů pro vrchnosti a jejich úředníky.²⁵⁰

Robotní patent z 27. ledna 1738 platil současně jak pro Čechy, tak pro Moravu. V patentu bylo stanoveno, že robota neměla trvat jako dosud, tj. od východu slunce do západu slunce, nýbrž tažná robota, o dlouhých dnech jarních a letních, nanejvýš deset hodin denně, přičemž doba jízdy na pole a z pole měla být do této doby započítána. Avšak naproti tomu o senech a žních nemělo se těchto deset hodin „počítati tak přesně“. Pokud šlo o robotu ruční, nebylo stanoveno žádné měřítko „poněvadž při ruční robotě člověk může vydržeti trochu déle než dobytek z potahem“.²⁵¹

Jako v předcházejících patentech, co se týče výměry robot, bylo stanoveno, že pouze při menších, pevně určených robotách, platí staré zvyklosti, avšak tam kde běželo dosud o roboty časově neomezené, se mělo napříště robotovat jen tři dny v týdnu. V mimořádně naléhavých případech se připouštěla celotýdenní robota, avšak vrchnost měla při tom dbát, aby poddaný mohl vedle panské roboty obhospodařit také své pozemky a měla mu také dát nějaké přilepšení v podobě stravy, piva, masa, másla apod.

Svátky a dny strávené na cestě při dalekých fůrám měly být odpočítány od robotních povinností, leda že by poddaný robotoval týdně jen tři dny nebo méně dní. Na dalekou fůru byla stanovena povinnost vrchnosti dát poddanému píce pro koně, stravné pro pacholka, mýtné a peníze na přenocování. Pro vrchnost a poddané se za výhodnou považovala tzv.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 157.

²⁵¹ *Ottův slovník naučný*. Dvacátý první díl. Praha: J. Otto, 1904. s. 865–867.

odměna, tj. vykonání určitého díla. Kdo si takového úkolu zhostil, byl zproštěn dalších povinností a mohl disponovat volným časem pro sebe, ať již k úkolu potřeboval delšího či menšího času.²⁵²

4.6.4. Robotní patent Marie Terezie z roku 1775

Robotní patent Marie Terezie byl vydán po opětovných selských bouřích, které nepochybně ovlivnily vydání tohoto patentu. Patent byl vydán dne 13. srpna 1775 v německém i českém jazyce a platil pro Čechy. Poté byl rozšířen i na Moravu.²⁵³ Patent měl omezit robotní povinnosti poddaných na snesitelnou míru, určovanou podle výše daní – kontribucí, stanovených poddaným na základě usneseníh sněmů.

K oficiálnímu, slavnostnímu vyhlášení patentu v jednotlivých krajích byl jmenován zvláštní dvorský komisař a předepsán úředníky připravený proslov, který měl komisař pronést jednak ke shromážděným úředníkům v kraji, jednak k zástupcům poddaných. Komisař oficiální řeč ale nepoužil, aby nepopuzoval proti vládě rebelující selské obyvatelstvo a pronášel vlastní, obratněji stylizovaný projev.²⁵⁴

Nejnižší robota činila 13 dní ročně a nejvyšší robota 3 dny v týdnu. Robota tažná činila tři dni týdně s jedním až čtyřmi kusy dobytka dle velikosti statku a výše daně. Popřípadě byl sedlák povinen ještě konat tzv. svatojanskou robotu – od sv. Jana Křtitele až do sv. Václava s jedním člověkem jeden až tři dny dle výše daně.

Robotním patentem bylo ponecháno na vůli poddaných, zda chtěli do budoucna (od 1. listopadu 1775) vykonávat dosavadní robotu nebo se podrobí nové robotě. Volbu jednou

²⁵² Tamtéž.

²⁵³ Na Moravě byl publikován 7. září 1775. Vydán byl také v německém a českém jazyce.

²⁵⁴ ADAMOŤÁ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práv v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 157.

učiněnou mohl ale poddaný do roka znovu změnit, a zůstat při robotě staré. Druh zvolené roboty byl zapisován do zvláštního rejstříku. Rejstříky ze všech panství byly uschovávány u c.k. zemské správy a staly se základem robotní výměry.²⁵⁵

Základní význam patentu spočíval v tom, že rozdělil poddané do jedenácti tříd na základě jejich majetku. Toto rozdělení představovalo základ pro daňové zatížení poddaných. Od podruhů, kteří nevlastnili žádnou půdu a neplatili žádnou daň až po sedláky v 11. třídě, kteří platili přes 40 zlatých roční daně. Rozdělení bylo také základem pro míru robotních povinností poddaných, která byla rovněž rozdělena podle jejich majetku.²⁵⁶

Na Moravě byla výše daní určována na lány a byla vyšší než v Čechách stanovená pro usedlosti. V roce 1775 činila 66 zl. 27 kr. oproti 57 zl. na usedlost. Také míra robotní povinnosti na Moravě byla dle patentu vyšší. Zatímco v Čechách musel robotovat sedlák s potahem, pokud platil nejméně 9 zl. 30 kr. daně, stejnou povinnost měl jeho protějšek na Moravě již od 8. zl. 45 kr. daňové povinnosti.²⁵⁷

I po vydání nového robotního patentu zůstal starý patent z roku 1738 v platnosti v těch případech, kde v novém patentu nebylo žádného ustanovení.

4.6.5. Zrušení roboty

Roku 1781 byl vydán patent o zrušení nevolnictví císařem Josefem II., kterým bylo zrušeno nevolnictví, avšak robota zůstala zachována. Na základě tohoto patentu bylo zrušeno administrativní připoutání poddaných k půdě, a tím bylo umožněno, aby poddaní mohli

²⁵⁵ *Ottův slovník naučný*. Dvacátý prvý díl. Praha: J. Otto, 1904. s. 865–867.

²⁵⁶ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 174. Dále k tomu srv. PEKAŘ, J. *Kniha o Kosti*. Praha 1998, s. 321-322.

²⁵⁷ ADAMOVIČ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práv v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 157.

odcházet do měst, dále dávat své děti do škol, ženit se i mimo hranice panství a to bez souhlasu vrchnosti.

Ke zrušení roboty a poddanství došlo až roku 1848.²⁵⁸ Již účastníci shromáždění ve svatováclavských lázních dne 11. března 1848 požadovali „vyzvižení poddanosti a všeobecné vykoupení z roboty a z jiných urbárních povinností“. Následně na to dne 28. března 1848 vydal Ferdinand V. po předběžné dohodě zástupců vlády a šlechty, která si dobře uvědomovala nutnost řešit poddanské záležitosti, patent slibující do roka zrušit za náhradu robotní povinnosti.²⁵⁹

O zrušení poddanství a robotní povinnosti jednal pak říšský sněm ve Vídni v létě roku 1848. Z počátku vláda počítala s tím, že sněm přijme pouze rámcový zákon o zrušení roboty, který bude následně zpřesněn zemským zákonodárstvím. Nakonec ale sněm přijal text zákona, do kterého již země nesměly zasahovat.²⁶⁰

Oproti návrhu zákona, který předložil slezský poslanec Hans Kudlich, požadující zrušení roboty bez náhrady, rozhodl říšský sněm po bouřlivé a rozsáhlé rozpravě o zrušení feudálních povinností za náhradu. Z českých poslanců hlasovalo 53 pro náhradu, 14 proti a 11 poslanců se hlasování zdrželo. Čeští poslanci se tak přičinili o konečnou formulaci zákona o zrušení poddanství, pozemkových vrchností a roboty, který byl také hned 7. září 1848 vyhlášen císařským patentem, čímž se vlastně usnesení sněmovny dostalo autorizace

²⁵⁸ Srv. KADLEC, K. *O poddanství a robotě v zemích českých*. Brno 1899.

²⁵⁹ ADAMOVIČ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práv v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 173.

²⁶⁰ Tamtéž.

panovníka. Zároveň tím byla prosazena zásada, že zákony sněmovny potřebují sankce panovníka, jinými slovy, že panovník má právo veta proti usnesení sněmu.²⁶¹

Podle tohoto zákona došlo také ke zrušení rozdílů mezi dominikální a rustikální půdou a ke zrušení všech závazků, které vyplývaly z osobního poddanství. Byla zrušena i povinnost odběru piva a kořalky od dosavadních vrchností. Zrušení poddanství představovalo i konec vrchnostenské správy, která byla posléze nahrazena novou správní organizací. Patent zároveň stanovil, že patrimoniální úřady, mají až do zřízení státních úřadů působit i nadále, a to na náklady státu. Tím se otevřela cesta k likvidaci staré místní správy, ke zřízení okresů a k zavedení samosprávy.²⁶²

²⁶¹ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 208; ADAMOVIČ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práv v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 173.

²⁶² MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 208; ADAMOVIČ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práv v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 173.

5. Soudnictví nad poddanými

Výrazem částečného vlastnění poddaného vrchností bylo vrchnostenské soudnictví. Vlastník panství měl právo soudit a trestat poddané na svém panství. Nejnižším stupněm vrchnostenského soudnictví byl vesnický soud, v jehož čele stál rychtář. Do jeho kompetence patřilo rovnání rozepří mezi poddanými, např. drobné urážky, dluhy atd.²⁶³

Poddaného, který spáchal trestný čin, měl právo stíhat a trestat jeho pán, pokud se poddaný nedopustil deliktu proti majetku nebo osobě jiného feudála. V takovém případě měl nárok potrestat proviněného pán poddaného, kterému vznikla újma.²⁶⁴ Odvolávat se ze strany poddaného k vyšší soudní instanci mělo spíše formální charakter.²⁶⁵

Roku 1530 vytvořil Ferdinand I. královské instrukce, podle kterých se měla řídit nově organizovaná česká komora. Součástí stížností, které musela tato komora řešit, byly i stížnosti poddaných na přehmaty úředníků komorních panství. Ve skutečnosti tato opatření dávala výhodnou příležitost k rozvinutí zápasu poddaných s vrchností a královskými úředníky, kteří se ve svůj prospěch snažili o zvýšení poddanských povinností, a tedy i zhoršení jejich postavení. Ovšem lednový sněm v roce 1558, potvrdil zákaz neoprávněných žalob či žádostí jak k místodržícím panovníka, tak k samotnému panovníku. Dalším požadavkem sněmu bylo též trestání poddaných za neoprávněně podání supliky. Šlechta sice nemohla zabránit, aby se na panovníka obraceli poddaní se svými suplikami. Alespoň se však snažila všemožně klást

²⁶³ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 221-223.

²⁶⁴ SOUKUP, L. Poddaní a jejich právní postavení v zemských zřízeních doby předbělohorské v Čechách. In: Malý, Karel - Pánek, Jaroslav (eds.). *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619)*. Praha 2001, s. 243.

²⁶⁵ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 225-226.

poddaným překážky v této činnosti. Roku 1567 si šlechta prosadila, že pokud nebude suplika poddaných opatřena podpisy vydavatelů, pak panovník není povinen na ni odpovídat.²⁶⁶

Poddaní se proti vrchnosti v této době nejednou bouřili. Jednalo se buď o individuální odpor – odmítnutí placení dávek či zběhnutí z panství, nebo o kolektivní odpor, který měl nepochybně větší význam.²⁶⁷

5.1. Soudy vesnické

Přesnější zprávy o organizaci soudnictví nad poddaným obyvatelstvem a o počátcích pozemkové vrchnosti nejsou známy. Usuzuje se, že teprve pro období kolonizace výkon soudní pravomoci nad poddanými ve vsi náležel pánem dosazeným rychtářům, popř. fojtům či šultysům, kterým pomáhali přísedící, kteří byli nazýváni konšely či šéfy. Vrchností byli každoročně obnovováni.²⁶⁸

Tito výše uvedení, kteří byli nadáni soudní pravomocí, rozhodovali různé sousedské spory, zejména urážky na cti, spory o meze a škody. Proti rozhodnutí rychtáře a konšelů se sice sporné strany mohly odvolat k úředníkovi panství, ale pokud ten neshledal v rozsudku vady, mohl odvolatele za neodůvodněné podané odvolání potrestat. Stejně tak mohlo vyvolat mstu úředníků odvolání podané proti rozhodnutí úředníka k vrchnosti.²⁶⁹

²⁶⁶ MAUR, E. Poddanská otázka v předbělohorských Čechách. *Folia historica bohemica* 11. Praha 1887 s. 134 - 142.

²⁶⁷ MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 281-300.

²⁶⁸ MILLER, J., *Stručný nástin moravského předbělohorského soudnictví*. Olomouc 1997. Níže v textu srv. též SCHELLEOVÁ, I., SCHELLE, K., Vývoj advokacie, notářství a soudnictví na našem území (2. část). In: *Všehrd*. 1997, roč. 28, č. 4, s. 5-31.

²⁶⁹ ČERNÝ, V. *Hospodářské instrukce (Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15. – 19. století*. Praha 1930, s. 87.

V čele vesnického soudu stál soudce jmenovaný vrchností, nebo soudce dědičný. Z části ještě v 15. století ponechávala vrchnost, pokud se záležitosti netýkaly jejich peněžních zájmů, vesnickým soudům relativní samostatnost v otázkách nižšího soudnictví i v oblasti úpravy vesnického práva. Z tohoto důvodu starší sepsání práva jednotlivých vsí má samosprávný ráz.

Pravomoc vesnických soudů se postupem času stále více zmenšovala, neboť rozhodování se přesouvalo stále více na vrchnost. Došlo tak k omezování samosprávného rázu vesnického zřízení, které začalo být nahrazováno zřízeními vrchnostenskými. Hlavním účelem tohoto postupu bylo utužení závislosti poddaných na vrchnosti. Vrchnostenská zřízení se zaměřovala zejména na oblast vedení hospodářství, vymezení pravomocí vrchnostenských úřadů, poplatky, roboty aj. Teprve v dalších částech těchto zřízení je věnována pozornost obecným soudům, konšelům, obecnému jmění, odúmrti, sirotkům atd.

Vyšší či odvolací stolicí nad vesnickými soudy byla sama vrchnost nebo její zástupci (úředníci, správci, hejtmani, regenti atd.). V závažnějších trestních případech pak vrchnost svolávala se souhlasem panovníka někdy i tzv. hraniční soudy, do kterých byli povoláni soudci z okolních měst.

5.2. Soudy vrchnostenské

Poddaní podléhali soudům, jak bylo výše naznačeno, také svých vrchností – vrchnostenským soudům.²⁷⁰ Vlastník panství měl právo své poddané soudit a trestat. Soudní pravomoc byla jednou z nejúčinnějších forem jeho vlády nad poddanými.

Vrchnostenské soudy projednávaly žaloby ze závazků poddaných, civilní spory mezi nimi a také trestní věci. Jejich pravomoc v trestních věcech byla postupně omezena apelačním soudem, který potvrzoval jejich rozsudky smrti a k němuž bylo možné od roku 1707 podat v trestních sporech odvolání.

V souladu s dvorským reskriptem z roku 1728 bylo možné uložit místo trestu smrti galeje. Tato možnost byla na základě upozornění státní rady v roce 1762 nejvyššímu soudnímu dvoru diskutována z hlediska prospěšnosti výkonu tohoto trestu mimo území země, eventuálně efektivnějšího využití pracovní síly v zemi.

Vrchnostenské soudy postupovaly často svévolně a užívaly hrdelního práva tam, kde to nebylo na místě. Z tohoto důvodu došlo ke snížení jejich počtu k dosazení úředníků znalých práva ke zbývajícím soudům. Za Marie Terezie došlo k výraznému omezení hrdelní pravomoci vrchnostenských soudů.

Reformou Marie Terezie z roku 1752 byla omezena soudní pravomoc feudálních vrchností tím, že na Moravě bylo zrušeno kolem 200 hrdelních soudů. V Čechách pro odpor

²⁷⁰ V této kapitole vycházím zejména z ADAMOVÁ a kol. *Dějiny českého soudnictví od počátků české státnosti do roku 1938*. Praha 2005; SCHELLEOVÁ, I., SCHELLE, K. Vývoj advokacie, notářství a soudnictví na našem území (2. část). In: *Všehrd*, 1997, roč. 28, č. 4, s. 5-31.

stavů došlo k obdobné reorganizaci až roku 1756. Feudálním vrchnostem byl ponechán pouze výkon práva civilního.

Za Josefa II. došlo také k úpravě vrchnostenského soudnictví nad poddanými, zejména zavedením justiciářů, kteří ve výkonu spravedlnosti zásadně nebyli vrchnosti ani podřízeni, ani odpovědni. Ovšem hmotná závislost justiciářů, kteří namnoze zastávali vedle soudcovského úřadu jiný vrchnostenský úřad hospodářský, zjednávala přece vrchnosti velký vliv na soudnictví nad poddanými. Část tohoto soudnictví byla ostatně i po zřízení justiciářů podle dvorského dekretu z roku 1788 vykonávána hospodářskými vrchnostenskými úřady, zejména vedení pozemkových knih, věci sirotčí a rozhodování některých sporů, vzniklých ze žalob pro přiznané dluhy a pro urážky.²⁷¹

Vrchnostem nadále ještě byla ponechána rozsáhlá trestní pravomoc nad poddanými. Ještě stále mohla trestat poddané za všelijaké přečiny a přestupky, zejména za porušení poddanských povinností. Při těžších trestech, jako byly rány holí, vystavení na pranýř a vypovězení bylo však třeba, aby rozsudek byl napřed potvrzen krajským úřadem. Dozor státních úřadů k vrchnostenskému soudnictví byl již v době Josefa II. přísnější a účinnější než v předcházejícím období.²⁷²

Domáhat se práva proti poddaným z jiného panství, cizím vrchnostem a měšťanům mohli poddaní prostřednictvím svého pána. Kromě odvolání k apelačnímu soudu v trestních věcech se mohl proti libovůli vrchnosti poddaný bránit pouze správní cestou, podáním stížnosti u krále nebo u jeho orgánů v jednotlivých zemích. Na Moravě byl příslušný

²⁷¹ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949, s. 371.

²⁷² Tamtéž.

moravský královský tribunál, v Čechách stížnosti projednávalo místodržitelství. Vrchnostenské soudy existovaly do roku 1848.

5.3. Soudy zemské

V této sledované době, kdy dochází k procesu vytváření nového poddanského práva, za nejdůležitější můžeme považovat změnu nazírání na tradici jako právního činitele. Ve středověkém právu měla tradice neobyčejně důležité postavení a byla jako právní faktor běžně uznávána. Opakování určitého procesu se stávalo automaticky právní normou. V 2. pol. 16. století byla tradice jasně na straně poddaných, normovala poměrně malé povinnosti a značnou dávku osobní svobody, vzniklé v předcházející době. Tradici však již nebylo možné sladit se zájmy vznikajícího feudálního velkostatku a proto se její platnost v poddanském právu rušila. Pouze písemná privilegia, která se nerozházela s obecnou zvyklostí, si ještě podržela svou právní platnost.²⁷³

Důraz na dodržování a zejména prosazování nově vzniklých právních norem poddanského práva ve sledovaném období nám ukazuje praxe zemských soudů, ke kterým se mohli poddaní odvolávat proti svým vrchnostem. Naprostá většina sporů, které v tomto období na soudech probíhaly, se zabývala rozporem nové ekonomické situace se starými právy a zvyklostmi.²⁷⁴

Procesní řízení se opíralo o písemné i ústní žaloby, výsledky svědků, zkoumáním písemných privilegií a zápisů, především o práci komisí na místě sporu. Rozsudky zemského soudu většinou usilovaly o mírnost, přihlížely k možnostem poddaných, snažily se nalézt

²⁷³ VÁLKA, J. *K otázce práva v postavení poddaných*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 1962, roč. 11, č. C9, s. 59.

²⁷⁴ Tamtéž.

kompromis. Soudy uznávaly písemná privilegia poddaných, pokud zněly výslovně v jejich prospěch. K tradici se sice přihlíželo, ale nerespektovala se, takže poddaní v otázkách roboty, přimusu, trhu, zabírání gruntů, v nových platech nejenže nenalézali ochrany, ale naopak jim byla dokazována oprávněnost nových požadavků ze strany vrchnosti.²⁷⁵

Obdobně tomu bylo při odvoláních k císaři. Vrchnost se snažila čelit tomuto odvolání spíše z politických než hospodářských a sociálních důvodů. Zasahování centrálních habsburských institucí do poddanských záležitostí se rozcházelo se stavovským principem a mohlo být Habsburky využíváno k posilování centralizace. V Čechách se poddaní odvolávali k české kanceláři. Zásahy habsburských orgánů jménem panovníka se ale omezovaly pouze na formální výzvy k mírnosti a poslušnosti. Pokud česká kancelář vynášela nebo potvrzovala rozsudky, řídila se vždy právem platným v dané zemi. Často předávala soudní jednání místním orgánům, konzultovala s nimi apod. Na Moravě bylo odvolávání poddaných k panovníkovi přísně zakazováno, avšak přesto k němu docházelo, zejména na komorních statecích.

Hlavním nástrojem zeměpanské správy počátkem 18. století byly tribunální komise, které řešily spory mezi vrchností a poddanými. Komise nahrazovaly příliš těžkopádně fungující zemský soud. Jeho agendě nejenom ulehčovaly, ale zároveň koncentrovaly tuto oblast soudnictví pod bezprostřední panovnickou pravomoc. Jejich úkolem bylo porovnat stížnosti poddaných s reálnou situací v místě a pokusit se o smírné porovnání mezi nimi a vrchností. Resultáty svých šetření posílali komisaři tribunálu. Procesní průběh zasedání komise v podstatě připomínal průběh soudního řízení. Právní zástupci stran se vyjadřovali k jednotlivým bodům stížností, kladli protistraně otázky atd. Výsledné porovnání

²⁷⁵ Tamtéž, s. 59-60.

podepisovaly jak strany, tak komisaři. Nešlo však o rozsudek v pravém slova smyslu, spíše se jednalo o návrh, konečné schválení provedla česká kancelář.

V zásadě komise jednala na dvou místech. Buď se jednalo o sídlo panství – na některém ze sálů majitele panství, nebo to bylo přímo sídlo komisařů. Poddaní často vyžadovali konání v místě, a ve většině případů jim také bylo vyhověno.

V případě konání komise na panství se spolu s komisaři přesouval i celý jejich pomocný personál. Např. takovýto průvod dorazil roku 1707 na zábřežský zámek. Vyjma komisařů – olomouckého krajského hejtmana Leopolda Antonína Saka svobodného pána z Bohuňovic a tribunálního přisedícího barona Josefa Ignáce Walldorfa dorazili do města i jejich písaři, sekretáři, kuchaři a podkoní. Dále je provázelo několik vozů se zavazadly. Pro doprovod bylo mimo jiné nutné opatřit i stravování. Jelikož se přelíčení konalo během půstu, největší spotřebou pro jídlo byly sladkovodní ryby a to jak ze stojatých, tak tekoucích vod. K jídlu se podávaly dále raci, lososy, tresky, sardelky, ústřice a další. Nechyběly také různé druhy sýrů. Další materiál pro výrobu potravin tvořily zavařeniny, mouka, vejce, máslo, víno sůl a koření. Toto vše nebylo jen určeno pro komisy a její doprovod ale také pro služebnictvo, které zabezpečovalo hladký průběh celé akce. K dalším nákladům patřily svíčky, železné a dřevěné nádoby, papír a jiné kancelářské potřeby, dřevo na otop, oves a sláma pro koně a v neposlední řadě platy pro posly, pokojské, klíčníky a dveřníky. Rozdělení nákladů na komisy rovnoměrně mezi obě strany sporu byla citelnou finanční ránou pro obě.²⁷⁶

Přes soudní materiál můžeme sledovat jen v ojedinělých případech dodržování norem poddanského práva na velkostatku. Naprostá většina petic a žalob směřovala proti právnímu

²⁷⁶ KORKISCH, G. *Der Bauernaufstand auf der Mährisch Trübau-Türnauer Herrschaft 1706-1713. Ein Beitrag zur Geschichte des nordmährischen Bauernthums*. Bohemia 11. 1970, s. 216.

postupu vrchností. Jen menší část stížností ukazovala na porušování uznávaných norem, např. písemných privilegií. Důvodem proč poddaní podávali žaloby na své vrchnosti, bylo zcela odlišné pojetí práva. Poddaní urputně setrvali v přesvědčení, že vrchnosti jsou v nepravu, že např. tradice je neporušitelnou normou povinností, neuznávali platnost nových zemských obyčejů a takto předstupovali před vyšší soudní instance a panovníka. Názor poddaných nezměnily ani nepříznivé rozsudky, ani císařské mandáty. Samotné vrchnosti došlo, že soudní proces se stává poddaným záminkou a posilou v odporu, nezávisle na jeho průběhu a ukončení. Také těžkopádná mašinérie feudálního soudnictví vytvářela pro poddané výhodnou situaci. Poddaní se mohli odvolávat, že nemají konečný rozsudek a často po několik let nevykonávali roboty a jiné povinnosti, které považovali za neoprávněné. To byl také důvod, kdy se stavy snažily samotné soudní procesy všemožně omezit zaváděním a zvyšováním trestních sankcí za neoprávněné žaloby, za sepisování petic apod.²⁷⁷

²⁷⁷ VÁLKA, J. *K otázce práva v postavení poddaných*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 1962, roč. 11, č. C9 60-61.

Závěr

Cílem této práce bylo poskytnout jakousi analýzu postavení poddaných v právu v 16. - 18. století. Práce se zaměřuje na civilněprávní a trestněprávní stránku života poddaných.

Ze studia této problematiky - pramenů a literatury - jasně vyplývá rozdíl v právním postavení svobodných, podléhajících pouze králi, a poddaných. V životě poddaných měl vždy rozhodující slovo pán - vrchnost. Jen skutečně v málo oblastech byl poddaný relativně svobodný.

Trestní právo dávalo při trestání důraz na to, ke které vrstvě obyvatelstva obviněný patřil. Poddaný byl při svém trestněprávním konání daleko přísněji trestán než svobodný - šlechtic či měšťan. Záleželo také na tom, vůči komu se poddaný dopustil trestného jednání. Pokud to bylo vůči šlechtici - byl poddaný trestán daleko přísněji než pokud by se téhož jednání dopustil vůči sobě rovnému.

Postavení poddaných bylo určováno centrálně - předpisy přijímanými zemskými sněmy a po Bílé hoře vyhlášované v převážné většině panovníky - patenty. Lze však říci, že stát zasahoval do života poddaných významněji prakticky jen v oblasti omezování stěhování poddaných, ve stanovení přípustné výše jejich zadlužování nebo v otázce robotních povinností.

Postavení poddaných bylo dále určováno samotnou vrchností pomocí řádů pro jednotlivá panství. Mezi jednotlivými panstvími tak mohly být jak v civilněprávním ohledu, tak trestněprávním určité rozdíly. Tak tomu bylo např. v případě odúmrti, kdy zejména pro

16. a 17. století je nutné konstatovat, že v případě odúmrtního práva se mnohde vytvořila praxe zcela různá, a že nejednou na tomtéž panství platilo několik odúmrtních systémů.

Velký význam měly také pozemkové knihy. Vedle osvětlení jednotlivých typů poměrů poddaných k půdě v mnohém objasňují instituce majetkového a rodinného práva. Jejich význam spočívá i v tom, že na základě nich lze podat široký obraz právního života poddaných a právní praxe. Na rozdíl od instrukcí se právě ve zvykovém právu, jímž se knihy řídily, uplatňovaly v aplikaci bezprostřední zájmy poddanského rodinného, dědického i věcného práva do určité míry bez zásahů vrchnosti.

Vrchnost určovala právní poměr poddaného k jeho usedlosti. Udělovala souhlas s dispozicemi s poddanskou nemovitostí a dohlížela na to, aby nedocházelo k jejímu dělení. Vrchnost také v případě potřeby odkupovala poddanské usedlosti pro své účely nebo je v případě provinění poddaného zabírala a dosazovala na ně nové hospodáře.

V rámci vrchnostenského trestního práva vytvořila vrchnostenská jurisdikce několik základních zabíracích titulů. Jedním z těchto zabíracích titulů bylo odnětí pro špatné hospodaření, které bylo prováděno formou nuceného prodeje nebo vlastního zabránění z pouhého důvodu neplacení platů. Nejrozšířenějším titulem bylo zabránění pro opuštění panství, dále smilstvo, cizoložství, spáchání jiného těžšího trestného činu a nedodržování správních předpisů.

Poddanská nemovitost měla dvě základní podoby. Jednalo se o nemovitost zakoupenou a nezakoupenou. V Čechách a podobně na Moravě převažoval typ zakoupené nemovitosti. Typ nezakoupené nemovitosti se především objevoval jen v nedostatku

hospodářů, kteří by se chtěli zakoupit, a podle možnosti se přeměňoval zákupem v běžný typ poddanské nemovitosti zakoupené.

Ze studia pramenů je patrné, že postupem času nároky na poddané ze strany vrchnosti vzrůstaly a oni se proto začínali bouřit. To vedlo k tomu, že do vrchnostenského práva docházelo k zásahům ze strany státu, jako tomu bylo např. ve formě robotních patentů, které se snažily eliminovat výši poddanských povinností.

Formou odporu ze strany poddaných bylo také např. podávání stížností na svou vrchnost králi či jeho úředníkům. Vrchnost se snažila poddaným v této možnosti bránit, což se jí jistým způsobem i dařilo. Vymohla si tresty za neoprávněné stížnosti a nutnost odevzdávat pouze podepsané stížnosti. Ze strany zemských soudů se přihlíželo k tradici, ale nerespektovala se. Takže poddaní v otázkách roboty, přimusu – nuceného odběru či koupě zboží, které vyráběly vrchnostenské podniky, trhu, zabírání gruntů, v nových platech nejenže nenalézali ochrany, ale naopak jim byla dokazována oprávněnost nových požadavků ze strany vrchnosti.

Praxe ukázala, že ne vždy se postupovalo na panstvích striktně podle práva, což svědčí o diskrepanci mezi stavem de iure a de facto. Také i teoretické postoje některých myslitelů se různí. Někteří myslitelé poddanství obhajovali, jiní zatracovali.

Seznam literatury a pramenů

Literatura:

ADAMOVIÁ, K., KNOLL, V, VALEŠ, V. et al. *Polozapomenuté právní instituty*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014.

ADAMOVIÁ, K. Tak zvaná věčná (železná) zvířata a jejich funkce v hospodářském zajištění církevních institucí se zaměřením na české země (14. – 19. století). *Acta Universitatis Carolinae, Iuridica* 1–2, 1972.

ADAMOVIÁ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práv v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010.

ADAMOVIÁ a kol., *Dějiny českého soudnictví od počátků české státnosti do roku 1938*. Praha 2005.

ČECHURA, J. Rolnictvo v Čechách v pozdním středověku (Perspektivy dalšího studia). *Český časopis historický*. 1990, roč. 88, č. 4.

ČERNÝ, V. Dělení pastvin v zemích českých v l. 1768 až 1848. *Časopis pro dějiny venkova* 11. 1924.

ČERNÝ, V. *Hospodářské instrukce (Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15. – 19. století)*. Praha 1930.

DVORSKÝ, F. *Vlastivěda moravská, Náměšťský okres*. Brno 1908.

GRAUS, F. *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*. Díl I. Praha 1953.

GRAUS, F. *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*. Díl II. Praha 1957.

GRÜNBERG, K. *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlichbäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlezien*. Band I. Leipzig 1893.

GRÜNBERG, K. *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlichbäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlezien*. Band II. Leipzig 1894.

HAAS, A. Právní oblasti českých měst. *Časopis společnosti přátel starožitností*. 1952, roč. 60.

HAAS, A. Omezení odúmrti a vdovská třetina v českém právu městském. *Právněhistorické studie* 17. 1973.

HAAS, A. „Ženský nábytek“ v magdeburské oblasti českého městského práva. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. IX C 7. 1960.

HANEL, J. *O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě*. Praha: Jednota právnická, 1874.

- HANZAL, J. Vývoj a význam poddanské odúmrti v předbělohorských Čechách. *Sborník archivních prací*. Praha 1960, 10/1.
- HEUSLER, A. *Institutionen des deutschen Privatrechts*. Band II. Leipzig 1886.
- JOSEK, O. Kalouskův přehledný výklad o dějinách selského stavu v Čechách a jeho edice pramenů k těmto dějinám. *Agrární archiv* 3. 1916.
- KADLEC, K. *O poddanství a robotě v zemích českých*. Brno: Nákladem Moravské revue, 1899.
- KAPRAS, J. *Právní dějiny zemí koruny České, 2 a 3*. Praha 1913-1920.
- KAPRAS, J. *K dějinám českého zástavního práva*. Praha 1903.
- KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha 1962.
- KORKISCH, G. *Der Bauernaufstand auf der Mährisch Trübau-Türnauer Herrschaft 1706-1713. Ein Beitrag zur Geschichte des nordmährischen Bauernthums*. Bohemia 11. 1970.
- KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. 2. vydání. Praha 1949.
- KROPILÁK, M., PURŠ, J., *Přehled dějin Československa*. Sv. I., Díl 2. Praha 1980.
- KŘIVKA, J. Litomyšlský velkostatek za Perštejnů. *Rozpravy ČSAV*. 1959, roč. 69, sv. 7.
- MACHÁČEK, F. Vrchnosti a poddaní (Studie k novějším dějinám poddanství v plzeňském kraji). *Časopis společnosti přátel starožitností* 61. 1953.
- MAINUŠ, F. Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století. Ostrava 1959.
- MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. vydání. Praha Leges, 2010.
- MATĚJEK, F. *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě*. Praha 1959.
- MATĚJEK, F. Poddaný a vrchnostenská půda na Moravě před Bílou Horou. *Slezský sborník*. Opava 1962, roč. 60.
- MATĚJEK, F. Význam sirotčích knih pro poznání života poddaných v předbělohorském období. In: Fukal, Rudolf – Kopecký, Milan (eds.). *Sborník Rodné zemi*. Brno 1958.
- MAUR, E. Poddanská otázka v předbělohorských Čechách. *Folia historica bohemica* 11. Praha 1887.
- MÍKA, A. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960.
- MILLER, J., *Stručný nástin moravského předbělohorského soudnictví*. Olomouc 1997.
- NOVÁK, V. Raabův systém a provádění jeho na některých velkostatech. *Časopis pro dějiny venkova* 8. 1921.
- PEKAŘ, J. *Kniha o Kosti*. Praha 1998.
- PEKAŘ, J. *České katastry 1654-1789*. 2. vydání. Praha 1932.
- PEKAŘ, J. K českým dějinám agrárním ve středověku. *Český časopis historický* 7. 1901.

- PETRÁŇ, J. Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské. *Československý časopis historický*. 1957.
- PLACHT, O. *Lidnatost a společenské skladba českého státu v 16.-18. století*. Praha 1957.
- PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963.
- PROCHÁZKA, V. „České právo“, kolonisace a „Německé právo“. *Právněhistorické studie* 5. Praha 1959.
- PROCHÁZKA, J. *Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách*. Práce ze semináře českého práva na Karlově univerzitě v Praze, č. 10, Praha 1925.
- PROCHÁZKA, V. *Příspěvky k dějinám pozemkového práva na území ČSR do r. 1848*. Praha 1959.
- PROCHÁZKA, V. Dominikál. Poddanské nemovitosti na dominikální půdě v Čechách v letech 1650-1700. *Právněhistorické studie* 5. 1959.
- PROCHÁZKA, V. Zabraní majetku pro opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C-8, 1961.
- REICHERT, J. Spor mezi vrchností panem Dominikem svobodným pánem Ugartem, a poddaným městem jeho Velkým Meziříčím s počátku XVIII. století. *ČMM* 29, 1905.
- RAUSCHER, R. *Dědické právo podle českého práva zemského*. Bratislava 1922.
- RIEGER, B. *Poměry poddanské a urbární. Drobné spisy*, Sv. 1, Praha 1914.
- ROUČEK, F. *Československý obecný zákoník občanský a občanské právo*. Praha 1932.
- SALABA, J. Příspěvky k dějinám selského práva dědického v 17. století. *Český časopis historický*. 1906, roč. 12.
- SALABA, J. Bylo v českých zemích poddanství či nevolnictví? *Časopis pro právní a státní vědu*. Brno 1926, roč. 9.
- SCHELLEOVÁ, I., SCHELLE, K., Vývoj advokacie, notářství a soudnictví na našem území (2. část). In: *Všehrd*, 1997, roč. 28, č. 4.
- SCHRÖDER, R. *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*. Band II. Leipzig a Berlin-Leipzig 1919-1922.
- SOUKUP, L. Poddaní a jejich právní postavení v zemských zřízeních doby předbělohorské v Čechách. In: Malý, Karel - Pánek, Jaroslav (eds.). *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619)*. Praha 2001.
- TENOR, J. *Statek sv. Petra v Brně – vzájemné vztahy a hospodářské poměry vrchnosti i poddaných*. Díl II. Od roku 1758 do roku 1848. Brno: Vlastním nákladem Typos, 1937.

- TLAPÁK, J. O sociální a hospodářské skladbě na panství českodubském v druhé pol. 16. století. *Sborník Severočeského muzea v Liberci*. 1959.
- TLAPÁK, J. K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16. – 18. století. *Právněhistorické studie* 19. 1975.
- TLAPÁK, J. Purkrecht a odúmrť na tloskovském panství v době předbělohorské. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 2. Praha 1958.
- TOEGEL, M. Zbíhání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století. *Sborník historický*. 1960, roč. 7.
- TOMÍČEK, A. Otázka zákupu v Čechách. *Časopis pro dějiny venkova*. Praha 1923, 10.
- URFUS, V. Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. až 18. století. *Právněhistorické studie* 2. 1956.
- VACEK, F. Selský stav v Čechách v letech 1419-1620. *Časopis pro dějiny venkova*. 1927, roč. 15.
- VACEK, F. Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. století. *Agrární archiv*. 1919.
- VACEK, F. *Sociální dějiny české doby starší*. Praha 1905.
- VÁLKA, J. *Struktura feudálního velkostatku na Moravě v předbělohorské době*. Praha 1958.
- VÁLKA, J. *K otázce práva v postavení poddaných*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 1962, roč. 11, č. C9.
- VANĚČEK, V. *Dějiny státu a práva v Československu*. Praha: Orbis, 1964.
- VANĚČEK, V. Selské poddanství ve starém českém právu. *Český lid* 3. 1948.
- VOLF, M. Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí. Zprávy českého zemského archivu 8. 1939.

Prameny:

- Archiv Český*. Díl XXIII. Praha 1906.
- Archiv český*. Díl XXIV. Praha 1908.
- Archiv český*. Díl XXV. Praha 1910.
- Archiv Český*. Díl XXIX., Praha 1913.
- Práva městská království českého a Markrabství moravského spolu s krátkou jich summou*. Edice JIREČEK, J., Praha 1876.

Resumé

The aim of this work is to offer an analysis of the position of serfs (lower class citizens) in the law of the 16th – 18th centuries. The work focuses on the civil law and criminal law aspects of the lives of serfs.

When looking closely at this topic and studying the sources and literature we can clearly see the difference in the legal position of free citizens, who were subjects to the king only, and serfs. It was the gentry who had the decisive say in the lives of serfs. In only very few areas were serfs relatively free.

The penalties defined by the criminal law depended on the social group the accused belonged to. Serfs were in criminal trials punished much more severely than free men – aristocrats and burghers. Another important factor was the status of the victim of the criminal conduct. If aristocrat, the serf was punished much more severely than if the same act was committed against a lower class citizen.

The position of serfs was defined centrally via regulations passed by provincial assemblies and, after the Battle of the White Mountain, by the rulers via patents. We may say that the state interfered in the lives of serfs significantly only by limiting their migration, in defining the acceptable level of indebtedness and subject labour duties.

The position of serfs was also determined by the gentry by means of rules specific for the individual domains. Differences in the civil and criminal law therefore existed between domains. This was the case, for example, of escheat rules; these developed to completely different forms in the 16th and 17th century, sometimes with several escheat systems within the same domain.

The gentry also determined the legal relations of serfs to their homestead. They approved parameters of serf houses and saw to it that these homesteads are not split. When necessary, the gentry also purchased serf homesteads for their purposes or, in case a serf committed a crime, confiscated his property and appointed a new homesteader.

Gentry jurisdiction created several basic confiscation titles. One of these was confiscation for poor management that was carried out in the form of forced sale or actual confiscation. The most common title for confiscation was desertion from homestead, lechery, adultery, other felonies and failure to follow administrative regulations.

Serf homestead had two basic forms – purchased and not purchased. In the Czech lands and in Moravia the prevailing type was purchased homestead. The type of not purchased homestead was typical only when there was a lack of homesteaders willing to purchase homestead and where possible it was converted into purchased type.

The study of sources shows that gradually the demands of the gentry towards serfs were increasing and these then started to rebel. That led to the involvement of state in the gentry laws, e.g. in the form of subject labour patents that tried to reduce serf duties.

One form of resistance of the serfs was e.g. complaining on the gentry to the king and his officials. The gentry tried to prevent serfs from doing this, which they to a certain extent achieved. They succeeded in introducing punishment for false complaints and the requirement that only signed complaints could be made. The land courts considered tradition, but did not respect it. The serfs therefore found no protection in questions of subject labour, forced purchase of goods from the gentry's productions and confiscation of property, on the contrary, the courts would usually argue in favour of new demands of the gentry.

In practice, the law was not strictly followed within domains, which indicates discrepancy between *de iure* and *de facto* status. Also theoretical standpoints of some thinkers differ – some defended serfdom, others condemned it.